

OM HANDELN MELLAN FINLAND OCH ANDRA LÄNDER UNDER STENÅLDERN

AV

JULIUS AILIO.

Handeln under de senaste århundradena har som bekant funnit sin väg även till de avlägsnaste vrår i världen, där människor vistas och där naturprodukter av något slag kunna erhållas. Det bästa exemplet härpå är tobakens och pipans segertåg till alla världens trakter, dit de hunnit tidigare än någon europeisk forskningsresande och ofta längs sådana vägar, vilka forskningen har svårt att följa. Likaså hava även under de äldsta förhistoriska perioderna sällsynta prydnadsföremål, förträffliga arbetsredskap m. m. vandrat ofta mycket långa vägar från den ort, där de tillverkats eller varifrån materialet härstammar. Deras spridning har i somliga fall skett i så olika riktningar, att förklaringen icke kan sökas i folkvandringar, utan måste sökas i handeln, varmed jag här avser varornas överflyttning i allmänhet från en ägare till en annan genom gåvor, utbyte, köp o. s. v.

Omedelbara bevis på »handel» mellan Finland och andra länder under stenåldern finnas talrikt. Bland dessa må i första rummet nämnas föremål av *flinta*, vilken icke alls förekommer i naturen i Finland. Beträffande största delen av de i Finland till-

varatagna flintföremålen kan man utan svårighet avgöra, huruvida materialet tillhör krit- eller stenkolsformationen, eller alltså, om det härstammar från trakterna kring Östersjöns sydända, närmast Skåne, eller från Ryssland, närmare sagt från östra sidan av den linje, som kan tänkas dragen från Tvertrakten mot Onegasjöns sydända (jfr Ailio, Die steinz. Wohnplatzfunde, I, s. 67—69).

Ett annat, ganska allmänt till stenålderns verktyg i Finland använt material av främmande ursprung är »*grönskiffern*» från Olonets. Denna bergart är enligt geologen d:r Eero Mäkinens undersökning (petrografiska förteckningar om ryskkarelska stenålderns föremål i Finlands nationalmuseum) icke av sedimentärt ursprung och således icke någon egentlig skifferbergart, utan en tuffartad, massformig, tät bergart med tydlig skiffrighet. Skiffrigheten beror på antingen av olika kornstorlek karakteriserade eller ömsom mörkare, ömsom ljusare skikt, vilka ofta bliva tydligare på grund av förekomsten av tunna röda kalkspatstrimor och ännu mera på grund av att bergarten stundom såsom mellanskikt innehåller

svart porfyroidskiffer eller endast porfyroid. Dessutom innehåller bergarten, såsom Mäkinen på grund av mikroskopisk undersökning har konstaterat, rikligen vulkaniskt glas. På »grönskiffers» eller tuffskiffers massformighet och täta struktur beror dess mussliga spjälkning. Då denna »skiffer» därjämte är tämligen hård, närmar den sig i avseende å sina egenskaper flintan, som den har ersatt i Olonets.

Den ifrågasvarande bergarten, som redan med blotta ögat är lätt igenkännlig, förekommer i naturen enligt prof. W. Ramsay endast på ett litet begränsat område norr om Petrosavodsk. Annorstädes har man icke anträffat den. I Olonets och ryska Karelen har tuffskiffern så allmänt blivit använd till stenredskap, att utav 1,802 av Mäkinen undersökta föremål 780 eller 43 % bestå av densamma. Stenredskap av nämnda bergart har man hittat i Ryssland även långt borta från Olonets. Så har man t. ex. i guvernementet Vjatka tillvaratagit två hackor av den i Olonets vanliga vaggmedformen (förvaras å Geografiska kabinettet vid universitetet i Kasan). Båda exemplaren visa den för Olonetshackor karakteristiska säregenskapen, att eggen är ställd vinkelrätt mot skiffrihetens riktning, varigenom eggen har fått en större hållbarhet. I Finland äro stenredskap av tuffskiffer spridda runt hela landet, rikligast dock i trakterna W och NW om Ladoga.

Olonets kan betraktas som ursprungsort även för den *täljsten*, varav en del av de bekanta djurhuvudvapnen äro tillverkade, som t. ex. vapnet från Tverska guvernementet (i direktör N. Roerichs samling i Petrograd), praktvapnet från Hvittis, yxan från St. Andrea och kanske de båda vapnen från Uppland och Hälsingland. Visserligen förekommer täljsten även i östra Finland, men osäkert är, om densamma har

blivit använd för stenredskap; för det olonetsiska ursprunget tala för övrigt många formlikheter (jfr Ailio, *Zwei Tierskulpturen*, *Zeitschr. d. Finn. Alt. Ges.*, XXVI, s. 277 f.).

Bland andra direkta bevis för handel må nämnas åtskilliga skafthålsyxor, vilka icke endast på grund av typen utan också på grund av bergarterna måste anses härstamma från södra eller mellersta Sverige, talrika föremål av nordskandinavisk *röd skiffer* (s. *Wohnplatzfunde I*, s. 69—71), smycken synbarligen av ostpreussisk *bärnsten* (ibidem s. 69) och till sist skeden från Laukas av uraltraktens *cembra* (*Zwei Tierskulpturen*). Jag fäster icke avseende vid den stenåldern tillskrivna slädmeden, som är funnen i Ylistaro i södra Österbotten och som även skall bestå av *cembra* (U. T. Sirelius, *Über die Art und Zeit der Zähmung des Renntiers*, *Journ. de la Soc. Finno-ougr.* XXXIII: 2, s. 15—18).

Som indirekta argument för den ifrågasvarande handeln kunna vissa fornsaksformer, ornament o. dyl. uppfattas, vilka visa tydlig kulturgemenskap ofta med de avlägsnaste trakter och vilka i de flesta fallen måste hava uppstått under inflytande av ett i kultur högre stående handelsidkande folkslag. Dessa argument äro på långt när icke så säkra som de, vilka stödja sig på de förutnämnda råmaterialiernas eller de av dem tillverkade fornsakernas förekomst. Här må därför endast hänvisas till sådana vittspridda även i Finland förekommande fornsaksformer som hammaryxor, vaggmedformiga hackor (*Schuhleistenkeile*), rysk-karelska mejslar m.m. och till sådana keramiska alster som lerfigurerna från Åland (*Zeitschr. d. Finn. Alt. Ges.* XXVI, s. 307 f.) samt snör- och kamkeramiken.

Särskilt har det förvånat mig, att två kamkeramiska, långt från varandra gjorda fynd från randen av Ishavet uppvisa en slå-

ende likhet i kultur. Det ena fyndet är gjort nära Finlands nordligaste spets, nämligen i Syd-Varanger, vid Pasvikälven, på en boplatz vid namn Mennikka (egentligen kanske Männikkö; fyndet har blivit publicerat av O. Solberg, Oldtiden, VII, s. 1—11). Det andra fyndet har anträffats vid Obfloodens mynning, 400—500 verst N om Beresov, på en boplatz, som heter Varkuta (fyndet förvaras å Geogr. kabinettet vid universitetet i Kasan och har blivit publicerat i Труды общ. Естественныхиспытателей при Каз. Унив., XLIX, 1). I båda fynden ingå fragment av lerkärl, som i avseende å teknik, färg, kärlform och ornament, främst å de tudelade bågformiga motiven, stå närmare till varandra än till något annat nu känt fynd i hela Ryssland eller Finland. Avståndet mellan fyndorterna beräknat efter den kortaste fågelvägen är 1,650 km., men i verkligheten längs Ponojs, Mesens och Petschoras flodsystem — sjövägen längs Ishavets kuster är otänkbar — kanske dubbelt mera.

För att få någon uppfattning av de former handeln under stenåldern har iklätt sig må vi först med ledning av Schurtz, Weule, Ratzel o. a. etnologer ge en kort överblick av naturfolkens handel.

Det ursprungligaste sätt för varorna att byta om ägare är *skänken*, och detta kan man kalla början till all handel. Å båda sidor skänker man sådana varor eller föremål, som den ena parten har och den andra önskar äga. Det är självklart, att inom mindre kretsar, där alla leva på samma sätt och hava tillgång till samma naturprodukter, ingenting finnes att skänka utom kanske de personella smyckena. Men ju större kretsar, antingen släkter eller familjer, desto större är skillnaden redan på de produkter naturen erbjuder. Detta

är den ena förutsättningen för skänker på primitiva kulturstadier. Den andra förutsättningen är *gästbesök*, till vilka skänker stå i nära förhållande. Överallt bland naturfolken äro gästbesök omtyckta, beroende på släktkänsla och sympati och även på överflöd av tid. Så berättas om kamtschadalerna, vilka alla anse sig vara besläktade med varandra, att de hålla gästbud hela vintern och därvid förbruka sina under sommaren samlade förråd. Eskimåerna dröja vår- och sommartiden ofta månader på besök även i avlägsna trakter. Lekar, sport och andra förströelser utgöra ett gemensamt tidsfördriv. På Nya Hebriderna brukar man göra 20—30 miles resor till vänskapliga stammar, även till sådana, som tala ett annat språk.

Av ömsesidiga skänker utvecklar sig småningom en regelbunden handelsförbindelse: *byteshandel*. Bland naturfolken förekommer det ännu handelsformer, där köpsläendet påbörjas med skänker. Då t. ex. en indianstam anländer till en annan, bytas först skänker, sedan avgöres handeln, och till sist följa lekar, danser o. a. ceremonier. Priset bestämmes av hövdingen och hans råd, och därmed få stammen och de främmande handlandena vara till freds. Samma sätt att giva skänker stammar emellan har enligt Tacitus varit rådande hos germanerna. Henrik från Lettland berättar om tyskarnas handel med liverna på 1100-talet, att tyskarna först erbjödo hedningarna vetebröd, öl, socker, fikon m. m. och såsom motskänker erhöilo honung, mjölk, höns, ägg, fågel och harar. Därefter följde varuutbytet: tyskarna gävo hattar, hattnålar, bälten, knivar, kammar, nålar m. m., och infödingarna gävo å sin sida får, fisk, lin, pälsvaror o. s. v.

Primitiv byteshandel uppträder i två former: antingen begiva sig hela stammar för

att idka »handel» och roa sig — detta var ursprungligen väl huvudsaken — eller fara endast enskilda personer såsom förmedlare av handeln till främmande stammar. I bägge fallen hava resandena behov av skydd för liv och varor, och förutsättningen för detta är *gästvänskapssystemet*, som utgör första grunden för egentlig handelsrörelse och på vilket vi hava så vackra, för oss nästan obegripliga bevis från de forna helenerna. Främlingen skall på sina resor hava åtminstone ett hus, där han erhåller föda och skydd mot fientliga planer. Den visade gästvänskapen ersätter han med gästskänker, nyheter från den övriga världen, sånger, sagor, ordlekar m. m. Gästskänkerna, som ursprungligen varit endast bevis på sympati, ändra så småningom sin karaktär och givas av praktiska skäl, d. v. s. uti egoistisk förhoppning om skyddad handelsförbindelse.

Byteshandeln har vissa utvecklingsmöjligheter: stammen kan byta sina varor vidare, utan att formen för byteshandeln och gästresorna försvinner. Men i längden kan den icke upprätthållas, då den vanligen giver anledning till missbruk.

Mycket vanliga företeelser på handelsns ursprungsstadier äro *beväpnade expeditioner*, vilka ofta företagas till avlägsna trakter för att skaffa eftersträfvade, vittkända prydnadsämnen m. m. I fall stammen, på vars område den önskade varan förekommer, icke tillåter andra bliva delaktiga i dess rikedomar, skola skänker erbjudas den, eller varan tages med våld. I förra fallet kan man icke tala om byteshandel, ty varans värde kan icke noggrant bestämmas, utan gottgörelsen för varan bjudes och mottages som ren skänk. I Australien äro den för tatuering lämpliga ockrans förekomstställen allmänna mål för expeditioner. Till en sådan plats har den ägande stammen tillåtit även främ-

mande komma men endast i grupper på 2—3 man. Till en annan plats måste expeditionen färdas 300 mil av och an genom ett fientligt område och dessutom skaffa sig föda under färden. Som ett bekant exempel på ett folk, som företog dylika expeditioner, må foinikierna ihågkommas, vilka uppträdde än som gäster och byteshandlande, än som rövare och krigare.

Motsatsen till nämnda gäst- och byteshandelsfärder, vilka vanligen företagas av männen, ofta till avlägsna orter, utgör hos primitiva folkstammar *kvinnornas småhandel* med vävnader, keramiska alster, födoämnen o. dyl. Denna handel är oftast torg- eller marknadshandel, och den uppstår lättast, där en fiskarstam bor i närheten av en jordbruksidkande befolkning. Utbytet ikläder sig lätt formen av s. k. stumhandel. I allmänhet uppstår ju den på vinstbegär grundade handeln sist inom små grupper, och vanligen står den i nära samband med yrkesutvecklingen.

Till slut må nämnas, att man som en förenad form av fjärrhandeln och närhandeln kan betrakta sådan *mellanhandel*, som sker från stam till stam även till avlägsnaste trakter och som förekommer redan på de lägsta kulturstadierna. Som ett betydande exempel på föremål för en dylik mellanhandel kan den bekanta kaurimusslan (*cypraea moneta*) betraktas, som erhålles endast å Malediverna i Bortre Indien och som mot slutet av förhistoriska tiden hade utbrett sig ända till Östersjöns kuster. Mellanhandeln uppträder så, att den medlande stammen antingen själv utbreder varor eller stänger handelsvägen och skapar sin egen marknad, dit invånarna från båda sidor anlända. Genom mellanhandeln uppstår småningom ett särskilt köpmansstånd, som utvecklar fjärrhandeln vidare och skapar ett systematiskt penning- och kreditväsen.

I vilka former har då den stenåldershandel mellan Finland och andra länder uppträtt, på vilken i början av denna uppsats flera exempel anförts?

Vid besvarandet av denna fråga måste man fästa avseende därpå, att utom de geologiska och geografiska också de ekonomiska, sociala och etnografiska förhållandena ha skiftat inom det vidsträckta område, vars handel det gäller.

På de olika *geologiska* och *geografiska* förhållandena beror det, att flinta, tuffskiffer, täljsten, röd silurisk skiffer, bärnsten m. m. förekomma endast på vissa ställen. Bland dessa ämnen ha flintan och tuffskiffern och andra förträffliga redskapsmaterialer rent av varit bestämmande för loppet av stenåldersbebyggelsen. Flintans rikliga förekomst i samband med de geografiska förhållandena förklarar, varför södra Skandinavien under stenåldern har blivit ett kulturcentrum för hela Skandinavien. Motsvarande centrum i Ryssland ända från början av neoliticum har Valdaiområdet varit, tack vare flintan och den omständigheten, att de stora floderna — de första färdevägarna — här hava sin knutpunkt. Tuffskiffern i Olonets har givit upphov åt en blomstrande stenkultur, och Olonets tämligen rika flodsystem har gjort denna trakt till ett kulturcentrum för Nordost-Ryssland och för en del av Finland.

Vad beträffar de *ekonomiska* förhållandena, så synes ännu i slutet av stenåldern fångst- och samlarhushållning hava varit rådande i Finland — troligen med undantag av sydvästra delen — Nord-Skandinavien och Nordost-Ryssland. Denna form av hushållning är just icke ägnad att utveckla handeln, emedan näringslivet är likadant överallt och industrien begränsad endast till tillfredsställande av varje hushålls eget behov. Det är påfallande, att t. ex. depot-

fynden på det ifrågavarande området äro så sällsynta, att man knappast kan tala om dem. Atelier- eller verkstadsfynd förekomma i massor, men nästan alla äro så små, att det ej torde kunna vara fråga om yrkesmässig fabrikation av stenredskap, icke ens i Valdaitrakten, om man nämligen frånser de fyndställen, som bära vittne om utvinning av flintmaterial. — Söder om detta vidsträckta område, i södra Ryssland, i mellersta Europa och Syd-Skandinavien, möta vi samtidigt en högre kultur med produktiv hushållning och åtminstone delvis med ganska högt utvecklad stenåldersindustri. Där finnas således förutsättningar för handelns utveckling, och därifrån har handeln utsträckt sina trådar långt bort mot nord.

Då man betraktar de *sociala* förhållandena å de båda nämnda områdena, är det givet, att de i södern varit mycket längre framskridna än i nord. Med jordbruket följa ju fasta boplatser samt boskapshjordar och annan enskild egendom. Dessa förutsätta igen en fastare samhällsorganisation med någorlunda ordnat krigsväsen m. m. På det sistnämnda peka ju bl. a. hammar- eller stridsyxorna, medan åter inom nordligare området speciella stridsvapen alldeles saknas. Att de sociala förhållandena å sin sida inverka på handelns utveckling, är självklart. Dessa göra det t. ex. möjligt att utsända beväpnade expeditioner till fientliga stammar, för att icke tala om krigs- och plundringståg.

I *etnografiskt* hänseende synes det nordliga området ha stått i skarp motsats till det sydliga. Å det förra får man antaga finsk-ugriska folkstammar; deras dialekter torde knappast hava hunnit differentieras i högre grad, och släkt- eller stamkänslan har antagligen varit ganska stark och vittomfattande. Söder om finnougrier måste de in-

doeuropeiska folkstammarna haft sina boplatser.

Vad nu beträffar handeln mellan de finska eller finsk-ugriska folkstammarna, kan den väl till stor del förklaras på grund av skänker och gästresor samt vittomfattande släktförbindelser. Skeden från Laukas, det tydligaste vittnesbördet om stenålderns förbindelser, har lätt som skänk kunnat vandra ända från Uraltrakten, naturligtvis genom mellanhänder.¹ På samma sätt hava väl de förutnämnda vaggmedhackorna funnit sin motsatta väg från Olonets till Vjatka. Genom att antaga gästbesök till vänner och stamförvanter förstår man, huru keramiken vid Obs mynning kan visa sådan likhet med den från Pasvikälven. Det vore orimligt att här se bevis på en direkt förbindelse, utan måste det ifrågavarande kulturinflytandet ha gått genom några, icke alltför många, medlare. Gästbesök även till ganska avlägsna trakter kan man lättare föreställa sig, om man beaktar, att den primitiva fångst-hushållningen förutsätter ofantligt stora arealer jämte långa periodiska färder och att fortskaffningsmedlen under stenåldern i nordnorden måste hava varit tämligen utvecklade.

Stenredskap av tuffskiffer äro så rikligt

¹ Förut har jag förmodat, att endast materialet till nämnda sked skulle härstamma från Uraltrakten, men att själva skeden skulle vara förfärdigad i Olonets. Denna förmodan grundade sig på de omständigheterna, att Uraltrakten tidigare var fattig på stenåldersfynd och att Olonets bildar huvudcentrum för de skulpterade stenvapnen (Zeitsch. d. Finn. Alt. Ges. XXVI, n:o 19 s. 277—280). Under senare tid hava dock rika stenåldersfynd från Ural blivit kända, framförallt från Schigirskoje Osero, och bland dem förekomma även föremål av trä, antagligen just cembra (Зап. Уральскаго Общ. Люб. Ест., XXXIV, 8, 1914). Så har den första grunden för min förmodan sviktat. Dessutom har jag i direktör N. Roerichs samling fått se ett halvfärdigt, vid borrarbete avbrutet, i Tverska guvernementet tillvarataget djurhuvudvapen, vilket knappast i sådant skick kan anses hava blivit exporterat från Olonets, utan måste ha varit under arbete på fyndstället. Materialet är antagligen täljsten, som dock sannolikt härstammar från Olonets.

företrädda i de finska fynden, att det uppstår tvivel, om även alla dessa skola anses som gästskänker från Olonets. Då därtill stenredskap av finska former äro sällsynta i Olonets, måste man fråga sig, vad finnarna skulla ha givit Olonetsborna som motgåvor. Sällsynta pälsvaror äro tänkbara, men man hade ju lika god tillgång till dem i Olonets som i Finland. Det återstår då att tänka sig expeditioner, helst fredliga, vilka skulle hava anskaffat tuffskiffermaterialet, utan att å sin sida lämna nämnvärd gottgörelse. Det finnes verkligen åtminstone några finska fynd av halvfärdiga redskap av tuffskiffer, vilka ge en antydning om sådana expeditioner. Men därtill hava vi rikligen annat råmaterial, som starkt talar för expeditioner från Finland till Olonetstrakten, nämligen flinta av karbonisk formation.

Som bekant tycks den ryska flintan hava blivit importerad i mindre stycken, av vilka man här tillverkat pilspetsar och andra småredskap (s. Wohnplatzfunde, I, s. 68—69). Det är icke närmare utrett, från vilka orter den ifrågavarande flintan härstammar. Den mest bekanta förekomstorten är Volgas höga branter i Valdaitrakten. Men otroligt är, att flintan härifrån skulle direkt blivit importerad till Finland, emedan man då hade att vänta också redskap av samma flinta och icke endast flintklumpar. Sannolikare är, att flintan först importerats till Olonets, där visserligen också andra flintredskap än pilspetsar o. dyl. äro sällsynta, men som i alla fall har stått i närmare förbindelse med Valdaitrakten än Finland. Härför talar bl. a. den olonetsiska stentekniken, nämligen tillslagningsmetoden, vilken synes grunda sig på flintteknik. Från Olonets skulle de finländska expeditionerna hava fått flintstycken jämte den så värderade tuffskiffern. En av de förnämsta före-

komstorter för tuffskiffer tycks vara Ala-Salmi by vid Säämjärvi, där utom boplat fynd en hel hop förarbeten till stenredskap tillvaratagits.

Med dessa expeditioner kan även täljstensmaterialet till somliga skulpterade vapen (t. ex. Hvittis- och St. Andreaevapnen) hava följt till Finland.*

Beträffande importen av föremål av röd skiffer från Nord-Skandinavien är det lättast att förklara dessa som vänskänker emellan besläktade stammar. De äro nämligen tämligen sällsynta och bestå dessutom ofta av smycken; expeditioner för anskaffande av röd skiffer behöver man knappast antaga. Motgåvor från finländska sidan kunna ha varit främst de s. k. Rovaniemihackorna, vilka ju äro tämligen vanliga i norra Sverige. En utvecklad byteshandel kan det här knappast vara fråga om.

I stället torde det vara just denna form av handel, genom vilken de skandinaviska flintsakerna jämte en del andra redskap blivt importerade till Finland och genom vilken t. ex. djurhuvudvapnen från Uppland och Hälsingland och andra finska redskap (se Almgren, *Finsk import till mellersta Sverige under stenålderns sista tid*, *Ant. Tidskr. f. Sverige*, 20, n:o 1) kunna hava kommit över till Sverige. Det är flera omständigheter, som föranleda mig att antaga byteshandel genom särskilda mellanhänder. Själva flintan härstammar ju från södra Skandinavien, men där äro finska

importsaker okända. En del av de importerade redskapen äro i Finland att anse som rena lyxartiklar, såsom t. ex. flintdolken från Ulfsby och depotfyndet av sågarna från Bjerno, vilkas värde man här icke förstod sig på och vilka man således icke gärna kan betrakta som införda av finska invånare. Dessutom var ju handeln under stenåldern ganska utvecklad i Sverige, som t. ex. det bekanta Skellefteåfyndet visar. Till sist må framhållas, att en skandinavisk byteshandel på Finland var desto lättare, om kustbefolkningen i sydvästra Finland tillhörde den indoeuropeiska folkgruppen, såsom man vanligtvis antager. — De varor, som främst borde hava lockat främmande handelsfarande hit, voro väl de i södern utan tvivel högt värderade sällsyntare pälsverken, som t. ex. blåräven m. m., men som bytesvaror hava naturligtvis även bättre stenredskap m. fl. varit lämpliga.

Samma karaktär som den skandinaviska har säkerligen också den mellaneuropeiska handeln på Finland haft under stenåldern. De säkraste omedelbara bevisen på denna handel utgöra de finska bärnstensfynden. Som medelbara bevis på samma handel kunna t. ex. den vaggmedformiga hacktypen, snörkeramiken och kanske också de åländska lerfigurerna uppfattas. Frågan om sistnämnda o. dyl. kulturinflytanden hänger dock ihop med frågan om etnografiska förskjutningar.

ETT 1600-TALSPROJEKT TILL MAUSOLEUM FÖR GUSTAF II ADOLF

AV

GUNNAR MASCOLL SILFVERSTOLPE.

I André Félibiens berömda konsthistoria »Entretiens sur la vie et sur les ouvrages des plus excellents peintres»,¹ Tome IV, berättas följande:

För att dra sig undan från Paris, som var upprört av inbördeskrig (det var under Fronden) och å annan ort invänta för konsten gynsammare förhållanden, beger sig Sebastien Bourdon till Sverige och träder där i tjänst hos drottning Kristina. Han börjar med att måla sitt porträtt som ett prov på vad han förmår, men funderar samtidigt på något större arbete, mera ägnat att presentera hans talanger. »Ce fut ce qui porta un de ses amis à lui envoyer un dessein accompagné d'une Lettre . . . , dans laquelle il faisoit une ample description de ce qu'il avoit imaginé pour un superbe monument ou il trouveroit de quoi faire en Architecture, en Sculpture, et en Peinture des choses assez considérables». Utkastet gällde ett mausoleum för Gustaf II Adolf att uppföras av drottning Kristina. Beskrivningen meddelas så efter en kopia, som Félibien varit nog förtänksam att förse sig med. Jag ger den här i sammandrag.

Mausoleet skulle utgöras av en rundbyggnad, liggande i mitten av en terrass, som omgärdas av en balustrad, å vilken lämpligen kunde placeras några av de vackra statyer, hvilka drottningen, enligt vad förslagsställaren hade sig bekant, var i besittning av. En trappa med 25 eller 30 trappsteg skulle föra dit upp. Själva byggnaden tänker han sig omgiven av »un Portique soutenu des colonnes»² och med portalen framdragen samt komponerad av sex stora kolonner av dorisk ordning »parce que les anciens dédioient particulièrement aux grands hommes cette manière de bâtir». Ovanför portiken skulle löpa en balustrad, uppbärande några statyer t. ex. putti med troféer. Mittrummet borde täckas av en kupol, som krönes av en Renommé i förgylld brons, vilken med en trumpet i handen förkunnar den store Gustafs ära för all världen. Byggnadens proportioner vill konstnären icke närmare uppehålla sig vid. »L'on ne peut guères s'éloigner de celles que les Anciens ont suivies». Han överlämnar också åt arkitekten att välja material för exteriören. Men innerväggarne tänker han sig av

¹ Första upplagan Paris 1666. — Jag har använt mig av Londonupplagan 1705.

² »Portique, est un lieu long et couvert d'un plancher soutenu sur des colonnes», heter det i ordförklaringen till Perraults Vitruv-upplaga, Paris 1681.

vit marmor eller väl polerad stuck; de skulle vara indelade i två ordningar — den undre jonisk (»pour être plus agréable et délicat») med kolonner eller pilastrar av vit, svartådrad marmor samt med förgyllda lister, kannelyrer och kapitäl av förgylld brons, den övre av korintiska pilastrar. »Entre les fenêtres qui seroient percées pour éclairer le temple, on y ferait de grands tableaux en forme de tapisseries».

Som motiv till dessa borde Bourdon välja några av den döda konungens många lyckade »actioner», i synnerhet sådana som lämpa sig för platsen och som låta måleriets »excellence» framträda: En tapet skulle förslagsvis skildra slaget vid Lützen. Konungen bör dock icke här framställas i spetsen för sin armé, emedan »le principal de cette action n'arriva qu'après sa mort». Han bör icke heller presenteras »dans le sang & dans la poussière»; en sådan syn är alltid oangenäm och »un Héros ne doit jamais toucher l'esprit, ni d'horreur, ni de pitié». Det vore nödvändigt att för detta ämne använda sig av de privilegier, som tillkomma målaren och poeten — »de quitter le vraisemblable pour prendre le merveilleux», att nyttja allegorisk form. Konungen svävar i skyn vid Segerns hand. Hon visar honom slagfältet, där den fientliga armén skingras av svenskarnes anlopp.

Kupolen skulle dekoreras med målningar efter ett allegoriskt program, som konstnären framlägger. — Högst uppe i en flod av ljus tronar »L'Eternité». Hon välkomnar Gustaf Adolf, som tillsammans med »La Vertu héroïque», »La Gloire» och en »Renommé» närmar sig hennes tron. Runt om »L'Eternité» sitta »La Félicité», »La Force» och »La Piété». — Där nedanför, mitt för ingången, trona de tre parcerna och deras moder »La Nécessité». De spinna på drottning Kristinas livstråd, som hålles av

»L'Amour». Kring parcerna ser man de åtta muserna. — Å vänster sida, i samma höjd som denna grupp uppträda Themis och »La Connaissance». Den sista lyfter en stor bok, som Themis är sysselsatt med att öppna och söker samtidigt hålla undan »La Curiosité», som kikar fram mellan molnen. I boken finnas drottningens kommande öden förtecknade. — Ovanför ingången visar sig »Le Temps», åtföljd av »La Vérité». Denna håller en spegel, vari konungens bild framträder. »L'Envie» söker dölja den med en slöja, därtill hjälpt av »La Médiance» och »La Jalousie». »Le Mérite» slår dock undan de fula lasterna. — Därunder ser man »L'Honneur», framför vilken drottningen uppträder i kunglig skrud, omgiven av vetenskapens, litteraturens och de bildande konsternas genier.

Mitt i mausoleet skulle konungens sarkofag resa sig. Den skulle vara av vit marmor och vila på några trappsteg samt en bas av svart marmor. Åtta hermer av förgylld brons, föreställande »les principaux Etats du Royaume de Suède», uppbära gesimsen. Vid fötterna av dessa och hållna med kedjor av dem sitta några andra figurer »représentant des Provinces conquises». Som krön tänker sig konstnären en trofé av olika vapen, ur vilken Fågel Fenix lyfter. Å den sida av monumentet, som vetter mot ingången bör finnas en öppning för nedgång till den därunder befintliga kryptan. Portalen flankeras av två marmorstatyer »représentant les Génies des deux principaux Royaumes qui possédoit le Roi de Suède» och krönes av en figur i vit marmor, »La Douleur», som håller en kopparrulle med konungens gravskrift. Några trappsteg föra ned i kryptan, som täckes av ett med gulddroppar bestrött valv av svart marmor. I fonden vilar konungen på en svart marmorbädd; han är klädd i rust-

ning »à l'antique» och lutar huvudet mot en kudde, som hålles av två genier, »Le Sommeil» och »La Mort». Runt gravkammaren löper en sockel, på vilken tolv putti sitta; de hålla en upp- och nedvänd fackla i ena handen och en lampa i den andra. I den senare brinner den outsläckliga eld, »que l'on mettoit autrefois dans les tombeaux, signifiéra aussi l'amour des peuples qui conserveront à jamais la mémoire d'un si grand Prince».

Så långt Bourdons onämnde vän. — Vi söka nu sätta in monumentet på dess historiska plats. Den meddelade beskrivningen är så pass fullständig, att vi även utan hjälp av den nu sannolikt förkomna skiss, som åtföljde projektet, kunna skaffa oss en rätt tillförlitlig bild av, hur konstnären tänkt sig den magnifika ensemblen, om vi också måste begränsa oss i stilanalysen.

Planen bör ha uppgjorts 1652 — året för Bourdons ankomst till Sverige. Det är sålunda till den franska konsten omkring denna tid, vi böra vända oss för att finna parallellföreteelser.

Vi skärskåda först monumentets arkitektur. Lemonnier karakteriserar skedets arkitektur på följande sätt: »Ils étaient formés à l'école de l'antiquité, telle qu'elle avait été interprétée dans les théories des architectes de la Renaissance française ou appliquée par les artistes italiens. Leur esprit fut hanté pour ainsi dire par deux idées dominantes: celle des ordres, qui venait des anciens, celle de la coupole, qui venait de l'Italie».¹ Det är lätt att se, hur vår konstnär i den allmänna koncipieringen av Gustaf Adolfsmausolécet ansluter sig till tidsstilen. Ordningarne begagnas som konstitutiva element; likaså kupolen. Konstnären håller sig i användningen av ordningarne

¹ L'art français au temps de Richelieu et de Mazarin, Paris 1893, s. 29.

mycket lydigt till antiken; han nyttjar endast de, som beskrivas hos Vitruvius — de doriska, joniska och korintiska stilarne voro enligt en av tidens teoretici »la fleur et la perfection des ordres».² För proportionerna hänvisar han uttryckligen till »les anciens».

Planen till det projekterade monumentet visar en centralanläggning av cirkelrund form. — Vid den tid, varom nu är fråga, byggdes en mångfald centralkyrkor i Frankrike, om också långhuskyrkan till följd av den inrotade förkärleken för gotisk rumsgestaltning var den vanligaste. Det är den romerska barockens planschema, som blir bestämmande för den franska centralanläggningen under skedet: en kvadrat eller rektangel, vari ett cirkelrunt eller ovalt mitt-rum med anslutande kapell. Så Notre Dame des Ardillières i Saumur från o. 1650² samt Eglise des Dames de Sainte-Marie av Francois Mansard från 1632—34,³ för att nämna ett par illustra exempel. Jag har däremot intet belägg på något monument från tiden, där planformen från det skisserade Gustaf-Adolfsmausoleet kommit till användning. Det är med äldre byggnadsverk detta visar överensstämmelser. Den antika förebilden för anläggningar av denna art är det grekiska rundtemplet av den typ, som Vitruvius kallar »rotunda peripteros».⁴ Ett allbekant exempel på en modern transskription av denna arkitekturform är Bramantes »tempietto». Inom fransk renässanskonst finnes emellertid ett monument, som står detta

² Roland Fréart de Cambray, Parallele de l'architecture antique avec la moderne, Paris 1650 s. 2.

³ Avbildning se Recueil des Plans, Profils et Elevations des plusieurs Palais, Chateaux, Eglises, Sépultures, Grottes et Hostels bâtis dans Paris et aux environs, dessinés, mesurés et gravés par Jean Marot (Paris 1670).

⁴ Avbildning se Marot a. a.

⁴ Se bl. a. Zehn Bücher über Architektur des Marcus Vitruvius Pollio. Hrsg. von J. Prestel. Zur Kunstgeschichte des Auslandes 96, 100 o. 102. I s. 105—106. Strassburg 1912—13.

Bramantes ungdomsverk rätt nära och som sin egenskap av mausoleum antagligen givit vår konstnär det första uppslaget till hans projekt. Det är det gravkapell över kungarne av huset Valois, som Catarina de Medici lät uppföra vid S:t Denis. Enligt von Geymüllers¹ detaljerade undersökning är Primaticcio dess upphovsman. Den magnifika anläggningen, som troligen aldrig blev riktigt färdig, nedrevs av »regenten» 1719. Under hela den franska klassiciteten åtnjöt detta för sin tid mycket puristiska byggnadsverk stort anseende. Marot har i sin ovannämnda bok ett flertal planer och profiler av det och ännu Blondel² nämner det med intresse. Jag avbildar här en av Marots planscher. Likheten mellan detta monument och vårt Gustaf-Adolfsmausoleum är ju rätt slående. En sådan prakt, som detta äldre utvecklade, har emellertid icke ens den med nordiska konstförhållanden sannolikt obekante konstnären vågat tänka sig för gravbyggnaden i Stockholm. Det förra är uppbyggt i tre våningar, medan det, vi skildrat, har två. Tänker man sig emellertid Valoismonumentet — Notre Dame la Rotonde, som det även kallas — reducerat med en våning, få vi ungefär vårt mausoleum. Se t. ex. en sådan detalj som balustraden! I interiörerna visa sig en del olikheter, då Primaticcio för att bereda plats åt de många konungarnes stoft måst omgiva mittrummet med en kapellkrans, medan vår konstnär kunnat hålla interiören enhetligare. Väggarnes indelning av kolonner och nischer för statyer återfinnes dock å båda hållen. Mitt i rotundan skulle i båda fallen det stora gravmonumentet resa sig. Någon i exteriören accentuerad ingång fanns

¹ Die Baukunst der Renaissance in Frankreich II s. 627—38 Strassburg 1901.

² Cours d'Architectures ou traité de la Décoration, Distribution & Construction des Bâtimens. Tome II, s. 343. Paris 1771.

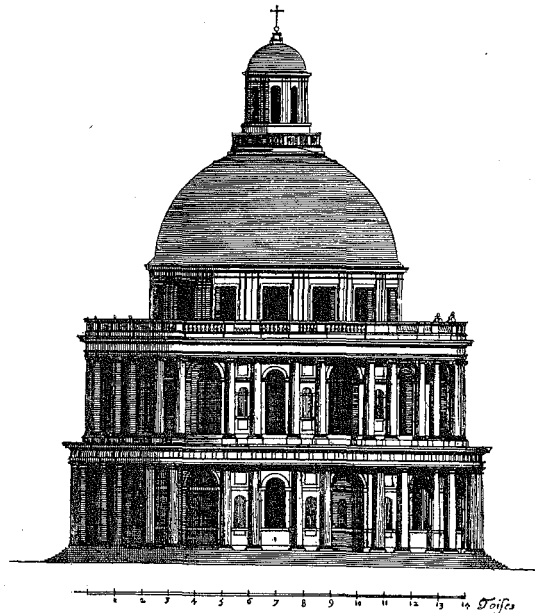

FIG. 1. »NOTRE DAME LA ROTONDE» VID SAINT DENIS.

i anslutning till antiken icke å det franska renässanskapellet men hade planerats för Gustaf-Adolfsmausoleet. Denna portal skulle tydligen vara av den för skedet karaktäristiska typen: beskrivningen nämner den som något framdragen och konstruerad av sex doriska kolonner.

En rik dekorativ utsmyckning skulle i interiören förhöja det solenna intrycket; tapisserier mellan fönstren, målningar i kupolen. Den vävda tapeten var i denna tids Frankrike en mycket gouterad konst. Långt innan tapetfabrikationen knöts till en statsinstitution med Le Bruns »Gobelins» hade konstnärer med framskjuten position tecknat för vävare: så t. ex. Vouet och La Hire för att nämna ett par namn från det skede, som närmast intresserar oss.

Dekorationen skulle i allegorisk form anknyta till den döde konungens liv och gärning. Det är ju onödigt att påpeka, vilken

utomordentligt stor roll allegorin spelar i fransk renässans och barock. Vi behöva endast erinra oss höjdpunkterna: Rubens Medici-suite och Le Bruns Versailles- och Louvre-dekorationer. Den tid, då vårt monument planerades, kunde helt enkelt icke tänka sig en dekorativ figurkonst, som icke rörde sig med allegorisk apparat. Vår mästares »invention» kan knappast ha renderat honom några eloger av en tid, som drev den symboliska omtolkningen till en sådan överdrift i det preciosa. Hans program rör sig med de rent elementära figurerna och constellationerna och försöker sig sällan på någon spetsfundighet av det slag, som tiden så högt beundrade. Cesare Ripas »Iconologie» har naturligtvis icke varit honom främmande; Rubens allegoriska kompositioner icke heller. De tre parcerna spinna på Kristinas livstråd liksom på den franska drottningens. Gustaf II Adolf uppstiger till evigheten i ungefär samma höga sällskap som Henrik IV hos Rubens. Hur de fula lasterna — avundsjukan och förtalet — söka komma hjälten till livs och hur de bestraffas finnes skildrat i båda kompositionerna. — De anvisningar för skildringen av själva slagfältet vid Lützen, som beskrivningen meddelar, synas mig gå tillbaka på Lionardos expressiva bataljmålning i Trattato della Pittura.¹ Som bekant utkom den första tryckta upplagan av traktaten i Paris 1651.

¹ Man jämföre: *Félibien* (a. a. IV: s. 197). »On pourrait représenter tous les accidens, qui arrivent dans une bataille, comme la poussière & la fumée des canons confondues ensemble — — —; des gens acharnez les uns contre les autres; quelques-uns qui tombent de cheval, d'autres qui déjà tombez résistent, & se défendent encore». *Lionardo* (Ludvigs edition; Quellschriften für Kunstgeschichte XVIII s. 142—44). »Vor allen Dingen machst du den Dampf der Geschütze, der sich in der Luft mit dem Staub vermischt, den die Pferde der Kämpfenden aufwirbeln. — — — Es könnte wohl einer zu sehen sein, der, vom Feind entwaffnet und niedergeschlagen, sich gegen diese umwendet, mit Zähnen und Nägeln grausam wilde Rache zu nehmen».

Så till själva gravmonumentet! Jag hänvisar till den förut meddelade beskrivningen. Det är synbarligen en för tiden rätt originell typ, som konstnären använt. De franska gravmonumenten under 1600-talet voro endera fullt fristående (»les tombes isolées») eller också komponerade mot en vägg (»les tombes adossées»)¹ Gustaf-Adolfsmonumentet hör ju till den förra typen. Denna var dock icke den vanligare under skedet.² Att den andra föredrogs berodde enligt Raunié huvudsakligast på utrymmesskäl. Utrymmet tillät vår konstnär att placera sitt monument mitt i kapellet. Han gjorde det helt säkert så mycket hellre, som han därmed även i detta fall kunde ansluta sig till »Notre Dame la Rotonde», vilket, efter vad vi antagit, från början inspirerat honom. Det egenartade med vårt monument är emellertid, att nedgången till kryptan, där stoftet synbarligen skulle vila, är inkomponerad i den arkitektoniska uppsatsen. Till denna anordning känner jag inga paralleller från tidens Frankrike. Michelangelos monument över Julius II var emellertid enligt Vasari ursprungligen tänkt med underdelen som en gravcella, i vilken man kunde gå in. Som ett motstycke från en något senare tid skulle man också kunna betrakta Berninis monument över Alexander VII i S:t Peter. Materialväxlingen är däremot fullt tidsenlig. Likaså en del dekorativa detaljer. Så hermerna, troféknippena och den sörjande genien med konungens epitaf (för den sistnämnda hänvisar jag till Jacques Sarrazins monument över Dreux Hennequin

¹ Raunié, *Epitaphier du vieux Paris*. Tome I. Introduction. Paris 1890.

² Raunié a. a. s. XIX: »Avec le XVIIe siècle — — on préfère les adosser également aux murs latéraux». Den undersökning av materialet, som jag gjort lämnar samma resultat. Det förtjänar dock påpekas att i en suite gravyrer med utkast till »Tombeaux ou Maosolées» av Jean Marot (utan årtal, men sannolikt från o. 1660) finnas båda typerna lika representerade.

från o. 1651).¹ Idén att anbringa de besegrade länderna i personifikation vid segrarens grav kan konstnären ha fått från Michelangelos ovannämnda projekt till Julius II:s gravmonument, vilket han kan ha känt genom Vasaris beskrivning. Möjligheten att han hämtat uppslaget direkt från antiken (Konstantinusbågen t. ex., vilken enligt Julius Lange² i detta fall inspirerat Michelangelo) är ju icke heller utesluten.

Vem är nu upphovsmannen till det ståtliga projektet? Bourdons biograf Ponsonailhe identifierar honom med André Félibien³, som det synes huvudsakligast på grund av den utförlighet med vilken denne i sin konsthistoria uppehåller sig vid den här tämligen ovidkommande planen. Vår undersökning har i varje fall icke varit ägnad att jäva denna attribution. Projektets klassicistiska karaktär passar väl i stycke med den ställning, som Félibien intog i 1600-talets franska konsthistoria. Han var född 1619 och sålunda något yngre än Bourdon. 1647 reste han till Rom, där han sammanträffade med Poussin, vilken kom att utöva ett bestämmande inflytande på hans utveckling. 1666 blev han historiegraf i den nybildade franska konstakademien samt fem år senare sekreterare i l'Académie d'Architecture. Han dog 1695. Det är som konstteoretisk skriftställare, han skapat sig ett bestående namn. Måleriet fängslade i första hand hans intresse; som Poussins biograf och teoretiska uttolkare kom han att spela en framträdande roll vid utformningen av den akademiska doktrinen.⁴ Han var en ung

man, då han planlade det här behandlade monumentet, andra sysselsättningar förde honom snart bort från den väg, han här anträtt — barockdekoratörens. Det vore förvisso en intressant uppgift att närmare konfrontera projektet till Gustaf II Adolfs monumentet med Félibiens konstkritiska författarskap. Jag har emellertid här velat begränsa min uppgift till att meddela en kort beskrivning på det tämligen okända projektet samt att sätta det i relation till den samtida sepulkrala konsten i Europa.

Efter att ha meddelat beskrivningen konstaterar Félibien, att drottning Kristina vid den tiden redan förberedde sin tronavsägelse och därför ej gärna kunde tänka på att realisera en så storartad plan, som den Bourdon framlade. Vi veta, att drottningen hade ännu ett skäl att avböja. Sedan nära tjugo år tillbaka vilade den store konungen i ett för hans stoft uppfört gravkor på den plats, han själv utsett. Om detta monument verkligen kommit till stånd, skulle vi däri ha ägt ett mäktigt byggnadsverk i den formrena klassicism, som först några decennier senare blir tongivande i svensk arkitektur. Då Nicodemus Tessin d. ä. 1671 utarbetade en ritning till ett karolinskt gravkor synes han för övrigt, som Prof. Olsson påpekat,⁵ ha använt sig av vissa detaljer i det Félibienska förslaget. Men ej ens så mycket av det för Kristina framlagda projektet blev realiserat; det var ju den yngre Tessin, som långt senare fick bygga det Karolinska gravkoret. Félibiens mausoleum bevarades åt eftervärlden i en 1600-talsduodes.

¹ Avbildning se Raunié a. a. Tome III s. 447.

² Studier över Michelangelo t. ex. i Udvalgte skrifter II, s. 265 o. f. Köbenhavn 1901.

³ Charles Ponsonailhe, Sébastien Bourdon, Sa vie et son Œuvre. Paris 1883 s. 128 o. följ.

⁴ Se härom Fontaine, Les doctrines d'art en France, Paris 1909 s. 41—60.

⁵ Martin Olsson, Riddarholmskyrkan. Konsthistoriska studier. Sthlm 1918 s. 40.

OM EN STENÅLDERSBOPLATS VID LITORINAGRÄNSEN I ÖSTERGÖTLAND

AV

UXO SUNDELIN.

Något mer än 2 km. öster om Gusums bruk i Östergötland ligger en liten sjö Emten, som ursprungligen sammanhängt med den nordligare, något större Byngarn. Genom en sjösänkning för många år sedan avskiljdes emellertid Emten till en självständig sjö, skild från huvudsjön genom ett lågt, av ett sund genomskuret näs. Båda sjöarna

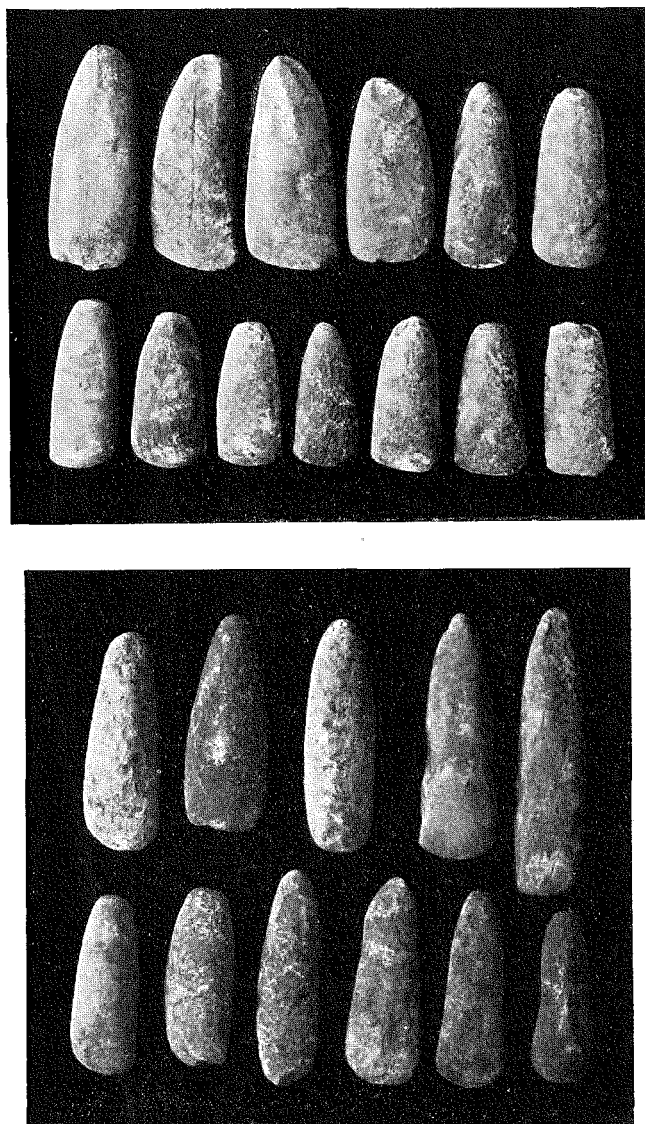
befinna sig alltså på samma höjd, c. 29 m. ö. h., och i utloppet vid Byngsbo i Byngarns nordvästvik hava de sin gemensamma passpunkt. Den bildas av rullstensgrus, vari den — tack vare den i Byngarn utfallande Gusumsån — ganska vattenrika avloppsån nederoderat sin bädd, som sedan ytterligare med konst fördjupats, sammanlagt 1—2 m. Vid min undersökning d. $\frac{3}{7}$ 1916, då »medelvattenstånd» rådde, funnos inga fördämningar vid utflödet, och vattendjupet därstädes utgjorde c. 0,7 m.

Vid sydändan av Emten vidtager ett mer än kilometerlångt, till större delen odlat skogskärr, som i öster, söder och väster omges av rullstensåsbildningar.

Efter vad jag erfor, hade på slutningarna av dessa ned mot kärret gjorts talrika fynd från stenåldern. Enligt rättaren å Emtöholms egendom, varunder kärret hör, vilken själv gjort en stor del av fynden, hade de flesta hittats på ett begränsat område invid kärrets sydligaste del, 5—10 m. över dess yta, som här befann sig 0,75 à 1 m. högre än vattenytan i sjön, fig. 1. I ett å den utpekade nivån befintligt grustag syntes en intill ett par decimeter mäktig kolrand, 7 à 8 m. över kärrytan, överlagrad av c. 2 dm. — $\frac{1}{2}$ m. sand. I kolranden, varav en bit

FIG. 1. TRAKTEN NORR OM VALDEMARSVIK. × EMTEN-BOPLATSERNA.

FIG. 2—25. STENYXOR FRÅN EMTENBOPLATSERNA. SKALA NÄRA $\frac{3}{4}$.

genomsöktes och som möjligen utgjorde ett boplatslager, anträffades talrika skörbrända stenar, delvis flata och ditförda från annat håll, däremot inga fornsaker.

En stor del av stenåldersfynden finnas i

den före innehavarens av Emtöholm, godsägare P. J. Hollertz' i Grimsum ägo, medan enligt uppgift av denne en mängd tidigare gjorda fynd skall hava sålts dels till en Jansé i Valdemarsvik, dels till en pastor

FIG. 26—27. SLIPSTENAR FRÅN EMTENBOPLATSERNA. C: A $\frac{1}{3}$ AV NAT. STORL.

Wätter, förr bosatt i Gusum. Alltjämt göras emellertid vid plöjningen nya fynd, och själv erhöj jag av rättaren å Emtöholm några av honom nyligen å denna plats funna stenyxor. Ett par av dessa, jämte flertalet av de i herr Hollertz' ägo befintliga stenyxorna härifrån¹, som beredvilligt erhållits till låns för fotografering, finnas avbildade å vidstående figurer, fig. 2—25. Som dessa visa, utgöras de på ett par undantag när av skafthållslösa yxor av delvis mycket åldriga typer. Enligt vad docent G. Ekholm, för vilken jag visat samlingen, godhetsfullt meddelat, erbjuder den en påfallande motsvarighet till materialet från Ramsjöboplatsen i Uppland, som där skall beteckna det äldsta boplatsstadiet och överhuvud de äldsta spår av människan i Uppland². Typologiskt motsvarar den i materialet från Emtöholm representerade »Ramsjötypen» enligt Ekholm början av den yngre skandinaviska stenåldern. Jämte stenyxor

hava vid Emtöholm även slipstenar hittats, varav tvenne avbildas i fig: 26 och 27, däremot ingen keramik — också det en överensstämmelse med Ramsjöboplatsen.

Emtöholmsboplatsen eller -boplatserna — ty sannolikt hava flera funnits å sluttningarna ned mot viken — som alltså likt Ramsjöboplatsen i Uppland torde leda sitt ursprung från början av den yngre skandinaviska stenåldern, hava, som av det sagda framgår, befunnit sig omkring 6—11 m. högre än Byngarns och Emtens nuvarande vattenspiegel, motsvarande c. 35—40 m. ö. h.

Om boplatsernas relationer till det samtida baltiska havet lämnar studiet av det nedanför desamma liggande Emtöholmskärets lagerföljd en del upplysningar, varför jag nu övergår till att i korthet skildra denna.

Den meddelade profilen, som är grundad på grävningar och borrhningar, fig. 28., utgår från platsen nedanför det omtalade kollagret och de flesta stenåldersfynden och är dragen mot NNV ut till sjön.

Underlaget utgöres åtminstone i huvudsak av sand, varpå följer ett i allmänhet föga mäktigt lager blåsvart, smörig lera. Där-

¹ Herr Hollertz' samling från Emtöholm innehöll 35 skafthållslösa yxor, åtminstone huvudsakligen av grönstenar av samma slag, som funnos i trakten i block, 1 tunnackig slintyxa samt 3 skafthållsyxor (därav en defekt), slutligen 2 brynstenar.

² G. Ekholm, Studier i Upplands bebyggelsehistoria. 1. Stenåldern. — Upps. Univ. Årsskr. 1916. — Uppsala 1915.

ver följer en vanligen omkring halvmeterdjup lergyttja, som dock i södra delen skiljes från leran av ett över denna utsvämmat sandlager (vari vid punkt 3 träffats en frukt av säv, *Scirpus lacustris*). Diatomacéfloran å olika nivåer i lergyttjan, vari vid p. 5 ett flertal frön av natesärven (*Najas marina* f. *typica*) erhållits, hade (vid p. 3) enligt doktor Astrid Cleve-Eulers bestämningar denna sammansättning:¹

Meter under ytan	2,25	2,00	1,75
B. <i>Amphora commutata</i>			r
B. » <i>mexicana</i>			r
FB. » <i>ovalis</i>	r		
B. <i>Caloneis formosa</i>			r
B. <i>Campylodiscus clypeus</i>		+	+
B. » <i>echineis</i>		+	+
A. » <i>hibernicus</i>	r		
A. » <i>noricus</i>	r		
A. <i>Diploneis elliptica</i> v. <i>ladogensis</i>	r	r	
FB. <i>Epithemia sorex</i>	r		
FB. » <i>turgida</i>	r	r	+
FB. » <i>Zebra</i>	+	r	
A. <i>Eunotia Clevei</i>	+	r	
A. <i>Gyrosigma attenuatum</i>	+		
A. » <i>Kützingii</i>	+		
A. <i>Melosira arenaria</i>	+		rr
A. » <i>helvetica</i>	+		
B. <i>Navicula peregrinoides</i>			r
B. » <i>punctulata</i> v. <i>cluthensis</i>			r
B. <i>Nitzschia circumscuta</i>			+
BF. » <i>scalaris</i>	r	+	+
BF. » <i>Tryblionella</i>			r
F. <i>Pinnularia nobilis</i>	r	+	
F. » <i>viridis</i>	+	c	
F. <i>Stauroneis anceps</i> v. <i>fossilis</i>	r		
B. <i>Suriella strivatala</i>			r
F. » <i>tenera</i> v. <i>nervosa</i>	r		

3*—191113.

Ett generalprov från lergyttjan innehöll utom nu nämnda även följande brackvattens- (och marina) arter: *Chaetoceras* sp. (marin art: sporer), *Diplones coffeiformis*, *D. Smithii* v. *rhombica* (+), *Mastogloia Braunii* (+), *M. elliptica* (r), *M. elliptica* v. *punctata* (r), *M. Smithii* (r), *M. Smithii* v. *amphicephala* (r), *Rhoicosphenia curvata*.

Pollenfloran i lergyttjan i samma prov som ovanstående diatomacéflora samt å olika nivåer i den överliggande lövskogstorven och skogskärmyllan var denna:²

Lager	Lergyttja			Alskogstorv	Skogskärmylla	
	2,25	2,00	1,75		1,5	1,0
Meter under ytan						
	%	%	%	%	%	%
<i>Betula</i>	6	9	12	2	65	50
<i>Picea</i>	—	—	2	—	1	1
<i>Pinus</i>	88	83	62	82	26	40
<i>Quercus</i>	1	4	9	3	5	5
<i>Tilia</i>	—	—	12	12	2	3
<i>Ulmus</i>	5	4	3	1	1	1
<i>Alnus</i>	15	22	33	138	76	14
<i>Corylus</i>	15	16	36	10	38	1
Antal pollen	107	157	178	270	175	174

Närmast sjön inskjuter mellan den här mycket hydrofila alskogstorven och lergyttjan en dyg detritusgyttja, som vid p. 10 visat sig innehålla fruktrester av sjönöten (*Trapa natans*) jämte fruktgömmen av slokstarren (*Cares pseudocyperus*) m. m.³

¹ B = brackvattensarter, BF = brack-färskvattensarter, FB = färsk-brackvattensarter, F = färskvattensarter, A = arenariaarter (f. d. »*ancylusformer*»); c = allmän, + = tämligen allmän, r = sällsynt, rr = mycket sällsynt (enstaka).

² *Alnus* och *Corylus* räknade i procent av (de övriga) skogsträdens pollensumma.

³ Kontakten mellan alskogstorven och detritusgyttjan befann sig vid p. 9 och 10 c. 1,5 m. under vattentytan, vid p. 11 c. 2 m. därunder. Vid p. 8 hade detritus-

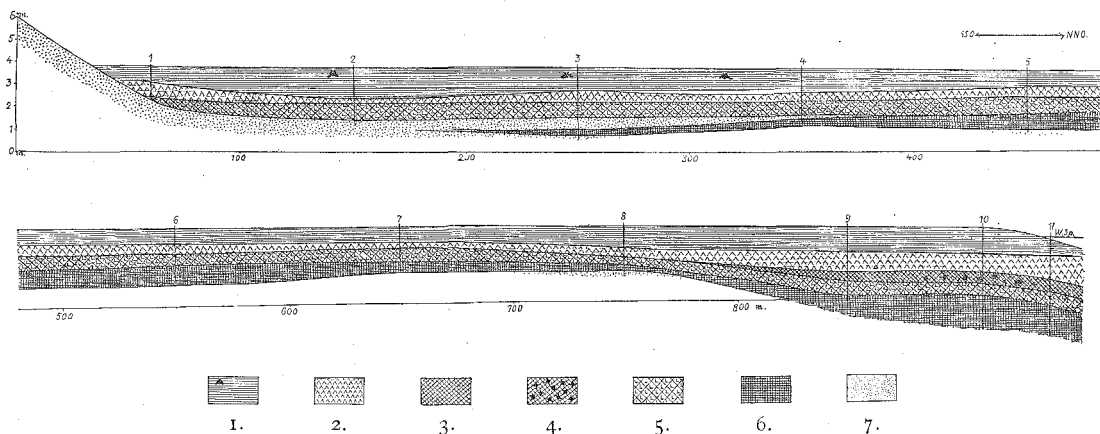

FIG. 28. PROFIL GENOM EMTÖHOLMSKÄRRET. 1. SKOGSKÄRRTORV. 2. ALSKOGSTORV. 3. DETRITUSGYTTJA. 4. DETRITUSGYTTJA MED TRAPA NATANS. 5. LERGYTTJA, BALTISK. 6. LERA, BALTISK. 7. SAND.

Icke så alldeles lätt, men av vikt i synnerhet för frågan om nordgränsen för Litorinahavets transgression och därmed också för frågan om Emtenboplatsernas relationer till Östersjöns utvecklingsskeden, är en rätt tolkning av nu i korthet skildrade lagerföljd. Av stort intresse är förhållandet, att den fullkomligt homogena lergyttjan, vari inga spår av diskordans kunnat upptäckas, i sin undre del innehåller en så gott som ren färskvattensdiatomacéflora, karakteriserad av den i synnerhet för Ancylussjön karakteristiska arenariafloran och speciellt av Eunotia Clevei, medan högre upp i samma lager en alltmer utpräglad litorinal brackvattensdiatomacéflora blir rådande, präglad av *Campylodiscus clypeus* och *echineis* jämte *Nitzschia scalaris*, som dock sparsamt visade sig redan i undre delen tillsammans med färskvattensfloran. Som tabellen visar, var proportionen mellan Eunotia Clevei, Ancylussjöns senaste och jämte *Ancylus fluviatilis* kanske mest karakteristiska representant, och *Nitzschia scalaris*, Litorinahavets —

gyttjan utkilat och alskogstorp vilade på (den baltiska) lergyttjan c. 1 m. under vattenytan i sjön.

som H. Lindberg påpekat¹ — förpost, i undre delen av lergyttjan: tämligen allmän — sällsynt, medan 25 cm. högre rollerna omkastats.

Har emellertid lergyttjans Clevei-horisont bildats i Ancylussjöns, dess *Clypeus*-horisont i Litorinahavets vatten, måste detta förutsätta, dels att Ancylussjöns regression icke nått under Emtens ursprungliga nivå, 30 à 31 m. ö. h., innan Litorinahavets transgression begynte, dels att denna — såvida någon transgression överhuvud förekommit — varit högst obetydlig, på sin höjd omfattande några meter.

Sandskiktet, som delvis skiljer lergyttjan från den underlagrande leran, skulle under sådana förhållanden vara s. k. »distalt strandgrus»,² avsatt på jämförelsevis djupt vatten, när Ancylussjöns vågor började bearbeta kringliggande åsryggar.

¹ Se t. ex. H. Lindberg, Vilka vittnesbörd lämnar fyt paleontologien om vårt lands och dess floras utvecklingshistoria sedan istiden etc. — Öfv. af Finska Vet. Soc. Förh. Bd. LVIII. Avd. C. N:r 2. 1916.

² Jfr B. Halden, Om torvmossor och marina sediment inom norra Hälsinglands litorinaområde. Ak. avh. S. G. U. Årsbok 1917. s. 8 ff.

En annan, teoretiskt tänkbar tolkning vore emellertid, att hela lergyttjelagret avsatts under Litorinahavets ponerade transgression, medan sandlagret betecknar en diskordans mellan *ancylus*- och litorinalagren. Men huru då förklara Cleveifloran i lergyttjans undre del? Att den skulle härröra från vid transgressionen förstörda och omlagrade *ancylus*-lager, motsäges såväl därav, att den associationsartade diatomacéfloran ej visar spår av omlagring vare sig i konsistens eller sammansättning, som av det orimliga i, att en ren färskvattensflora kunnat inlagras, om det transgrederande och omlagrande vattnet varit salt eller bräckt. I så fall borde ovillkorligen även salt- eller brackvattensarter hava inmängts.

Ej heller torde Cleveiflorans närvaro kunna förklaras genom antagandet av en utsöning hos Litorinahavet på grund av utfallande vattendrag, då dels inga betydligare vattendrag här mynnat, dels en blandad färsk- och brackvattensflora enligt min erfarenhet brukar förekomma i de baltiska sedimenten även inom sjöbäcken, som utgjort instängda vikar av Litorinahavet, och där vattenrika floder mynnat (så i Roxenbäckenet, som genomströmmats av Motala ströms vattenmassor, och där bl. a. *Campylodiscus Clypeus* och *Surirella striatula* tämligen allmänt förekomma i de yngsta baltiska lagren jämte färskvattensformer)¹.

Samma m. fl. skäl tala mot antagandet, att arenariafloran utsvämmats från traktens smärre insjöar, som f. ö. med all sannolikhet icke hyst en så utpräglad arenariaflora och med visshet icke *Eunotia Clevei*.

Det återstår emellertid ännu en förklaringsmöjlighet baserad på antagandet, att hela lergyttjelagret bildats under en stigande »litorinavåg», nämligen att denna, när den

nådde Emtens och Byngarns nivå, ägt så gott som färskt vatten. Litorinahavet skulle m. a. o. då ännu ägt färskt eller i det närmaste färskt vatten i sina ytlager, om än på djupet saltströmmar framgått.

Även denna tolkning, som a priori kunde synes ha åtskilligt, som talade för sig, har jag måst överge, huvudsakligen på grund av erfarenheter från närgränsande sjöbäcken å lägre nivåer. I dessa förekommer mångenstädes på samma sätt som i Emtenbäckenet ett sandlager i de baltiska sedimenten. Men medan dessa å relativt höga nivåer över havet liksom i Emten närmast över sandlagret innehålla arenariaflora (ej sällan med *Eunotia Clevei*, såsom i Ravenäskärret vid Vindomen c. 24 m. ö. h. och i Björnsholmskärret vid Rammen c. 26 m. ö. h.), har jag å låga nivåer (såsom i Måsebokärret c. 11 m. ö. h.) funnit utpräglad brackvattensflora omedelbart över eller redan i sandlagret. — Detta, som det vill synas, generella förhållande inom sjöbäcken, där dylika sandlager kommit till utbildning, torde visa, att dessa icke gärna kunna markera regressions- resp. transgressionsplanet vid en ponerad nivåförändring hos *Balticums* vatten på övergången mellan *Ancylus*- och Litorinastadiet. I så fall borde nämligen förhållandet varit ett motsatt det i själva verket förekommande: arenariazonen ovan sandlagret borde varit mäktigast å de lägre nivåerna och utkilat eller åtminstone tunnare ut upp emot de högre. Mot transgressionshypotesen tala dessutom flera andra skäl, såsom frånvaron av alla vittringsfenomen (såväl i Emtöholmskärret som å övriga lokaler) i och under sandlagret samt förhållandet, att de åtminstone i huvudsak sedentära diatomacéassociationerna ovan sandlagret icke vittna om ett i början grundare och sedan djupare vatten utan snarare tvärtom. — Sandlagret i fråga, som således ej är synkront å resp.

¹ Samma erfarenhet har H. Lindberg gjort i Finland (l. c. s. 13).

lokaler utan av yngre datum, ju närmare havsytan man kommer, måste sålunda — och även i Emten — vara distalt strandgrus, utsköljt på relativt djupt vatten, när omgivande höjder begynte bearbetas av vågorna, medan överliggande lergyttjesediment bildats å grundare vatten, då den öppna fjärden övergått till en skyddad vik¹.

Övergången från Ancylussjöns färska till Litorinahavets salta eller bräckta vatten, synes alltså hava försiggått, innan Balticums yta sjunkit under Emtens och Byngarns nivå, medan nämnda sjöar utgjort en vik av det baltiska havet. Att dettas yta vid tiden för ifrågavarande omslag stått endast några meter över de nämnda sjöarnas nivå synes vidare omedelbart framgå såväl av de gyttjiga baltiska sedimentens karaktär av vikel- eller lagunavlaging² i Emtöholmskäret som av diatomacéfloras beskaffenhet. Enligt erfarenhet från nutiden förekomma nämligen dylika diatomacéassociationer på några få, högst 10 m. djupt vatten och *Clypeus-Nitzschia scalaris*-floran snarast å något grundare vatten än arenariafloran³.

Genom noggranna undersökningar av små närgränsande sjöbäckan anser jag mig även ha närmare kunnat bestämma den nivå, vid vilken omslaget i fråga inträffat, till c. 37 m. över nuvarande havsyta, alltså 6 à 7 m. över Emtennivån. Inemot denna höjd över havet finnes nämligen den om minst c. 0,03 % salthalt hos vattnet vittnande *Clypeus*-floran³ allmänt representerad i sjöarnas baltiska lager (högst i Lövdalensjön, ursprungligen c. 36 m. ö. h., c. 3 km. SO om Emten), medan

¹ Jfr Halden l. c. Undantagsvis kunna givetvis sandlager hava uppkommit även på annat sätt.

² Rörande *Clypeus*-floran se t. ex. C. H. Ostenfeld, Randersdalens Plantevekst i A. C. Johansen, etc., Randers fjords naturhistorie. — København 1918. Rörande arenariafloran, se A. Cleve-Euler, *Cyclotella bodanica* i Ancylussjön etc. — Geol. För. Förh. Bd 33, Stockholm 1911, samt H. Lindberg l. c. m. fl.

³ Se Ostenfeld l. c.

den förgäves eftersökts inom högre belägna sjöbäckan (fr. o. m. Lovisebergsgölen 37 à 38 m. ö. h., ett par km. sydligare). Att märka är emellertid, att i sistnämnda sjöars yngsta baltiska sediment upp till Lillsjön¹, c. 42 m. ö. h., några om begynnande, ytterst svag sälta skvallrande *Mastogloia*-arter anträffats.

Då man ej, som jag i det föregående sökt motivera, torde kunna räkna med ett över Emtenbäckanet transgrederande, i sina ytlager färskt Litorinahav, synes enda förklaringen till det nämnda förhållandet — som f. ö. möter hela vägen ned mot Väster-*vikstrakten* men ej, såvitt jag kunnat finna, sydligare — vara den, att under ett successivt sjunkande *Balticum* dettas vatten vid c. 42 m:snivån eller något dessförinnan begynt erhålla en ytterligt svag salthalt som vid c. 37 m:s nivå blir otvetydig, uppgående till minst c. 0,03 %.

Enligt denna tolkning, som jag i vissa punkter utförligare sökt utveckla och motivera i en annan uppsats², skulle sålunda *Clypeus*-floras gräns eller kort och gott *Clypeus*-gränsen, som jag identifierar med litorinagränsen, i Östergötland icke markera en transgression, som väl hittills i allmänhet antagits, utan hava utbildats under ett i stort sett sjunkande vattenstånd. Härav följer, att nämnda gräns bör förskriva sig från Litorinahavets äldsta skede samt *Mastogloiazonen* från övergångsskedet mellan *Ancylus*- och *Litorinahaven*³.

Nordligast i *Västervikstrakten* tror jag mig hava funnit svaga, dock osäkra spår efter en försiggången ringa oscillation av Balti-

¹ Den lilla sjön med höjdsiffran 140 (fot) ett par km. OSO om Valdemarsvik.

² U. Sundelin, Über die spätquartäre Geschichte der Küstengegenden Östergötlands und Smålands. — Bull. of the Geol. Instit. of Uppsala. 1919.

³ Jfr härmed H. Lindberg (l. c. s. 27 m. fl.), som på delvis liknande grunder anser uteslutet, att någon litorinatransgression förekommit i Finland.

cums yta på övergången mellan de båggeskedena. Fullt säkra äro spåren först i Påskallavik- och Mönsteråstrakten.

Är min nu hävdade uppfattning riktig, följer därav, att de just omkring Clypeus-litorinagränsen (35—40 m. ö. h.) befintliga Emtenboplatserna, såvida de varit havsstrandboplatser, förskriva sig från samma eller en obetydligt senare tid, d. v. s. början av litorinatiden. — Att boplatserna vid Emten verkligen varit belägna vid havsstranden torde vara otvivelaktigt. Härför tala samma skäl, som av Ekholm anföras för, att Ramsjöboplatzen varit en strandboplatz, och som av honom anses avgörande¹. Icke blott vad materialet beträffar utan även beträffande läget överensstämma Emtenboplatserna på ett slående sätt med Ramsjöboplatzen. Visserligen uppges denna av Ekholm (l. c.) ligga vid c. 82 % av litorinagränsen enligt Munthes approximativa uppskattning av denna i Vittingetrakten, varest Ramsjöboplatzen är belägen. Enligt min förmodan är emellertid denna Munthes bestämning för hög, åtminstone om litorinagränsen, som jag gjort, identifieras med Clypeusgränsen. Jag har nämligen funnit denna i mellersta Östergötland ligga omkring 15 m. lägre än Munthes extrapolerade värden², och om en motsvarande reduktion göres för de på samma sätt erhållna värdena för litorinagränsen i Vittingetrakten, får man litorinagränsen och Ramsjöboplatzen att ligga på ungefär samma höjd över havet (något mer än 60 m. ö. h.). Läget i förhållande till Clypeus-litorinagränsen torde alltså vara i det närmaste detsamma för den uppländska och östgötska boplatzen.

Men även i fråga om det topografiska läget i allmänhet råder stor överensstämmelse mellan de bågges boplatzlokalerne. Liksom

Ramsjöboplatzen (l. c.) hava nämligen Emtenboplatserna legat innanför en skyddande barriär av större öar i öster. Från Emten och platsen för därvarande boplatser leder ett lågt och trångt pass, kallat Ramelbopasset, ned till Valdemarsviken, $\frac{1}{2}$ mil söder därom, se fig. 1. Härifrån sköt vid början av litorinatiden en vik av havet upp mot Emten, som då utgjorde innersta delen av en norr ifrån över Strålången nedträngande havsvik. Även via Tostebo-sjön torde ett trängre sund från nordost hava nått in till Emtenviken. Boplatserna torde därför hava legat på nordsidan av ett näs mellan norr och söder ifrån inträngande vikar av det baltiska havet.

Som pollentabellen synes utvisa, växte i vikens omgivning under början av litorinatiden och alltså även under boplatstiden tall, björk, al och hassel samt troligen mer sparsamt ädla lövträd, varibland almen till en början synes ha spelat en framskjuten roll. I Cleveizonen dominerar sålunda almpollen över ekpollen, i Clypeuszonens undre del äro de jämspelta, men i dess övre del har ekpollenet blivit vida allmännare. Här är den ädla lövträdsfloras pollenhalt som rikast, nående 24 % av trädpollensumman. Antagligen kläddes vid denna tid, då havet vek undan från boplatzvikens, slutningarna ned mot denna av en rik lövängsvegetation av sydlig prägel. När Emten-Byngarn vid ett landhöjningsstadium svarande mot c. 83 % av Clypeusgränsen isolerades från sambandet med havet, flyttades havsstranden till 4 à 5 km. norr om boplatzlokalen, och mellan denna och den nybildade sjön uppkom ett kilometerlångt skogskärr med al samt senare tall och slutligen björk.

Samtidigt torde sjönöten (*Trapa natans*) hava inkommit i den nybildade sjön, möjligen ditförd av stenåldersmänniskorna, me-

¹ G. Ekholm l. c. samt G. Ekholm, Upplands äldsta bebyggelse. Ett bidrag till Mälardalens bebyggelsehistoria. — Ymer 1913.

² Se H. Munthe, Studies in the Late-Quaternary history of Southern Sweden. — G. F. F. Bd 32. 1910.

dan den vackra slokstarren (*Carex pseudocyperus*) inkräktade sjöns stränder — bägge arterna gynnade av litorinatidens milda klimat, som nu brutit in.

Av de avbildade slipstenarna var den större, oskadade, förfärdigad av en ljuslätt, finkornig kvartsit, fullkomligt lik Västervikskvartsiten, som först i trakterna söder om Valdemarsvik anstår. Detta tyder på, att boplatsfolket haft förbindelser söder ut och måhända kommit från detta håll.

När Emten-Byngarn isolerades från havet, var väl Emtenboplatsernas saga all, ehuru människor alltjämt även under stenålderns senare skeden torde ha levat vid eller i närheten av de forna strandboplatserna, medan havsstranden flyttades allt längre mot norr, öster och söder. Härom vittna de sporadiska fynd av skafthålsyxor, som här gjorts. Men huruvida dessa stenåldersmänniskor varit ättlingar av det vid litorinatidens bör-

jan inkomna boplatsfolket eller ej — därom kan ej jag döma.

Såvida min uppfattning är riktig, att stenåldersboplatserna vid Emten tillhöra övergångsskedet mellan ancylus- och litorinatid, blir också sannolikheten stor, att Östergötland även under ancylustid hyst en om ock gles jägare- och fiskarebefolkning. I samma riktning pekar också Munthes benredskapsfynd i förmodad ancyluslera vid Tångstad nära Norsholm, 4 mil VNV om Emtenboplatserna samt det av Arne beskrivna boplatsfyndet från den äldre stenåldern vid Åby Fyrbondegård nära Alvastra¹.

¹ H. Munthe, Om fyndet av ett benredskap i Ancyluslera nära Norsholm i Östergötland. — Öfv. af K. V. A. H. 1895. N:o 3. T. J. Arne, Ett fynd från den äldre stenåldern i Östergötland. — Medd. från Österg. Fomm.-fören. 1905. Jfr. ock S. Lindqvist, Nordens benålder etc. — Rig 1918. — Att jag icke kan dela uppfattningen om en i Mälardalen försiggående transgression av Litorinahavet (l. c. s. 78) framgår av det ovan anförda.

ETT »LANDSARKIV» FRÅN MEDELTIDEN.

ETT BIDRAG TILL DET SVENSKA ARKIVVÄSENDETS HISTORIA

AV

JOSEF SANDSTRÖM.

Genom hela medeltiden bevarade landskapen (»landen») en betydande del av sin självständighet gentemot enhetsstaten, representerad av konungamakten. Icke minst gäller detta om unionsstridernas skede under medeltidens sista hundra år. Landskapsmenigheterna uppträda som politiska enheter, de uppträda som förhandlande och fördragsslutande parter såväl sinsemellan som gentemot centralmaktens representanter, vare sig dessa voro unionskonungar eller det nationella partiets chefer såsom riksföreståndare.

Det är helt naturligt att kring landskapsmyndigheterna, landsting och lagmän, efter hand uppstodo samlingar av urkunder och aktstycken, ett slags landsarkiv sålunda, där även handlingar av politisk betydelse voro företrädda. Medeltiden torde helt visst ha haft sina landsarkiv eller embryon därtill likaväl som det kring centralmaktens representanter uppstod likadana samlingar av urkunder och handlingar, som utgjorde rikets arkiv eller riksarkivet.

När termerna riks- och landsarkiv här användas, må man helt naturligt icke tänka sig förhållandena i analogi med vår tids arkivväsen. Den svenska arkivvården var icke blott under medeltiden utan långt senare högst utvecklade, eller rättare en ratio-

nell arkivvård i nutidsmening saknades totalt. Av det medeltida riksarkivet finnes blott helt föga bevarat till våra dagar.¹ Av de medeltida landsarkiven återstår kanske ännu mindre, i varje fall av handlingar i sitt ursprungliga arkivaliska sammanhang. Att åtskilliga *dissecta membra* från de medeltida landsarkiven förekomma i våra offentliga bibliotek och arkiv, likaväl som sådana från medeltida härads-, kyrko- och klosterarkiv, är obestriddligt.²

Om offentliga arkivaliers förvaring under medeltiden är just icke mycket känt. I ett i maj 1340 eller något annat år på 1340-talet upprättat inventarium över saker tillhöriga den kungliga skattkammaren upptagas ett »scrinium litterarium, Item duo askæ in quibus littere domine regis sunt. Item unum scrinium in quibus (o:quo) sunt littere regis

¹ Severin Bergh: Svenska Riksarkivet 1618—1837, sid. 1 och där anförd litteratur (Meddel. fr. Sv. R. A., ny följd, II: 5).

² Som ett ex. må nämnas ett nu i riksarkivet förvarat brev från Sten Sture och rådet, härrörande från något av åren 1647—1486 och ställt till allmogen i Ångermanland, rörande fisket i Ångermanälven. Detta brev, som till riksarkivet kommit såsom deposition från Vitterhetsakademien, har enligt påteckning i äldre tid förvarats i Nora kyrka i Ångermanland. Ett annat exempel är det i Uppsala universitetsbibl. befintliga brevet från Dalarnes till Hälsinglands allmoge den 12 april 1531, som är tryckt i Dipl. Dalek. nr: 472.

quas personaliter bene scit». ¹ Riksarkivet äger ännu i behåll en förteckning över statshandlingar, vilken sannolikt påbörjats någon gång under 1400-talets senare del och fortsatts under 1500-talets första decennium. ² Båda dessa handlingar visa, att det kungliga kansliets brev och urkunder förvarades i skrin, askar och byttor, detta säkerligen av skäl att de på så sätt voro lättast transportabla. Riksstyrelsen var ju ännu, liksom långt senare, icke förlagd till viss plats. Konungar och riksföreståndare vistades ofta på resande fot eller upphöllo sig än på det ena än på det andra av kronans slott och gårdar. Deras kansli följde dem och de rikshandlingar, som behövdes, följde med kansliet. Andra delar av rikshandlingarna synas mot medeltidens slut hava förvarats i Strängnäs av biskopen därstädes i hans egenskap av rikskansler, så torde ha varit fallet åtminstone med *registrum regni*. ³

Ännu mindre känner man om förvaringen under medeltiden av de arkiv, som här karakteriserats som »landsarkiv». I senare tid omtalas »landskistor» likaväl som »häradskistor». ⁴ Om »landskistor» existerade under medeltiden är mig obekant, i varje fall saknas ordet i Söderwalls ordbok. »Häradskista» omtalas däremot i ett brev av 1507. ⁵

¹ Dipl. suec. n:r 3484.

² Tryckt i Medd. fr. Sv. R. A. band. 1, h. 2, sid 35 ff.

³ Se »Anteckningar om Registrum regni eller Sveriges äldsta Riksregistratur», *ibid.*, sid. 45 ff.

⁴ Vid lagmanstinget med Bergs tingslag i Härjedals läns lagsaga den 12 febr. 1719 berättade på förfrågan kronofogden och nämnden, att hela Jämtland hade en landskista, som stod å häradshövdingebostället i Brunflo sn, vari alla tingslagsprotokollen och alla denna provinsen angående dokumenter efter ett upprättat inventarium vore förvarade. Dessutom hade tingslaget en kista, som stod i Bergs kyrka. R. A. Renov. lagmansrättsdombok n:r 48.

⁵ Styffe: Bidr. Sk. Hist. V, sid. 204. — Hemming Gadh sänder Svante Sture en handling, som han funnit »i Wasmerlösa hæredz kisto her i Möre». Wasmerlösa är en by i Ljungby sn i Södra Möre. Kistan har sålunda i detta fall icke stått i kyrkan utan har troligen förvarats hos någon av nämnden.

Långt in i nyare tiden hade det svenska centrala arkivväsendet, i detta fall närmast riksarkivet, även sedan det med 1618 års kansliordning fått en organisation, att kämpa mot de svårigheter, som uppkommo genom den inrotade vanan hos högre ämbets- och tjänstemän att sammanblanda offentliga och enskilda handlingar, att behålla även de förra hos sig. ¹ I mångdubbelt högre grad har detta, som ur vår tids synpunkt måste betecknas som en ovana, praktiserats under en tid, då ett offentligt arkivväsen var ett okänt begrepp. Man torde sålunda utan vidare kunna antaga, att i många fall, kanske de flesta, de handlingar, som utgjorde eller kanske rättare bort utgöra resp. landskaps arkiv, under medeltiden förvarats och innehafts av de stormän, som vore landskapens lagmän. Dessa handlingar ha förvarats tillsammans med deras enskilda och ha med dem delat öde, d. v. s. de ha i regel försvunnit. Det historiska intresset förefanns knappast ens som kuriositetsintresse i tillräcklig grad för att skaffa de gamla handlingarna skydd och vård, sedan de icke längre hade praktiskt-personlig betydelse. Det beror knappast av en tillfällighet, att åtkomsthhandlingar och dylika så dominera bland de bevarade medeltida handlingarna, ej heller torde man kunna förklara detta förhållande ensamt därmed, att just överlåtelser av egendom och dylikt företrädesvis blevo föremål för skriftlig uppteckning på en tid, när skrift- och läskunnigheten var så föga utbredd. Även om detta slags handlingar övervägt, ha dock proportionerna säkerligen icke från början varit de nu föreliggande.

I andra fall åter har verkligen ett offentligt arkiv bildats, låt vara mycket primitivt ur modern synpunkt. Handlingarna torde i detta fall ha stått under vård och förvaring av lands-

¹ Se härom Severin Bergh, a. a. sid. 371 ff.

tinget genom landstingsnämnden, varvid i regel kyrkorna torde ha använts som arkivlokaler, de voro ju de mest betryggande som stodo till buds.¹ Landstingen upphörde emellertid efter nyare tidens början snart nog i större delen av riket, sedan centralmaktens växande styrka och fastare organisation berövat landskapen deras politiska betydelse och deras självstyrelse.² »Landsarkiven», i den mån de förvarades i kyrkorna, kommo därefter att sammansmälta och även dela öde med kyrkoarkiven. Frågan vart de medeltida »landsarkivens» handlingar tagit vägen sammanfaller här med frågan vart kyrkoarkivens medeltidshandlingar överhuvud gått.

Dessa sistnämnda handlingar äro i några

¹ Kyrkorna voro, såsom ännu bevarade upplysningar ge vid handen, i äldre tid synnerligen ofta använda såsom lokaler för även andra arkiv än kyrko- och sockenarkiven. Ett exempel må anföras. I ett brev den 20 april 1551 innehållande förbud mot olaga vattenbyggnader i Närtuna-ån och ställt till fräsemän, präster och allmoge i Långhundra och Sämingshundra härader samt Åkers skeppslag (orig. i Uppsala landsarkiv: Närtuna kyrkoarkiv, ser. P, nr 1. Jfr Gustav Is Reg. 22, sid. 154 f.) återoppar konungen Sveriges konungars och deras råds »brev och skriftliga befallningar, som ligga tillstädes uti Närtuna kyrka». Av dessa medeltida brev finnes numera blott i behåll ett Karl Knutsons brev av den 3 maj 1455 (orig. å pergament, nu i Uppsala landsarkiv). De äldsta kända av de övriga äro två brev från 1324 (Dipl. Suec. nr 2,465—66.) I en avskriftssamling i R. A. förekommer en anteckning av Hogenskild Bielkes hand att ett av dessa brev då fanns kvar i Närtuna, »dogh skamferet af ohyre». (Dipl. Suec. 5, sid. 49, noten.) Detta och flera brev borttogos omkring 1650 från Närtuna kyrka av en Gustav Gustavssons av Vasaborg tjänare och kunde sedan icke återfås (Dipl. Suec. 3 sid. 649, noten). Av det anförda torde man med all sannolikhet kunna sluta, att dessa brev redan under medeltiden förvarades i Närtuna kyrka.

² Landstingen i medeltida betydelse, om ock med reellt taget inskränkt befogenhet, synes ha fortsatt i Norrland åtminstone vid mitten av 1600-talet. (Landstingsprotokoll för Norrland finnes i såväl Riksarkivet som Uppsala landsarkiv.) I en skrivelse till K. Maj:t aug. 1671 förfrågade sig landshövdingen i Gävle, huru han skulle förfara med allmogens besvär, sedan K. Maj:t genom 1670 års riksrådskommision upphävt »det gamla maneret uti Västernorlanden med landstings hållande» (Gävle landskanslis registratur 1670—71. Uppsala landsarkiv.) Landsting förekommo, fast med ändrade befogenheter och uppgifter, ännu på 1700-talet i Norrland.

4*—191113.

fall bevarade i resp. kyrkoarkiv och återfinnas nu i landsarkiven, där icke församlingen fått kungl. tillstånd att t. v. behålla sitt arkiv. I många fall ha de genom vanvård och andra vidriga omständigheter gått förlorade, nyss anfördes ett exempel huru redan på 1500-talet ett medeltidsbrev i Närtuna kyrka var »skamferet af ohyre».¹ I andra fall ha kyrkornas medeltidshandlingar på olika sätt kommit till offentliga arkiv och bibliotek utan att deras proveniens numera i detalj kan utrönas. I samband med reduktionen av kyrklig egendom under Gustav Vasa insamlades till det kungl. kansliet massor av medeltidshandlingar från kyrkor, kloster etc. Insamlandet skedde i och för reduktionen, sålunda av praktiska skäl.² Den andra stora insamlingen företogs i vetenskapligt intresse av 1600-talets antikvarier. Genom dessa insamlingar har större delen av Riksarkivets medeltidshandlingar inkommit till arkivet.³

Med det sagda har åsyftats att ge några antydningar om de olika sätt, varpå de gamla »landsarkiven» liksom så många andra svenska arkiv upplöstes eller gått förlorade. Det är måhända under sådana omständigheter av intresse att kunna påpeka att åtminstone rester av ett medeltida »landsarkiv» ännu finnas bevarade *in situ* för att begagna en inom arkeologien gängse term.

I Stora Tuna kyrkoarkiv finnas två voly-

¹ Det var icke blott lokalarckiven, som voro utsatta för sådana vådor. I en kungl. fullmakt från år 1599 för Johan Jöransson Rosenhane att vara »Riksens öfverste secretarius» heter det, att det »fast oskickeligen tillgår» med handlingarna i rikskansliet. En del av dessa handlingar hade under föregående år av dem, som vårdat dem, blivit »förrychte», och »the som ähre igen ligge och förderfwes af stoft och marck», (damm och mask). Medd. fr. Sv. R. A. band I, h. 1, sid. 50.

² Rasmus Ludvigsson hade i uppdrag att »intage udi Richsens förwaringh alle Kyrkiens och Clösters breff». Se Peder Månsson Utters memorial om Rasmus Ludvigssons befattning med rikets handlingar (Tr. i Medd. fr. Sv. R. A. band I, h. 1, sid. 46 ff.)

³ Severin Bergh: a. a. sid. 1, not 1.

mer, vilka bland handlingar av skiftande innehåll, härstammande från olika tider, även innesluta en serie originalbrev från senare delen av 1400- och förra delen av 1500-talet, vilka icke hänföra sig till Tuna församling eller kyrka utan äro ställda till Dalarnes landskapsmenighet. I ett par fall finnas bland dessa urkunder även koncept till eller samtida avskrifter av brev utställda av Dalamenigheten.¹ Breven stå i samband med de politiska händelserna under Sturarnes och Gustav I:s tid. Så långt man känner, ha dessa brev förvarats i Stora Tuna kyrka. Prosten Sahlstedt ägnar i sin beskrivning över Stora Tuna även en avdelning åt »hwarjehanda förefallna Handlingar, som antingen hit eller herifrån blifwit utferdada och orten berömligan giordt».² De handlingar, varom Sahlstedt talar och varmed han förstår »skrifteliga bref, Resolutioner, förordningar m. m.», äro de i »kyrckans document-giömo» förvarade, varför han redogör, dock utan fullständighet. Han indelar dem i tre grupper: 1. de som ankommit till orten, 2. de som avgått från orten, 3. de »som liksom, inom sielfwa orten, antingen på the ordentliga LansTing eller wid Commissioners och bewillnings tilfellen m. m. tid efter annan föreluppit, afskiedade och vtgiorde blifwit». Sahlstedts första grupp är sålunda vad på nutida arkivspråk kallas »inkomna handlingar» och den andra koncept till eller avskrifter av utgående skrivelser. Hans tredje grupp för närmast tanken på protokoll. Några sådana ingå emellertid icke i vad

¹ Volymerna äro i en år 1910 upprättad förteckning över kyrkoarkivet upptagna under serien I (skrivelser från myndigheter). De bära numera signa I:1:i och I:1:j. Mellan åren 1877—1909 befunno de sig såsom lån i riksarkivet och ha förut begagnats av Kröningsvärd vid utgivandet av Diplomatarium Dalecarlicum. Stora Tuna församling har på ansökan av K. Maj:t tillsvare vidare befriats från skyldigheten att till landsarkivet i Uppsala överlämna de äldre delarna av kyrkoarkivet.

² Magnus Abr. Sahlstedt: Stora Tuna i Dahlom och Bergom Minnes Döme etc., Stockholm 1743, sid. 211 ff.

som nu finnes kvar av det gamla »landsarkivet», och ser man rätt efter bland Sahlstedts exempel på handlingar tillhörande denna grupp, finner man, att icke heller han haft några sådana att tillgå. Vad han anför såsom exempel är dels i de verkliga föreliggande urkunderna gjorda omnämmanden av landsting m. m. dels också handlingar från senare tid, som icke angå Dalarne såsom landskap men väl Österdalarne eller ock ensamt Tuna s:n.

Förekomsten av dessa handlingar i Tuna kyrkoarkiv har tydligen synts prosten Sahlstedt påfallande. Han finner förklaringen därtill i ortens anseende: »Men therwid kommer ock som nogast och granneligast til at bemerckas. Thet ock the skrifwelser, som angådt hela Dahllaget, samt med Bergslagen, äntå til vårt Tuna i synnerhet blifwit stelta; så ock herstädes öppnada, kunngiorda och förwarada. Hwilket med thet sama om sama vår orts anseende wittnar». Detta yttrar han om »Konungars, Regenters och andra förnäma Herra-Männs skrifwelser». I fråga om i kyrkoarkivet befintliga skrivelser från »andra Landskaper, Städer och Magistrater, i synnerhet från Borgmestare och Råd i Stockholm», vilka äro ställda »till Dahla och Bergsfolcks menigheten», gör han en liknande anmärkning: »The ther ock theraf äro så mycket merckwerdare, at the herstädes stadnat och til äfwentyrs, jemwel her ifrån med swar, vnder meniga Landsens Insegle, hwilket her förwaradt blifwit, bemötta wordna äro.» Som man finner har Sahlstedt varit förklaringen till handlingarnas förekomst i Tuna kyrkoarkiv rätt nära. Vid en jämförelse synes framgå, att alla de urkunder, som omnämnas av Sahlstedt, fortfarande finnas i kyrkoarkivet.³

³ Sahlstedt använder för dessa handlingar beteckningen K(yrkans) D(okumentsamling) N(ummer) I (resp. IV) d(okument nr) I o. s. v. Samma signering förekommer

De äldsta hithörande urkunderna äro en grupp brev i samband med den politiska krisen 1497. Sedan herredagen i Stockholm i fastan detta år slutat med öppen brytning mellan riksföreståndaren och rådets unionsvänliga pluralitet, som inkallade konung Hans', och sedan den danska krigsförklaringen kommit, begav sig Sten Sture till Dalarne, där den 4 april landsting sammanträdde vid Tuna. Dalkarlarna ställde sig helt på riksföreståndarens sida. Landstinget, vid vilket även ombud från Gästrikland, Hälsingland, Ångermanland och »all Norlanden» voro närvarande, sände ett varnings- och förmaningsbrev¹ till Stockholms råd och borgerskap, vilka ställt sig på unionistpartiets sida, samt sände även bud och brev till kringliggande landskap med uppmaning att tillsammans med Norrland och Dalarne troget hålla fast vid herr Sten. I vol. I:1j finnas i original under den gamla signeringen N. IV d.1—5 härpå ingångna svar från Västmanland och Uppland.² Av dessa äro frälsets och meniga allmogens i Åkerbo, Snävningen och allt Västmanland brev ställt »alle ware kere wenner och bröder kopperbergxmen, silfbergxmen, jernbergxmen och menige almo-

ghen i alle dalane och sua testelikes Nordlanden». Brevet från Fjärdhundraland jämte Hagunda och Ulleråkers härader är i ungefär samma ordalag ställt till menigheterna i Dalarne och Norrland. De övriga Upplandsbrevet åter äro icke uttryckligen ställda till dessa menigheter. De äro öppna brev på de fattade besluten att med Dalarne och Norrland förbliva i ett »fast och kärligt brödraskap och förbund» till skydd för fäderneslandet och riksföreståndaren.

Från 1500-talets första decennium finnas två skrivelser i behåll. Den ena av dessa är ett brev från borgmästare och råd i Stockholm till »alle kopperbergxmen, sølffbergxmen, jernbergxmen, cronones skattskyllige bønder och mene almoge i dale» Sanct Sigfrids afton (den 14 febr.) 1503, med under rättelse bl. a. därom att Johan Jönsson, slottsfogden i Stockholm, i deras närvaro avfärdats till Dalarne av riksföreståndaren.¹ Det andra brevet är ävenså utfärdat av Stockholms borgmästare och råd.² Det är ställt till bergsmän och allmoge i Dalarne och utgör svar å en skrivelse från dessa, utfärdad i Tuna socken den 20 maj samma år. Brevet innehåller en förpliktelse att hålla samman med Dala-allmogen och Svante Sture mot konung Hans samt ett tack för Dalarnes löfte att vid behov komma Stockholm till undsättning.

Därnäst i serien föreligger ett den 9 juli 1511 dagtecknat brev från borgmästare, rådmän och menighet i Stockholm till deras

på urkunderna. Det är sannolikt att signeringen är utförd av Sahlstedt, särskilt som å några handl. även en annan signering förekommer av samma hand, vilken i detta fall icke gärna kan vara någon annan än Sahlstedts. Så finner man t. ex. å orig. till Karl IX:s försäkran av 1607 förutom signeringen N. I. d. 16 även en signering B. B. N. XVII. Denna användes emellertid av Sahlstedt i hans arbete vid citering av i »Bihangs-Bewijs» tryckta aktstycken. Det nu ifrågakarande återfinnes också under n:r 17 därstädes. Vol. I:1j innehåller i orubbad ordning samlingen N. IV. Däremot innehåller vol. med nuvarande signering I:1i visserligen huvudsakligen den gamla samlingen N. I men ordningen är bruten och bland de till denna samling hörande handlingarna hava handl. ur andra samlingar införts. Yngsta handling i vol. härrör från år 1772. Volymen har sålunda bundits efter detta år. Båda banden äro fullständigt lika. Handlingarne torde förut ha varit oinbundna, därför talar även i sin mån att de signerats var för sig på sätt som skett.

¹ Tr. hos Styffe: Bidr. Sk. Hist. IV, sid. 219 f.

² Brevet äro tryckta i Dipl. Dalek. n:ris 160—163, 165.

¹ Gammalt signum N. IV. d. 6. — Tryckt i Dipl. Dalek. n:r 184.

² Gammalt signum N. IV. d. 7. — Tryckt i Dipl. Dalek. n:r 212. Brevet är numera stympt, i det att slutet bortklippts eller bortskurits varmed dateringen försvunnit. När Dipl. Dalek. utkom, synes det ännu ha varit oskadat. Dat. är enl. Dipl. Dalek. den 28 juni 1508. Omöjligt är icke att skadan redan vid Diplomatariets utgivande var skedd. I så fall torde Kröningsvärd ha, utan att anmärka förhållandet, supplerat texten efter en i Tuna kyrkas kopiebok (sign. I:1:h) sid. 86 f. befintlig avskrift.

»kiere besorne Brøder och gode besynnerlige wenner kopperbergxmen, Sylfbergxmen, Jernbergxmen, Cronones skatskyllige bønder och menighe almoge som byggia ok boo ij dalane».¹ Dessa underrättas i brevet om det i Stockholm nyligen hållna rådsmötet, erhålla vederläggning på ryktet att konung Hans varit i Stockholmsskären och därvid tillfogat huvudstaden skada, samt uppmanas att troget hålla samman med Stockholms borgerskap i »thet wenlige forbund ock kerl [iggha brøder-skap],² som longliga warit haffuer emellom edra och wore foreldre».

De närmast i tiden följande bevarade originalbrev harröra från Gustav Vasas befrielsekrig. I ett helga kors dag 1520 (trol. $\frac{3}{5}$) daterat brev³ besvarar västgöotalagmannen Ture Jönsson Dalarnes i ett brev under landets insegel framställda klagomål över den stora skada, rov och brand, som överginge riket och allmogen, med en uppmaning att underkasta sig konung Kristiern. Han medsänder Västgötaadelns den 25 april till Uppland och Dalarne i enahanda syft utfärdade öppna brev.⁴ I detta sammanhang bör påpekas, att originalet av Kristierns Västergötlands menighet givna försäkringsbrev, utfärdat i Köpenhamn palmsöndagen (den 1 april) 1520, finnes bland här berörda handlingar.⁵

I en skrivelse ställd till menigheterna i

¹ Gammalt signum N. IV. d. 8. — Tryckt, liksom de övriga icke fullt nöjaktigt, i Dipl. Dalek. n:r 221.

² Originalbrevet är här skadat, det inom klammer stående är hämtat ur avskriften i Tuna kyrkas kopiebok, sid. 57 f.

³ Gammalt signum N. IV. d. 9. — Tryckt, flestades oriktigt, i Dipl. Dalek. n:r 235.

⁴ Detta finnes icke längre bevarat, en ofullständig avskrift föreligger dock i Tuna kyrkas kopiebok, sid. 81, återgiven i Dipl. Dalek. n:r 234.

⁵ Gammalt signum N. I. d. 1. — Tryckt i Dipl. Dalek. sid. 233 noten. Huru detta brev kommit att hamna här är ej nu möjligt att säga. Möjligen har det översänts för att desto mera övertyga Dala-allmogen om Kristierns goda syften, måhända har det uppsnappats eller ck har det i Kristierns kansli felaktigt expedierats.

Dalarnes, Hälsingland, Gästrikland och Uppland samt utfärdad i Jönköping den 14 juli 1522 under Jönköpings stads sigill, förklara borgmästare, råd och menighet i denna stad jämte allmogen i Rumlaborgs län såsom svar på ett brev från deras »kære wener och sambundne gode brøder» i Dalarne, att de vilja bevisa riksföreståndaren Gustav Eriksson »hulskap, troskap och mandskap».¹ Enahanda svar och försäkran avgives av Växjö stad och Värend i ett under biskop Ingemars och Växjö stads sigill utfärdat brev den 20 juli samma år.²

Från de första åren efter konungavalet föreligga åtskilliga brev. I en skrivelse, daterad Vadstena den 6 januari 1524³ underrättar konungen »allæ andelige oc wersligesom biiggia oc boo vtij alle mene dalana» om den vid mötet i Vadstena beslutade nedsättningen i klippingens värde. Det västgötska upproret föranledde flera skrivelser till Dalarnes menighet⁴ med underrättelser och förmaningar till fortsatt trohet mot konungen, två av dessa äro ännu i original bevarade. Det ena är Stockholms borgmästares, råds och menighets brev den 24 april 1529,⁵ det andra riksrådets brev därpå följande dag.⁶

¹ Gammalt signum N. IV. d. 10. — Tryckt i Dipl. Dalek. n:r 244.

² Gammalt signum N. IV. d. 12. — Tryckt i Dipl. Dalek. n:r 245.

³ Gammalt signum N. I. d. 3. — Tryckt i Dipl. Dalek. n:r 316 och efter detta i Gustav Is reg. I sid. 182 f. Dateringen är i båda fallen felaktigt angiven till »feria quinta infra octavas trium regum» etc. Originalen har quarta, skrivet 4:ta. Den arabiska siffran för »fyra» har den under 1400-talet och början av 1500-talet vanliga formen, se Capelli: Lexicon abbreviatarum (Webers Illustrierte katechismen, n:r 53) sid. 440.

⁴ Dipl. Dalek. n:r 429—433, 436.

⁵ Gammalt signum N. IV. d. 16. Tryckt i Dipl. Dalek., n:r 431. Brevet numera något skadat, så att lakuner uppstått i texten.

⁶ Gammalt signum N. IV. d. 15. — Tryckt i Dipl. Dalek. n:r 433 (jfr. Gustav Is reg. 6, sid. 57). Brevet numera något skadat, varigenom en del av dateringen gått förlorad. Huruvida skadan förefunnits, när Dipl. Dalek. utgavs, låter sig ej säkert avgöras. Osannolikt förefaller det icke. Kröningssvärd har nämligen utlämnat sista ordet i brevet, som genom skadan något stym-

Från klockeupprorets tid föreligga ävenså åtskilliga brev. Vid Tuna landsting den 21 februari 1531 underhandlade konungens sändebud med allmogen om klockornas utlämnande. Därvid nödgades de utfärda en förbindelse till allmogen att, sedan en klocka av varje socken jämte årets kyrkotionde avlämnats till betalning av rikets gäld, så skulle intet ytterligare bidrag till samma ändamål avkrävas den.¹ Den 31 mars samma år avlät borgmästare, råd och menighet i Stockholm till alla de dannemän, som bygga och bo ovan Långheden, en skrivelse i anledning av Dalarnes klagoskrift till konungen rörande klockskatten, messan på svenska och annat.² Allmogens klagomål bemötas i brevet och den erinras om sitt av gammalt med Stockholms borgerskap bestående förbund. »Mot slutet av året åvägabragtes som bekant en förlikning mellan konungen och Dala-allmogen, sedan den senare begärt tillgift och erbjudit tvåtusen mark i lösen för klockorna. Konungens brev å förlikningen, utfärdat i Stockholm den 7 nov. 1531, finnes i original.³ Som bekant fick det dock å konungens sida icke bero vid denna förlikning.

Härmed har i korthet redogjorts för serien »inkomna skrivelser». Återstår att med några ord beröra de utgående. Av Dalamenighetens brev, daterat Tuna den 18 febr. 1522, varigenom den förklarar sig icke kunna lida, att någon uppgörelse träffades med ärkebiskop Trolle eller att han tillätes återkomma till riket, finnes en samtida avskrift.⁴ Den 2

pats: (in)sigla. Där Kröningsvärd har »under ware signete», torde man böra läsa »under ware signete (oc in)sigla».

¹ Gammalt signum N. IV. d. 19. — Tryckt i Dipl. Dalek. n:r 460, och Gustav I:s Reg. 7, sid. 522.

² Gammalt signum N. IV. d. 17. — Tryckt i Dipl. Dalek. n:r 466.

³ Gammalt signum N. I. d. 5. — Tryckt i Dipl. Dalek. n:r 482. Jfr. Gustav I:s reg., 7, sid. 432.

⁴ Gammalt signum N. IV. d. 11. — Tryckt i Dipl. Dalek. n:r 242. Återgivandet är här som ofta eljest

sept. 1526 utfärdade kopparbergsmän, silvbergsmän, järnbergsmän och meniga allmogen 'över alla dalar' från Tuna landsting under landets sigill en skrivelse till konungen, vari han uppmanades att med hänsyn till befarade utländska stämplingar låta kröna sig snarast möjligt. Denna skrivelse föreligger, av tillägg och ändringar att döma, i koncept.¹ I koncept föreligger likaså bergsmännens och allmogens på Tuna landsting den 6 maj 1529 utfärdade skrivelse till frälsemän, köpstadsmän och allmoge i Västergötland med varningar och förmaningar att avstå från det företagna upproret.² Yt-

ej fullt tillfredsställande, bl. a. därigenom att underprickade ställen i texten dels utelämnats utan anmärkning härom, dels införts utan anmärkning om underprickningen. I ett fall åter har införandet beledsagats av sådan anmärkning. Underprickningarna synas möjligen ge vid handen att ett koncept föreligger. Anmärkas må, att i en samtida, men av annan hand gjord innehållsanteckning a tergo handlingen benämnes kopia. Denna anteckning har utelämnats av Kröningsvärd.

¹ Gammalt signum N. IV. d. 13. — Tryckt i Dipl. Dalek. n:r 384 och Gustav I:s reg. 3, sid. 414 f.

² Gammalt signum N. IV. d. 14. I riksregistraturet finnes införda två skrivelser från Dala-allmogen till västgötarna från våren 1529, i stort sett varandra lika, den ena daterad Tuna landsting helga torsdags afton och något utförligare än den andra, som är daterad Stockholm St. Marci dag. I Gustav I:s reg., 6, sid. 355 och 362 intagas båda dessa skrivelser bland bilagorna. I Dipl. Dalek. införas de likaså (n:r:s 426 och 434). Den längre uppföres på båda ställena under datum 24 mars, den mindre under 25 april. Det faller genast i ögonen, att i fråga om den förra båda utgivarna begått samma misstag vid rektifikationen av datum: helga torsdag är icke, som utgivarna menat, skärtorsdagen, vilken 1529 inföll på den 25 mars, utan Kristihimmelsfärdsdag (den 6 maj). Se Neovius: Chronographia Scandinaviae sid. 42. (Finska kyrkohistoriska samfundets handlingar, IV, Helsingfors 1906.) Båda utgivarna ha även begått ett annat misstag, det nämligen att betrakta den mindre skrivelsen av den 25 april såsom ett verkligt av Dala-menigheten utfärdat brev. Dateringsorten Stockholm liksom den nära överensstämmelsen till innehåll och ordalydelse med den andra skrivelsen borde väckt misstankar, även om icke saken varit så klar redan av sammanhanget i riksregistraturet. I likalydande skrivelser till ledande personer i Dalarna av den 25 april utbad sig konungen deras bistånd vid stillande av »allt obestånd», däruppe. Han uttryckte också en önskan att »thet mätthe skriffuas til Westergotland och Småland wid thett setthed szom wij ther op szendhom en Copia». Omedelbart härpå följer i registraturet ko-

terligare ett av Dalarnes menighet från Tuna under landets insegel utfärdat brev finnes i avskrift eller koncept: den 27 aug. 1531 tillskrevo »Koperbergxmen, Sölffbergxmen, Jernbergxmen och mene almoghe som bygga och boo i Dalarne» konung Gustav med bön om tillgift för »thet buller och obestond szom en part her vppe i wintrasz szeg oförstondeliga företoge». Konungens svar å denna hemställan är det förut nämnda brevet den 7 november.

Den sammanträngda redogörelse för dessa handlingar, som här lämnats, visar att det är

nungens förslag till Dala-allmogens skrivelse, vilken, förmodligen genom skrivarens slarv, fått samma datering som konungens brev. Utgivaren av Gustav Is registratur har underlåtit att avtrycka skrivelseförslaget å sin plats efter konungens brev, som det medföljde. Han har i stället tryckt det bland bilagorna och anmärker blott: »Bergsmännens bref till Westergötland är upptaget bland bilagorna». (Gustav Is reg., 6, sid. 62). — Sammanhanget är sålunda följande: Konungen har med brev till ledande män i Dalarne den 25 april sänt ett förslag till ett Dalamenighetens brev till Västergötland. På sammankallat landsting har man Kristihimmelsfärds dag den 6 maj beslutat avsändande av den skrivelse, som nu föreligger i koncept i Tuna kyrkoarkiv. Skrivelsen har, i den form den fick å landstinget, sedan ånyo införts i riksregistraturet. — Kröningsvärd har vid återgivandet av det under n:r 426 intagna brevet följt riksregistraturet, han anmärker befinthigheten av en »kopia» i Tuna kyrkoarkiv, vilken säges vara till innehållet lika »men till stafningssättet tämligen olika». Påståendet om innehållets likhet är icke fullt exakt. Den väsentligaste olikheten, förutom den av Kröningsvärd påpekade ifråga om dateringen (helga torsdag i st. för helga torsdags afton), är att riksregistraturets avskrift har »Westergötland och Småland», där konceptet endast har »Westergotlandh». — Det finnes skäl för ett antagande att till grund för riksregistraturets avskrift direkt eller indirekt ligger konceptet i Tuna kyrkoarkiv. I dateringsformeln i den förra heter det nämligen: »snarliga scriffuit j Daler aff Twna landztinge» etc. Konceptet har: »snarliga screffuet af dale (?) aff tune landztinge» etc., varvid de kursiverade orden äro underprickade till tecken att de böra utgå. När registraturler har »Helge Torsdags affthen, Ar etc.», så förefaller icke otroligt att »affthen» uppstått genom felläsning av »anno dnj» i konceptet.

¹ Gammalt signum N. IV. d. 18. — Tryckt i Dipl. Dalek. n:r 481 och Custav Is reg., 7, sid. 545 f. I det senare anges brekets datum alternativt till 27 aug. eller 3 sept. Brevet är daterat söndagen näst Augustini dag. Då detta torde böra översättas med söndagen närmast Augustini dag, är rätta datum sannolikt det här antagna, den 27 aug. Augustini dag (den 28 aug.) inföll 1531 å måndag.

fråga om handlingar, som tillhört »landet» Dalarne och dess landsting. Det är sålunda delar av Dalarnes »landsarkiv», som numera ingå i Tuna kyrkoarkiv. Att de hamnat där, är lätt förklarligt. Bergslagen var Dalarnes huvudbygd och i bergsmännens händer låg i allmänhet ledningen av landskapets angelägenheter.¹ Vid Tuna hölls i regel landstingen. Som förut inledningsvis framhållits, voro kyrkorna de så att säga naturliga arkivlokaler för de lokala självstyrelsemyndigheternas handlingar. Därför är det helt naturligt, att Tuna kyrka kom att bli förvaringsplatsen för det arkiv, som uppstod kring Dalarnes landsting.² När landstinget alltmer förlorade i betydelse för att slutligen upphöra, kvarstannade arkivalierna i kyrkan och införlivades så småningom med kyrkoarkivet, sedan traditionen om deras ursprung förbleknat.³

Vad som nu finnes kvar av det forna »landsarkivet» är givetvis icke allt vad som en gång ingått i detsamma. Ur andra käl-

¹ Se Nils Höjer: Dalarne och Dalkarlarne. En historisk-geografisk undersökning (Historisk Tidskr. 1897, sid. 31 ff).

² I Tuna kyrka förvarades ännu i mitten av 1700-talet ett yngre landsigill med omskrift: Sigillum communitalis in Vallibus. Se Sahlstedt, a. a. sid. 215. Detta sigill torde ha använts 1531, se Dipl. Dalek. n:r 472 anm.

³ I de här nämnda volymerna av Tuna kyrkoarkiv finnas, förutom de här behandlade, en mängd handlingar, däribland original av kungl. brev. etc. från 1500-talets slut och 1600-talet, vilka ursprungligen ej heller de kunna ha tillhört kyrkoarkivet i egentlig mening. Huvudmassan av dessa handlingar angå Österdalarne, varmed Tuna socken i administrativt hänseende långa tider var förenad. Man kunde måhända kalla denna grupp handlingar ett bygdearkiv. Vidare förekomma i original några kungl. brev från 1500-talets senare del, ställda till kronans fogdar. Om dessa brev kommit att hamna i kyrkoarkivet, emedan fogdarna i kyrkan förvarat sina handlingar eller om de eljest dit överlämnats, låter sig icke avgöra. Av sistnämnda anledning torde säkerligen originalen av ett par kungl. brev till ståthållaren Karl Bonde förekomma i kyrkoarkivet. I detta sammanhang må påpekas, att några handlingar (tre å fyra st.) från 1500-talets slut och 1600-talet möjligen äro att räkna till det, som här kallats »landsarkivet». Dit hör t. ex. originalet av Karl IX:s försäkran den 27 mars 1607.

lor äro kända en stor mängd brev, ställda till Dalarnes menighet, som icke längre finnas bevarade bland resterna av landets forna arkiv bland Tuna kyrkoarkivs handlingar.¹ Ännu under 1600-talets förra del funnos därstädes flera till »landsarkivet» hörande handlingar än de, som nu äro bevarade och, man kan tillägga, voro bevarade på Sahlstedts tid.² Tuna kyrkas handlingar hava nämligen under 1600-talets tidigare hälft avskrivits i den förut nämnda kopieboken.³ I denna förekomma åtskilliga brev, som nu icke längre föreligga men som då tydligen förefunnos i kyrkan. Så finnes i kopieboken infört ett öppet brev från 1497, utfärdat av bergsmän och menige allmogen på Noraskogen och Lindesberg samt av likartat innehåll som de övriga, i det föregående nämnda »förbundsbreven» av ifrågavarande år.⁴ Detta brev är ej längre i original bevarat. Försvunna äro likaså det i kopieboken intagna Kristiern II:s bekräftelsebrev på dagtingen 1520,⁵ Gustav I:s brev till Dalarna om västgötaupproret den 23 april 1529,⁶ samt hälsingarnas från Delsbo landsting den 8 april 1531 till Dalarna avlätna svarsbrev med försäkringar om obrottsligt fasthållande vid »thet förbundh och christeligha bröderskap» som av gammalt förenade de båda landskapens menigheter.⁷ Som bekant vände för-

bundet vid detta tillfälle sin spets mot konung Gustav.

Dessa brev synas ha försvunnit mellan tiden för kopiebokens upprättande och utgivandet av »Tuna Minnesdöme» på 1740-talet. När de övriga handlingar, som helt säkert en gång tillhört Dalarnes landsarkiv, förkommo, är osäkert, sannolikt hade så skett redan före kopiebokens tillkomst. I detta sammanhang förtjänar måhända påpekas att i Tuna kyrkoarkiv finnes originalet av ett Gustav I:s brev daterat Hedemora den 30 januari 1533 och ställt till kyrkoherden i Tuna Mäster Hans och kyrkovärdarna därstädes.¹ Dessa få häri vid konungens stränga näpst och vrede befallning att till konungens tjänare Clemet överlämna »thet meste siilffuer i åstad komma kunne av eder kirke». De skulle också 'uppransaka' »alle the breff och Register szom ther äre i eder kirke bade ene stedz och andre» samt låta dem komma till konungen på Koppaberget, dit han ärnade sig för den stora slutuppgörelsen med dalkarlarna. Man torde kunna antaga, att konungen ville se dessa handlingar för att få bevis på dalkarlarnas stämplingar. Det har i så fall varit »landsarkivet» han velat få i sin hand. Men säkerligen har han även önskat erhålla kyrkans och prästebordets donationsbrev och åtkomsthändlingar i och för den kyrkliga reduktionen, sålunda även kyrkoarkivet i egentlig mening. Man kan utgå ifrån att Mäster Hans och kyrkovärdarna efterkommit konungens befallning även i fråga om handlingarnas utlämnande — över utlämnandet av kyrkosilvret dagen efter brevets datum finnes ett protokoll i den nämnda kopieboken.² Misstanken

är emellertid belysande för hans otillfredsställande utgivningsprinciper att han, utan att upplysa om förhållandet, i brevet i stället för kopiebokens med arabiska siffror skrivna 1521 sätter in MDXXXI.

¹ Stora Tuna kyrkoarkiv I:1:1. — Tryckt i Gustav I:s Reg. 8, sid. 177 och Dipl. Dalek. n:r 497.

² Kopieboken sid. 64.

¹ En hel del av dessa försvunna brev äro efter avskrifter tryckta i Dipl. Dalek., Gustav I:s reg. och annorstädes.

² Den i det föregående nämnda signeringen av hans hand visar inga luckor i serierna för här ifrågavarande tid.

³ Nuvar. signum I:1:h.

⁴ Kopieboken, sid. 51 f. — Tryckt i Dipl. Dalek. n:r 164.

⁵ Ibid. sid. 37 ff.

⁶ Ibid. sid. 96 ff. Detta brev var enl. kopieboken daterat »ridder sanct Jörans dagh» d. v. s. 23 april. — enligt riksregistraturet den därpå följande dagen (Gustav I:s reg. 6, sid. 53 och Dipl. Dalek. n:r 432).

⁷ Kopieboken sid. 85. — Tryckt i Dipl. Dalek. n:r 470. Kopieboken har 1521 såsom dateringsår. Detta är påtagligen oriktigt såsom innehållet visar. Kröningsvärd har med all rätt hänfört brevet till år 1531. Det

ligger här onekligen nära till hands, att åtskilliga brev behölls av konungen. Gustav Vasa hyste säkert lika litet några betänkligheter mot överträdande av »ursprungsprincipen» i sitt förhållande till det gamla landsarkivet i det upprorslystna Dalarne, som det var för museiändamål han bedrev insam-

lingen av kyrksilver. Till klander ha vi ingen rätt, ty att lägga vår tids synpunkter på saken vore en ohjälplig anakronism. Det är vackert så och torde bero på en samverkan av gynnsamma omständigheter att så mycket — tidernas omskiftelser till trots — verkligen är bevarat av Dalarnes gamla landsarkiv.

SAMLINGSPLATSER OCH BRÖLLOPSSTUGOR HOS DEN SVENSKA ALLMOGEN

AV

SIGURD ERIXON.

Som bekant försiggingo såväl de rättsliga förhandlingarna och folkförsamlingarna som kulten hos våra förfäder under bar himmel. Jämför man de viktigaste formerna för dylik religiös eller samfundsmässig samvaro, faller det i ögonen, att de visserligen så småningom förflyttades under tak, men att detta försiggått under olika tider och delvis aldrig helt blivit fullföljt. Vi kunna här särskilla fyra olika grenar, som dock ofta pläga vara förenade: 1. kult i inskränkt bemärkelse, 2. gemensamma måltider och dryckeslag, 3. danser och lekar samt 4. ting. Utvecklingen återspeglas på mångfaldigt sätt i folklivet.

Längst och kraftigast ha danser och folklekar bibehållits ute i det fria. Framför allt har detta varit förhållandet på kontinenten och i Sydsverige. Vanligen samlades ungdomen på vissa bestämda platser kvällen före större helgdagar till dans och lek, men ibland utsträcktes dock nöjet över flera dagar. Ej sällan återgå dessa lekar på ursprunglig kultutövning, varpå här dock ej skall ingås. En »lekarevall» eller »lekarebacke» finnes sålunda här och där kvar ännu. På Nordansjöskogen i Norbergs sn i Västmanland finns en plats, som kallas »Dansarvalen», där ungdomen fördomdags samlades

varje midsommarnatt och lekte och dansade till dess enligt sägen en till »midsommarbrud» klädd flicka där en sådan natt bortfördes av en mansperson, som med henne försvann under jorden.¹ Liknande bruk omtalas om en (grav-?) hög »Kalmarekulle» i Hoby sn i Blekinge, där man dansade »med kronbrud» både midsommar och pingst.² I Vadsbo härad förekommer termen »pinstavall», som karakteriserats som en »särskild lekvall, som tillhör socknen, der ungdomen från första pingstdagens middag till tredje dagens morgon förlustar sig med dans och lekar, omgifven på den löfklädda platsen af de gamle och folk från flera socknar, som sitta på säten rundt omkring. Sådana hafva funnits i många socknar».³ För övrigt kunde anföras otaliga exempel på byars eller socknars samlingsplatser vid de årliga vegetations- och skörde-

¹ Midsommarbruden är en motsvarighet till pingst- och majbrudarna, varom se Martin P:n Nilsson: Årets folkliga fester, sid. 81 ff. Jämför också samlingsplatser i Norge med namn på Bru- hos Rygh, Norske Gaardnavne XVI, sid. 315. En rad ortnamn av denna typ torde härigenom få sin förklaring.

² Sjöborg: Blekinge Hist. och Beskrivning sid. 330—31.

³ Carl och P. A. Säve: »Ordlista från Vestergötland» i Antikv. Tidskr. II sid. 175. Jfr om liknande samlingsplats för flera socknar på Öland S. Gahn Persson: Beskrifning öfver Öland, sid. 195.

festerna, vare sig dessa varit förenade med kyrkibesök och marknader, och såsom de s. k. kyrkmässorna inriktats på sockenkyrkans namnhelgon¹ eller, oberörda av kyrkan, varit mera begränsade inom de olika byarna, såsom till exempel midsommarfirandet kring majstången. Man valde vanligen en öppen plats i byn eller en vägkorsning. I södra Sverige, Danmark och på kontinenten har det gamla bruket att samlas kring ett levande träd bibehållit sig länge, men är ej belagt norrut. Kulthänsyn ha emellertid oftast spelat roll vid valet av samlingsplats. Jag anförde ett exempel från Hoby, där man dansade på en gravhög, och detsamma kan påvisas även på andra håll, särskilt i Götaland, t. ex. Ledbergs kulle i Ledbergs sn i Östergötland.² Även i Danmark och Norge är det säkert belagt.³ Historiskt betydelsefulla äro de uppgifter man äger om att ungdomen samlats till lekar och danser i eller vid domarringar, såsom på Slätterölsberget i Vingåker.⁴ Här torde traditionen ha direkt levat kvar sedan förhistorisk tid. I förbindelse med magi eller kult har man också samlats till lek och dans vid vissa källor, på bergshöjder o. d.

Det vanliga är emellertid att dans och lekar försiggå inomhus i de olika gårdarna framför allt vid jul, då snön och kölden lade hinder i vägen att vistas utomhus, men även vid de mindre danstillställningar, som pläga gå av stapeln på lördags- eller söndagskvällarna. Vi bortse här från de moderna dansbanorna samt logdansen.

¹ Jmf. Gabriel Nikander, *Fruktbarhetsriter under årshögtiderna hos svenskarna i Finland*, i *Skrifter*, utg. av Sv. Litt. Sällsk. i Finland CXXVIII: 1 sid. 298 ff. och Arosenius: *Beskrifning öfver prov. Dalarne, Leksand*, sid. 37.

² Österg. Fornminnesför. Tidskr. 1871.

³ Se Feilberg: *Ordbog* sid. 741 och C. A. Holmboe: *Om Danserhauge i Norsk Vid. Selsk. Forh.* 1864.

⁴ Dybecks *Runa*, I saml., sid. 24; Oscar Almgren: *Sveriges fasta fornlämningar*, sid. 52.

»Lekstugor» och »julstugor»¹ äro sedan 1500-talet direkt påvisbara i hela Skandinavien. Man samlades då antingen i tur och ordning i de olika gårdarna inom byn eller byteslaget (jfr nedan) eller i någon särskild gård, som hade bättre lokal än de andra eller i någon övergiven »tomstuga». I Nås sn uppläts lokal turvis i olika byar². En mängd förordningar och stadganden av olika slag ha under tidernas lopp riktats mot lekstugorna. Det finnes också enstaka exempel på, att ungdomen i en trakt samlats till dans och lekar i offentliga byggnader. Sålunda förbjöd sockenstämman i Fogdö, Sörmland, 1778 den osed, som där varit rådande, att ungdomen höll danstillställningar i sockenstugan.³ I Leksand dansade man dock i sockenstugan vid tingsavslutningarna. Detta är likväl ovanligt på landsbygden i motsättning till i städerna och hos allmogen i södra Tyskland, där »Spielhaus» och »Rathhaus»⁴ kunna vara förenade i en del större byar. Emellertid är det tydligt, att dans och lekar inomhus, åtminstone under den varmare årstiden, har sin egentliga utbildning efter medeltidens slut, ja ännu senare.

Innan vi gå in på de ofta härmed förenade gillena och festmåltiderna, skola vi först med några ord beröra kult- och tingslokaler.

Kulten har hos germanerna liksom normalt hos folk på liknande utvecklingsstadium ursprungligen skett ute i det fria och framför allt varit knuten vid vissa naturföremål. De första templen voro endast inhägnader. Skjul eller hyddor för gudomliga idoler kunna också ha uppstått mycket

¹ Troels-Lund: *Dagligt liv i Norden*, VII sid. 66 ff.

² Arosenius: *Beskrifning öfver Dalarna, Nås sn*, sid. 23.

³ Protokollsexcert i Nord. Mus. arkiv av A. Billow.

⁴ A. Bartels: *Der Bauer in der deutschen Vergangenheit*, Leipzig 1900, s. 36.

tidigt,¹ men verkliga tempel torde ej ha tillkommit förrän under järnåldern² genom inflytande från antikens folk. Först med kristendomen fick varje kultdistrikt sitt särskilda kulthus, sin kyrka. Samtidigt uppträder också yrkesmässigt organiserat prästerskap. Kyrkorna blevo emellertid normalt slutna för världsliga rådslag och fester. Utanför deras portar brukade dock allmogen, trots förbud och förordningar, när tillfällena gävos, hålla stämmor och dryckeslag. I några fall ha emellertid de kyrkliga lokalerna också haft en dylik funktion, varom nedan. I sakristiorna hållas däremot allmänt stämmor rörande socknarnas angelägenheter, ursprungligen dock blott av mera kyrklig karaktär.

För historien om kyrkornas tillkomst är det av intresse att studera, hur kapell och gudstjänstlokaler upprättades i nybygder. Ofta fick en bondstuga till en början tjäna detta ändamål för att senare ersättas av en särskild lokal, som dock även kunde ha profant ändamål — en parallell således till den vanliga gången för många andra samlingslokalers uppkomst.

Även tingen höllos av gammalt ute i det fria och vanligen i kombination med kult och marknad. Våra medeltidshandlingar bära talrika vittnesbörd därom, varvid även gravhögar nämnas. Ännu på 1600-talet kan man påvisa ett och annat exempel härpå, särskilt i Danmark, där övergången allmänt skedde först vid mitten av detta sekel.³ Talrika sägner finnas i alla delar av Sverige om tings- och domplatser, stundom med anknytning till domarringar och grav-

högar.⁴ Mora stenar är ett exempel på tingsplats för ett större område, ett land eller landskap. Inga folkförsamlingar ha dock så länge som bystämmorna hållits utomhus.⁵ I södra Svealand, Götaland, Danmark³ och på kontinenten⁴ ha dessa samlingsplatser in i sen tid ofta varit utrustade med stenar till sittplatser för deltagarna, ej sällan med en större sten eller ett träd i mitten och en krets runtomkring (jfr fig. 1—2). Platsen låg vanligen i byns

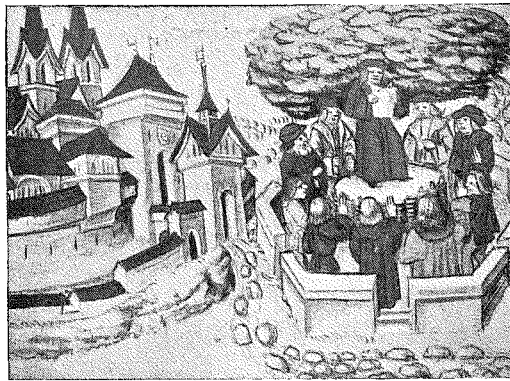

FIG. 1. FORNTYSK RÄTTSSAMMANKOMST. EFTER DIEBOLD SCHILLING, SVEIZERKRONIK 1489.

centrum eller på gatan. Emellertid förflyttades bystämmorna, åtminstone i mindre byar, ganska allmänt till åldermannens bostad och hava därigenom ofta hållits efter omgång i gårdarna, emedan ämbetet vanligen gått i tur. Det hände dock, att bystämman fortfor att hållas år efter år i en viss gård och man fick då en fast lokal men av privat natur.⁵ Där möjligheter funnos kunde man också hyra lokal, men i Dalarna

¹ Jfr. Pedersen: Horg og Hof i Medd. fr. fören. for fornminde-mærkers bevaring 1906; Tacitus Germania.

² Typen har levat kvar i nordöstra Ryssland och Sibirien, jfr t. ex. Finn Magnusen: Den første november og den første august, sid. 40 ff.

³ C. Neergaard: Thing-høie og Thingdysser, i Aarbøger for nord. oldkynd. 1902 sid. 292 ff.

⁴ Jfr Oscar Almgren a. a. sid. 51 ff.

⁵ Till bystämmornas samlingslokaler torde jag återkomma i annat sammanhang.

³ Jmf. Neergaard a. a.; Feilberg: Dansk bondeliv, sid. 172.

⁴ Maurer: Geschichte der Dorfverfassung in Deutschland II, sid. 146.

⁵ Jfr t. ex. L. Levander: Livet i en älvdalsby, sid. 8.

FIG. 2. BYTINGSPLATS PÅ FEMERN. EFTER MEJBORG, BØNDERGAARDE.

finnas några exempel på särskilda *bystugor*, uppförda av byarna till rådhus. Sådana hava även byggts i senare tid. Annars är det vanligt, både hos oss och i Finland,¹ att bystämmorna flyttats in i skolhusen, sedan sådana på 1800-talet blivit uppbyggda. Såsom nedan skall visas finnas även festlokaler, som också tjänstgjort som bystugor. — I Tyskland, åtminstone söderut, finnas ävenledes särskilda rådhus i större byar.²

Offentliga tingshus påbjudas först under Karl XI, men lokala påbud hade dock i en del landsorter redan tidigare framkallat tingsstugor, såsom i Vartofta i Västergötland, där allmogen 1639 »tillsades att bygga tingstufva i häradet».³ Ännu 1699 fanns dock t. ex. ingen tingstuga i Romfartuna i Västmanland, men skulle då byggas. Redan

under medeltiden äga vi flera belägg på, att ting höllos i gillestugor eller klockaregårdar (ex. 1457 i Mora klockaregård). Man kunde också, innan tingstugorna kommo till, hålla ting i präst- och länsmansgårdar, gästgivargårdar (jfr tingsalen i gästgivaregården i Gärde, Brunflo,⁴ nu i Östersund), större bond- och bergsmansgårdar (ex. Laxbrostugan på Skansen) eller sockenstugor (vanligt under 1600-talet). Tingsplatserna liksom senare tingstugorna blevo av uråldrig tradition samlingsplatsen för folk från alla håll inom häradet och dryckeslag voro där vanliga, ehuru normalt utanför själva tingslokaler, men ofta i samma hus, då tingsal och krog voro förenade under samma tak. Om bergstingsrättens dryckeslag på Lerdals gästgivaregård i Rättvik 1765 lämna

¹ Medd. av Dr. G. Nikander. Helsingfors.

² Bartels a. a.

³ Cl. J. Ljungström; Vartofta härad, sid. 108.

⁴ Jmf. Jämten, Föreningen jämtslöjds årsbok 1914, sid. 58.

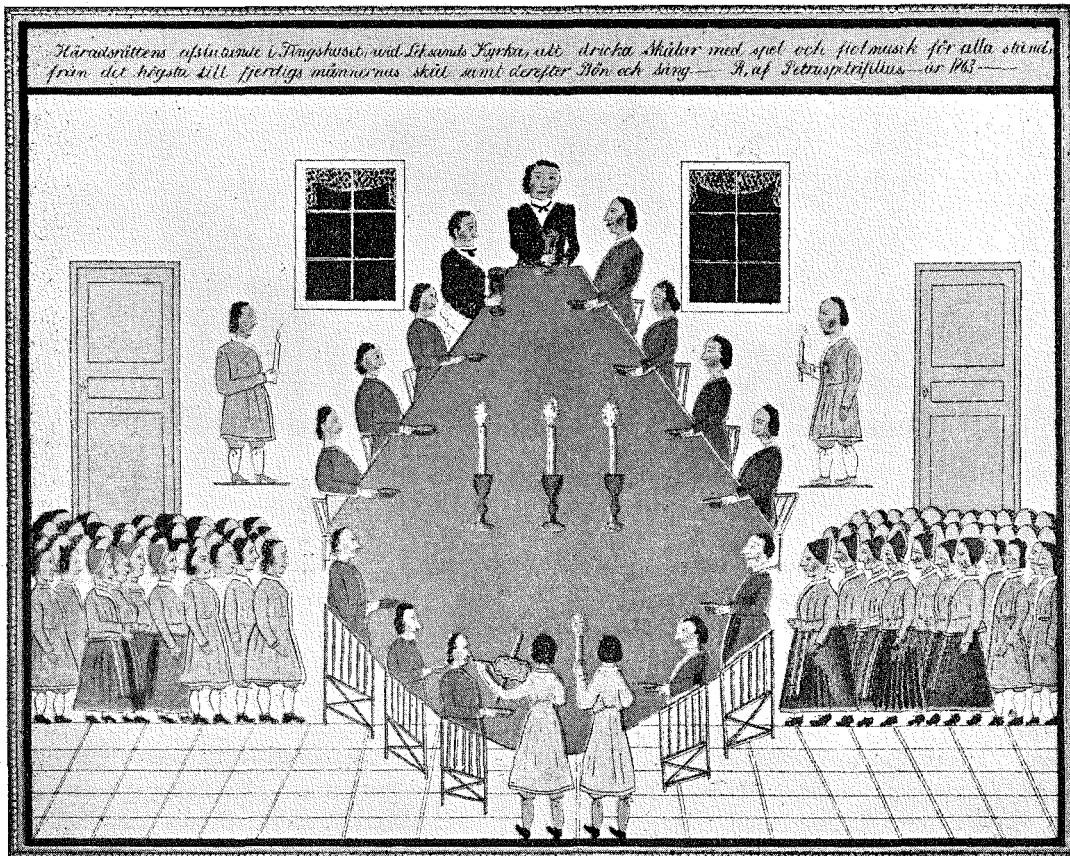

FIG. 3. TINGSAVSLUTNING I LEKSAND. BONDEMÅLNING 1863.

bröderna Gahn en målade skildring.¹ Vid tingsstället i Holsted på Jylland hölls tisdagen efter Heliga tre konungars dag en marknad, som betecknande nog kallades »drikting». I andra jylländska bygder kallades dylika folksamlingar snapsting, allemandsting etc.² Mera enastående, ehuru utbildad efter folkliga traditioner, var festligheten vid hösttingens avslutande i Leksand, där domare, nämnd och fjärdingsman

i själva tingsalen höllo högtidligt dryckesgille med tal och skålar, varefter festligheten avslutades med den s. k. tingsdansen av den församlade menigheten i sockenstugan,¹ fig. 3. Sockenstugor torde ha börjat växa upp i olika landsdelar vid slutet av 1500-talet. År 1604 omtalas ting i Simtuna sockenstuga i Uppland,² år 1628 nämnes sockenstuga i Skultuna i Västmanland, 1632 i Torsång i Dalarna³ etc. Vid dessa tider

¹ Tvenne Dalaresor, 1765 och 1799, Falun 1909. s. 12.

² Feilberg: Ordbog, sid.205.

¹ Arosenius: Beskrifning öfver provinsen Dalarna, Leksand, sid. 36.

² G. Borgman: Tärna socken, Vesterås 1827, sid. 66.

³ Medd. av Dr E. Hammarstedt.

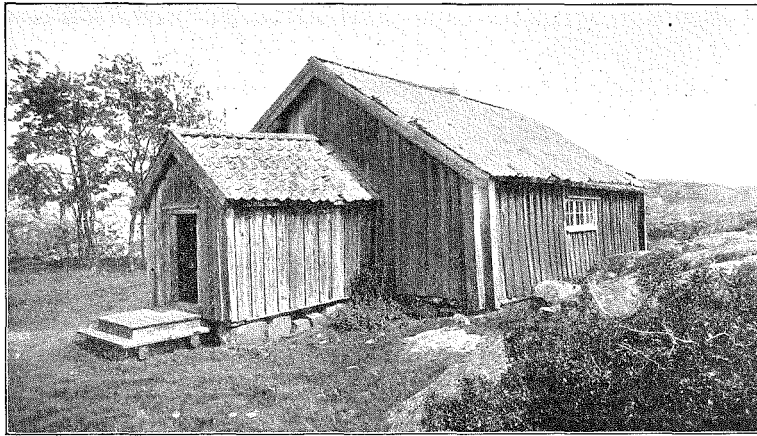

FIG. 4. KORUMHUSET ELLER KAPELLET VÄDESKÄR, SMÅLAND.

funnos således sockenstugorna redan förut. Sockenstämmor förekommo redan under medeltiden, men fingo först genom prästernas besvär 1612 och senare förordningar, främst prästerskapets privilegier 1675, statlig kodifiering, varvid sockenstugor förutsätts existera. De påbjudas i 1734 års lag. Förut hade stämmorna hållits på »gravbacken», på »kyrkvallen», i sakristian eller i någon gård vid kyrkan. När sockenstugorna dyka upp äro de ibland förlagda i samma byggnad som klockarens bostad. Endast mera undantagsvis har man här hållit fester eller dansgillen. Jag har ovan anført ett par exempel. Vid brölloppen förekom det dessutom, att gästerna förplägades i sockenstugan, där man ofta höll till, innan färden ställdes till bröllogården.

Emellertid finns det i vårt land en del direkta korsningar mellan tingslokaler och kulthus, som äga sitt särskilda intresse. Det är framför allt kapellen på fisklägena vid våra kuster. I äldre tid vistades befolkningen på skären endast under den varmare årstiden. Fiskarna voro strängt organiserade. »Skärlaget» samlas mångenstädes ännu till

»hamnting» i kapellet. Där hålles även gudstjänst — vanligen blott med uppläsning ur en postilla av en av fiskarna. På Väderskärs fiskläge i Loftahammars sn i Småland kallas kapellet sedan 1600-talet också betecknande nog för »Korumhuset», fig. 4, och sammankallningen till såväl ting som gudstjänst sker med trumma. Man känner emellertid ej med säkerhet några dylika kapell förrän efter medeltiden, men kombinationen fanns redan på vissa gamla tingsplatser. En annan korsning av kyrka, sockenstuga och festlokal — något som i vår tid med dess olikartade gudstjänstlokaler ej är vidare ovanligt — har också någon gång förekommit såsom föregångare till verkliga kyrkor, till exempel i Västerums sn, Småland. Här om meddelar Tilas år 1764¹ »I förstone hölts gudstienst i en stor stuga, som Pastor Zacharias Benedicti til den ändan lät byggia, och der höllos äfven soknestämmorne, samt de årlige slottergangesmåltiderne. Öfwer denna byggnad skref samma pastor — en

¹ Daniel Tilas: Sokneskrifvare II s. 574, manuskri. i K. B.

tafla — — — Anno 1630». År 1688 erhöles tillstånd att här bygga en kyrka.

Tidigare och oftare än andra sammankomster ha festmåltider och dryckesgillen försiggått inomhus. I samband med kulturen ha de dock stundom bibehållits ute i det fria och de festliga gillen, som bland allmogen traditionellt avfrats ute i naturen, kunna vanligen visas ha direkt religiöst ursprung, t. ex. sådana vid vegetationsfesterna, fig. 5. Det ligger också ett tydligt arkaistiskt drag över offermåltiderna framför templen, såsom vid vendernas höstfest framför guden Svantevits tempel på Rügen, varom Saxo talar i sin 14:de bok. På visst sätt har emellertid detta kvarlevat i de traditionella dryckeslag, som vi här haft flera tillfällen omnämna, utanför kyrkor och offentliga byggnader. Oftare har emellertid åtandet och drickandet som sagt skett inomhus, även då förhandlingar av olika slag därmed varit förenade och försiggått utomhus. Så händer det mycket ofta att bystämorna avhållits ute på bytorget eller gatan, medan åldermansgillet avdruckits hemma i åldermannens gård och sålunda gått för varv mellan bönderna. På detta sätt ha för övrigt flertalet kalas och festligheter av olika slag gått på omgång i gårdarna, även husförhörskalas, ehuru själva förhören ibland försiggått i sockenstugan eller skolhuset. Husförhörrotarna motsvara för övrigt i många fall gamla samfrande kretsar, s. k. bjudlag. I sextonde boken av sin historia, kapitlen 16 till 19, skildrar Olaus Magnus ett särskilt slag av festliga sammanslutningar, de kyrkliga gillena. »Man införde ett slags gemensamma fromma måltider, vilka efter en viss skälig ordning höllos på bestämda tider av året. — Men för att härutinnan skulle ordentligen tillgå, inskränkte man på goda biskopars bud tiden för dessa samkväm

till de tre pingstdagarna och lika många dagar före den genom kyrkans föreskrift införda fyrtyodagarsfastans begynnelse. Härvid sammanförde man nu först och främst från alla håll, var och en efter råd och lägenhet, matvaror till en viss socken inom vart område eller distrikt. Där anordnades sedan de gemensamma måltiderna i ett stort hus invid kyrkan, enkom byggt för detta ändamål, varest de särskilda borden fingo sin plats efter gästernas ålder, stånd och familjeförhållanden. Drycken var öl,

FIG. 5. MAJFEST I DET FRIA. EFTER OLAUS MAGNUS.

som på samtliga deltagares bekostnad långt på förhand anskaffats för detta ändamål.» Vid gillena druckos ur väldiga horn till åminnelse av Treenigheten, Jungfru Maria och kyrkans namnhelgon. Det ser av Olaus Magnus ord ut som om dessa gillen, som till stor del äro en kristnad och stabiliserad form av de gamla sammanskotts eller omgångsgillena,¹ skulle ha funnits överallt på landsbygden. Detta är dock knappast fallet, ty då borde flera ha kommit till vår kännedom än vad som nu skett. I städerna ha de varit vanliga, men på landsbygden har man ej belägg på mer än cirka 25 st., de flesta i Uppland.² Gillestugor av det slag Olaus

¹ De tydligaste och äldsta belägg man äger på dylika funnos i Norge, jmf. Norges gamle love, där det direkt utsäges, att »hverfingsdryckiorna» nu ombildades.

² Jmf. bl. a. Josef Sandström i Nordiska ortnamn, sid. 187 f.

Magnus omtalar finnas ännu kvar i Forsa i Hälsingland, i Björke på Gotland och sannolikt är det sådana hus som kvarstå vid Bergs kyrka i Västergötland,¹ och i Alsheda sn i Småland. Säkra belägg på gillestugor äro ej fullt tio, dessa inberäknade. De ha emellertid naturligtvis varit fler. Vid reformationen slopades dessa gillen.

Som i en brännpunkt återspeglas ålderdomliga bevarade eller övergivna samfundsvanor i allmogens bröllopsfirande. Den rituella konservatismen har här bevarat mycket drag, som annars skulle ha försvunnit. I alldeles särskild grad har detta varit fallet i Dalarna. I sin »Dagbok öfver en resa — igenom — Stora Kopparbergs höfdingedöme år 1757» berättar Abr. Abrahamsson Hülphers bland annat: »Bröllop, som nästan på hvar ort hållas på olika sätt, ske här i soknen (Leksand) således. Alla gäster, som skola dit bjudas, skjuta förut tillsammans malt och humle, 1 kappe för man och $\frac{1}{2}$ kappe för qvinnan, hwaraf brygges. Wid bröllopsbordet äter hvar och en med sitt matlag af egen dit förd kost, wid sitt utmärkte och dukade rum. I förra tider hafwa de först farit hem hvar till sitt ifrån kyrkan, och ätit kål eller annan supanmat, och sedan förfogat sig till bröllopsgården, at äta köttmaten, då prästerna måst vänta på gästerna, eller äta förut med brudparet och deras närmaste, men nu är denna sed, såsom oanständig, afskaffad, och de bjudne, som i stora byar ofta bestiga sig till 3 a 400 personer, infinna sig straxt i bröllopsstugan, som antingen bylaget till sådant bruk gemensamt upbyggt, eller ock leges af dem, som hafwa stora stugor. Hyran för rummet betalas af gästerna, på det sätt, at när husegarens hustru, dotter eller piga, skänker en hvar en kosa öl, får hon 1, 2

a 3 öre kopparmynt igen, som efter folkmängden gör ifrån 6 till 12 daler kopparmynt. Smörbunkar och brödkakor skickas förut, men matkorgarne föra gästerna sielfwe». Arosenius har 1863² likartade, delvis litet utförligare upplysningar. Han omtalar först förningen, som i Leksand kallas bröds-kål. Denna, som bestod av diverse matvaror, medförde de närmaste släktingarna och hade därför fri förtäring under hela bröllopet. De oskylda hade egen kost med sig men lämnade dricksmalt och humle. »Bröllopsmaten förtäres inom moderförsamlingen (Leksand) endast första dagen i bröllopsgården, som för detta ändamål vanligen hyres af någon bland grannarne, men sedermera ätes i antingen brudens eller brudgummens hem. I många byar finnas särskilda bröllopsstugor, som på byns gemensamma bekostnad byggas och underhållas. I kapellet (Djura kapell) deremot ätes hela bröllopet igenom på samma ställe, nämligen i bröllopsgården». Efter att ha skildrat bröllopsmåltiden och den avgift, i form av brudskänker, som varje gäst måste erlagga, fortsätter författaren: »Följande dagar ätes i den dertill bestämda hemgården, men dansen fortgår i bröllopsgården, där bränvin och dricka bjudes». Ytterligare upplysningar ha senare insamlats till Nordiska Museet om dessa förhållanden. Bonden Alm Mats Ersson i Siljansnäs, vilken socken 1866 avsöndrades från Leksand, har 1896 meddelat en utförlig skildring av hur bröllopen tillgingo i Siljansnäs.² De mera bärgade bjödo hela byn till bröllop, unga och gamla. Därvid skickades budkavle omkring i byn. Till 1850 skulle varje man inom byn lämna en kappe malt och varje kvinna hälften. Någon afton före bröllopet församlades by-

¹ Beskrifning öfver Dalarna I, 2 h. Leksands sn, sid. 35.

² Jmf. Medd, fr. Nord. Mus. 1897 sid. 122 ff.

¹ Enl. medd. av dr Otto Janse.

männen för att dela platser vid borden i bröllopsstugan. Här stodo 3 stycken bord och sittplatserna kring dessa voro långa grova säten. Platserna fördelades så, att varje hushåll inom byn fick $\frac{1}{2}$ meter tvärs över bordet. Man satte bomärke på vars och ens plats¹. Stugan smyckades innantill med hemvävda täcken och målningar. De släktingar, som voro från en annan by förde matvaror med sig till den part de voro släkt med. Gästerna från hembyn, vare sig släkt med brudfolket eller ej, medförde kost åt sig själva. Var bruden från en annan by, fick hon hyra ett rum för sin släkt under bröllopet och på samma sätt med brudgummen, om han kom utifrån. Bröllopet började med släktingarnas undfägnande på lördagskvällen. Påföljande söndagsmorgon församlades gästerna i bröllopshuset, där tal höllos och brännvin dracks. Därefter for man till kyrkan. Vid hemkomsten började den egentliga bröllopsmiddagen med brudgåvor och därefter dans. Bröllopet kunde fortgå i bröllopsstugan i 3 till 4 dagar. Omkring 1875 upphörde dessa sedvänjor. Bröllopsstugorna voro byggda gemensamt av bymännen. Varje matlag hade lämnat timmer, bräder, plank och dagsverken, till dess allt var färdigt. I Nordiska Museet förvaras en »gäspeskavel» från Siljansnäs, fig. 6. På denna räkenskapslängd eller trästicka redovisades med inskrifningar huru många dagsverken var och en gjort på bröllopsstugan.

Alm Mats Erssons uppgifter har jag senare fått kompletterade.² En offentlig bröllopsstuga (gäspesstuggu, d. v. s. gästabudsstuga) fanns i varje by i Siljansnäs. Det var en stuga av vanlig typ. Här höll man

¹ I Älvdalen däremot fick var och en plats i proportion efter sin förning.

² Genom deltagaren i byundersökningarna i Dalarna fil. mag. Anders Nygård.

FIG. 6. GÄSPESKAVEL, BRÖLLOPSSTUGUKAVEL, SILJANSNÄS, DALARNA. N. M. 68,743.

också husförhör och bystämmor, såvida församlingen ej rymdes hos äldermannen »uppsyningsmannen». Åtta dagar före bröllopet hölls bystämma, ledd av uppsyningsmannen.

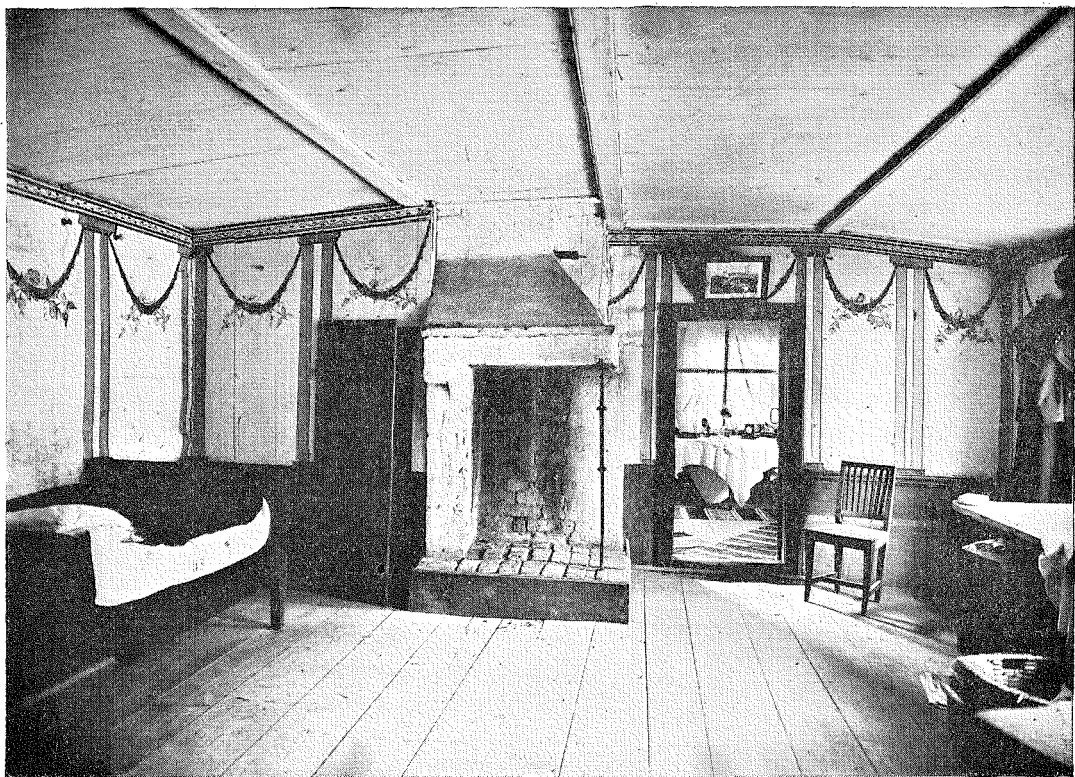

FIG. 7. BRÖLLOPSSÄNGSTUGA. STAVSÅTER, LJUSDALS SN, HÄLS

Då skulle det märkas ut med bomärke, var varje matlag skulle sitta och således varje husmor duka. Nu ha dessa stugor vanligen förändrats till skolhus. Endast i Västra Björken finnes en kvar, vilken dock övergått i privat ägo.

Jag har utförligt redogjort för dessa bröllop för att framhäva deras samfundsmässiga karaktär. Det är lagbundna byfester, som sammanfalla med byns hela organisation, och det synligaste och påtagligaste tecknet därpå är de gemensamma bröllopsstugorna. Dalkarlens — liksom också norrlänningens — gammalgermanska rättshaveri firar en triumf i den ingående kontrollen och beräkningen av prestationer och gengåvor vid

dessa tillfällen. Nordiska Museet äger till och med några räknerekavlar, »gäspesstickor», från Dalarna, där vars och ens medförda säd- eller maltkvantitet noterades med vissa hak. I Älvdalen utmättes platsen vid bordet efter sådana längder.

Så vitt jag vet äro bröllopsstugor av detta slag icke kända för övrigt i Skandinavien. Det vanliga har i stället varit, att brölloppen firats i brudens eller brudgummens hem. De välsituerade gårdarna ha också varit särskilt utrustade härför med »helgdags»- eller »gäststugor» och källarstugor för själva bröllopfesten samt med sovplatser i »säng»- eller »sovstugor», nattstugor, loft och härbärgen. Mången gård, som annars verkar

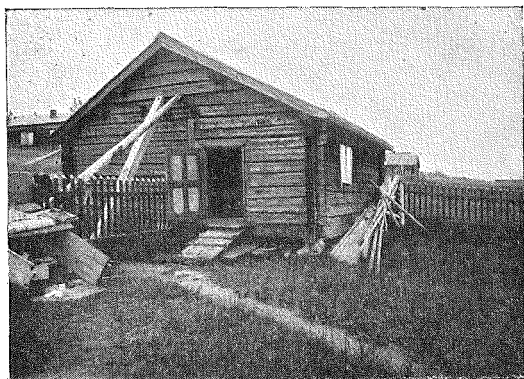

FIG. 8. BRÖLLOPSSTUGA, SKÅLANS BY, KLÖVSVJÖ SN, JÄMTL.

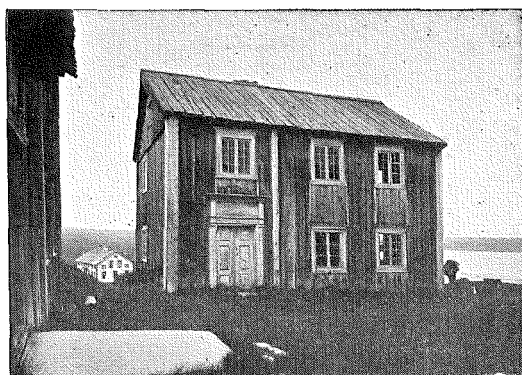

FIG. 9. BRÖLLOPSSTUGA, FÖLLINGE KYRKBY, JÄMTL.

skrytsamt tilltagen, kommer först vid ett dylikt tillfälle i full funktion. Men rymdes ej alla långväga gäster i själva bröllopsgården, utplanterades de hos grannarna. De ståtligaste exemplen på för alla eventualiteter utrustade gårdar finner man i Helsingland, där både »gäst» och »bröllopsängstugor» gärna ha elegant väggmålning och präktig inredning, fig. 7.

Då emellertid endast vissa större och välbelägna gårdar hade vilja eller möjlighet till dylik fullkomning, lånade de sämre lottade hus och utrymmen, där sådana funnos, vanligen då i någon viss gård, som utmärkte sig framför de andra, t. ex. genom målningar. Detta har särskilt varit fallet i Svealand och Norrland.

Det är icke endast i Sverige brölloppen betraktats som ett gemensamt intresse för byns eller bygdens befolkning. I olika utformning har detta varit förhållandet hos allmogen i stora delar av Europa, liksom också hos många primitiva folk. Bröllopsfirandet sammanhänger nämligen ursprungligen med sådana ålderdomliga samfundsföreteelser som åldersklass- och by- och bygdelags-organisationerna, vilka senare kunde utgöra ett bjudlag. Bjud- och

byteslag är en större eller mindre krets av gårdar, som av gammalt äro förbundna med varandra genom utbyten av arbete eller arbetsprodukter och fira sina fester tillhopa, således en underavdelning av häradet och vanligen också av socknen. Samfirandet hänger intimt ihop med vegetationsriter och kult, vadan dessa kretsar äro ett slags mindre kultlag. Bjudlaget kan, men behöver icke sammanfalla med byn. Formen för lagets samverkan och samfirande har i hela Norden, liksom i stor utsträckning på kontinenten (särskilt i Schweiz) varit omgång och byte, d. v. s. antingen har man för varv efter viss bestämd ordning samlats till fest eller arbete i de till laget hörande gårdarna eller också i den gård, där särskild anledning gavs. I senare fallet skedde det dock med den okränkbara undermeningen, att själv njuta samma fördel eller prestera samma skyldighet, när tillfället kom till en själv. Dessa två organisationstyper utgjorde i själva verket en av grundvalarna för samvaron. När nu en by eller ett bjudlag ägde deltaga i brölloppen skedde detta efter bytes-typen. Därjämte betecknade giftermålet oftast ett utträde ur de giftas brödraskap och inträde

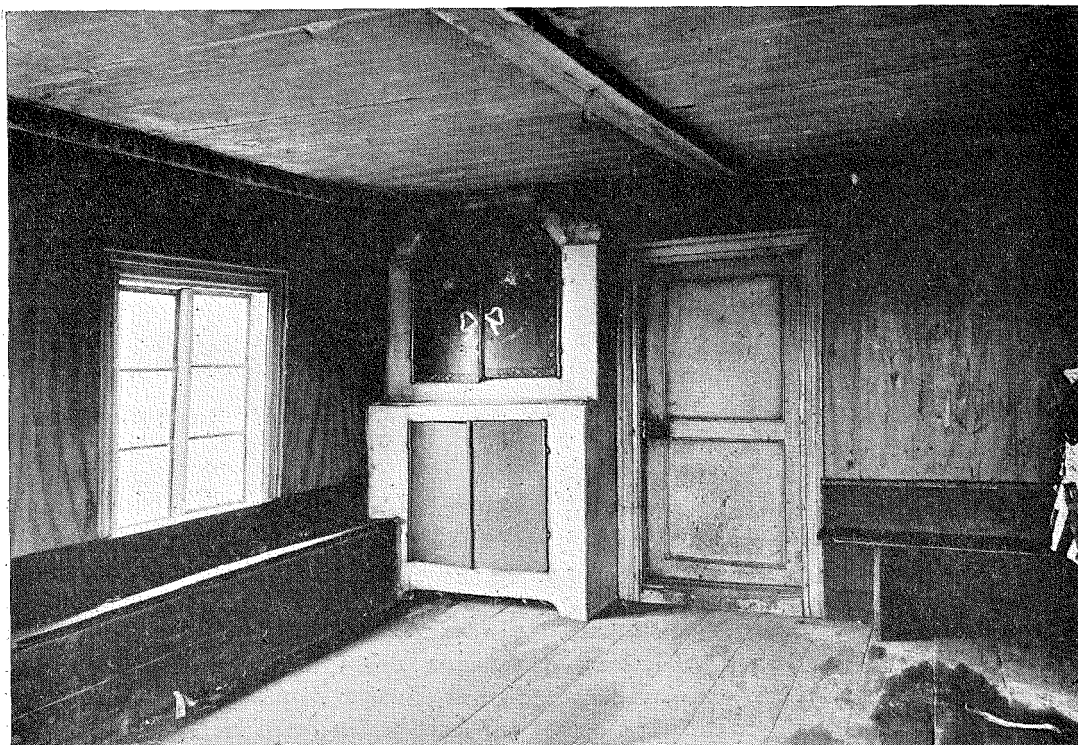

FIG. 10. INTERIÖR AV BRÖLLOPSSTUGAN, FIG. 9.

i de giftas, vilket senare ofta var identiskt med bysamfundet eller bygdelaget.² I brölloppen ingå därför både avskeds- och motagningsdrickning, och här äro de unga likaväl som de gifta inom kretsen berättigade till deltagande å samfundets vägnar. Dessa traditioner hava bleknat, men aldrig helt upphört att giva allmogens bröllop deras särskilda karaktär. När ibland hela socknar i en eller annan form fått deltaga, beror detta på den kyrkliga organisationen, men kanske också på traditioner av äldre datum visande på samhörighet även inom vidare kretsar, än bjudlag och byar. Tyvärr äro

² Här kunna dessa organisationsformer endast omnämnas, men skola närmare belysas i annat sammanhang.

dessa senare företeelser för litet undersökta.

Vid bröllopet hade sålunda deltagarna att medföra förning och lämna brudpengar, vilket ej sällan gjorde det till en ren uppoffring att gå på bröllop och betraktades som en tjänst, som fordrade likadan återtjänst. Men även om så ej var fallet, skulle inbjudningen återgäldas. Skyldigheten att upplåta eller låna rum för festen föll vanligen på arrangörerna, men kunde också komma att vila på bjudlaget, d. v. s. deltagarna. I det efter Hülphers ovan anförda fallet skulle således gästerna betala hyran för lokalen. Det är då endast ett steg till att laget — i Siljansnäs byn — själv byggde och underhöll en bröllopsstuga. Sannolikt

FIG. II. BRÖLLOPSSTUGA, NASTA, MUNKTORPS SN, VÄSTMÖL.

har detta dock ej genomförts förrän på 1600-talet eller möjligen något tidigare.

Det kunde också hända, att stugor, som utlånats, så att säga fastnade i denna funktion och blevo byns, bygdens eller ett ännu större områdes speciella bröllopsstuga, ehuru fortfarande privategendom. I byn Skålan i Klövsjö socken kvarstår en sådan bröllopsstuga, som i äldre tider använts av hela byn, fig. 7. Det har varit en normal parstuga med 2 stora rum och mellankammare, men endast helgdagsstugan är nu bevarad, medan vardagsstugan nedrivits. Helgdagsstugan, som nyttjades vid bröllopen, är försedd med rika väggmålningar.

Naturligtvis är steget ej långt härifrån till affärsmässigt driven rumsuthyrning eller till krog och gästgivaregård. Särskilt är detta fallet, när bröllopsstugan användes även av folk utanför det egentliga bjudlaget, såsom gärna blir fallet i kyrkbyarna. En eller annan bröllopsstuga av detta slag finnes ännu kvar. I Föllinge kyrkby i Jämtland i en stor gård med 2 stugor har den ena upplåtits till bröllopsfirare från hela socknen, fig. 9. Till och med lappar ha använt sig därav. Stugan är försedd med väggfasta bänkar och målningar, fig. 10. Det är här fråga om en verklig bondgård. Ett annat exempel finnes i Munktorp i

Västmanland, fig. 11. Stugan ligger i Nasta, således ej i kyrkbyn, men är eftersökt som bröllopsstuga inom hela socken.¹ Anledningen härtill synes vara, att helgdagsstugan utstyrt på i dessa trakter ovanligt sätt med väggmålningar på panel, varjämte en brudhimmel målats över brudparets plats vid fondgaveln.

Emellertid har det varit ovanligt, att den egentliga bröllopfesten försiggått utanför hembyn. I sådana fall höllos särskilda mottagningsgillen vid hemkomsten². Däremot har det tillhört seden, att gäster eller medhjälpare undfågnades framme vid kyrkan, innan man for till bröllopgården. Detta skedde ute på kyrkbacken, i sockenstugan, i prästgården, i någon bondgård i kyrkans närhet eller i en kyrkstuga i de s. k. kyrkstäderna. Dessa senare voro ju allmogens egna härbergen framme vid kyrkan, där man brukade övernatta i kyrkbyn och äro påvisbara redan under medeltiden. Det ser någon gång ut, som om gillet vid kyrkan var ägnat hela socknen, medan festandet hemma blott rörde bjudlaget. Sålunda uppger Hülphers på 1700-talet³, att i Sveg i Härjedalen det objudna folket vid kyrkan undfågnades med brännvin och bröd och, om brudfolket var förmöget, hela församlingen. Annars samlades vanligen de ej direkt bjudna på kvällen kring bröllopgården och fingo på stående fot sin andel av välfågnaden. Såsom Troels-Lund visat, började man i städerna redan tidigt hyra ut

rådhus och gillestugor till bröllop. Detta har dock föga återverkat på landsbygden. Några nära paralleller till bröllopsstugorna i Dalarna, som skulle föranleda antagande om direkt påverkan, ha vi varken hos oss eller söder om Östersjön. Man torde därför med full rätt kunna anse dem naturligt framvuxna ur de inhemska umgängesvanor, som ovan skildrats, vilka ju till sin grundkaraktär ursprungligen äro desamma som hos kontinentens allmoge.

Olaus Magnus omtalar också bröllop i det fria⁴: »Dessa bröllopfester pläga mestadels firas vid midsommartid i lövade och rikligen blomsterströdda stugor under uppsluppen glättighet och dans. Bröllopets högtidlighet förhöjes då av festliga yttre omständigheter, den härliga årstiden samt själva markens och luftens ljuvlighet, liksom enkom avsedd för bröllopsfirande. Därför pläga ock bröllopfestligheterna ofta äga rum på täcka holmar, dit man begiver sig i båtar. Ty så mild är väderleken, att man under dessa sommandagar — natt är där ingen — utan fara för sjukdom kan sova under bar himmel.» Om dylika bröllop i det fria har man för övrigt föga uppgifter i vårt land, men väl att festen hållits hemma, utomhus på gården. Möjligen ha de då ursprungligen skett i samband med vegetationsfester och i så fall kunnat försiggå på platser av samma art, som de ovan skildrade på tal om kult och danser i det fria. Att de ej varit ovanliga på kontinenten, visa oss ej minst konstnärernas framställningar ur bondelivet under 1500 och 1600-talen, t. ex. målarne Breughel.

¹ Medd. av intendent Sven T. Kjellberg.

² Jmf. Gasslander: Beskrifning om allmogens sinne- lag i Wässbo hd, 1774. Svenska landsmål Bih. I: 3.

³ Hülphers: Saml. til Beskrifning öfver Norrland: Herjedalen sid. 36 f.

⁴ a. a. 14 b. 10 k.

CAMPANSKA BRONSKÄRL, FUNNA I SVERIGE

AV

GUNNAR EKHOLM.

I ett flertal arbeten¹ har Montelius framhållit de livliga förbindelser, som redan sedan början av bronsåldern rådde mellan Medelhavsländerna och Europa norr om Alperna. Såsom han påvisat, är det från Adiges dalgång över Brennerpasset fram till Donaus flodområde och därifrån utefter Moldau och Elbe, som den urgamla färleden företrädesvis gått fram.

Av andra forskare ha dessa uttalanden blivit bestyrkta och fullständigade. Sålunda har Salin framhållit, att under den romerska järnåldern förbindelserna till en början gått över Böhmen, men att senare impulserna från den klassiska världen kommit dels från länderna vid Rhen, dels från trakterna vid Svarta havet. Vidare har Böhmens betydelse såsom genomgångsland för handeln understrukits av Sophus Müller² och ytterligare utretts av Almgren³ genom hans klagörande av markomannernas starka absorberande av den provinsialromerska kulturen och deras roll som mellanhänder vid handelsutbytet. Slutligen har den sydöstra kulturströmmens utomordentliga bety-

delse närmare belysts genom en rad arbeten av skilda forskare och på sista tiden även satts i förbindelse med vissa folkstammars vandringshistoria⁴.

Vad beträffar de nämnda, från Västeuropa ledande handelsförbindelserna ha de studerats särskilt av Heinrich Willers. Det är i de båda arbetena Die römischen Bronzezeimer von Hemmoor (Hannover 1901) och Neue Untersuchungen über die römische Bronzeindustrie von Capua und Niedergermanien (Hannover 1907), som han framlagt de forskningsresultat, vilka förut varit föremål för ett kortfattat omnämnande i ett svenskt arkeologiskt verk².

I sitt äldre arbete³ ingår Willers även, ehuru i största korthet, på frågan om utbredningen av och ursprunget till vissa bronskärl av tydlig främmande härkomst, vilka tillhöra århundradena före vår tideräknings början.

Om dylika av den typ, som här återgives i fig. 1, 2, 4, uttalar han sålunda⁴, att de vackra linjerna tyda på klassiskt ursprung. Häremot talar dock, såsom han framhåller, den mycket skiftande tekniska beskaftenhet-

¹ Senast berört i uppsatsen *Handeln i forna dagar med särskilt avseende på Skandinavien och tiden före Kristi födelse* (Nord. Tidskr. 1918).

² *Juellinge-Fundet og den romerske Periode* (Nordiske Fortidsminder, Bd 2), s. 36.

³ *Zur Bedeutung des Markomannenreichs in Böhmen für die Entwicklung der germanischen Industrie in der frühen Kaiserzeit*. Mannus, Bd 5 (1913).

¹ Almgren, *Zur Rugierfrage und Verwandtes*. Mannus, Bd 10 (1918).

² Almgren, *Ett uppländskt gravfält med romerska kärl*, undersökt av Eskil Olsson (Fornvännen 1916), s. 91 f., 96.

³ s. 97 ff.

⁴ *anf. arb.*, s. 113.

en. Än äro de gjutna, än drivna, än åter förfärdigade av hopnitade bronsplåtar. Även den olika grad av skicklighet och omsorg, varmed fästena till handtagen äro utförda, samt den ofta förekommande frånvaron av fötter göra enligt Willers det klassiska ursprunget tvivelaktigt. Vidare hänvisar han till ett antal präktiga lerkärl, vilka av Evans framgrävts på ett urnegravfält vid Aylesford och som i hög grad erinra om ifrågavarande situlor. Av den engelska forskaren ha dessa betecknats såsom efterbildningar av ler- och bronskärl från de stora keltiska necropolerna vid Este. Såväl på grund härav som till följd av de fyndkombinationer, varunder de uppträda, anser sig Willers berättigad uttala såsom sin förmodan, att de äro av keltiskt ursprung och att tillverkningsorten är att söka i Norditalien.

Liksom i fråga om de till Nordeuropa importerade bronsvarorna från romersk järnålder är emellertid Willers i stånd att i arbetet Neue Untersuchungen även beträffande den ovan berörda kärlgruppen i hög grad förtydliga och rätta sina uttalanden. Tack vare resultaten från undersökningen av ett gravfält från La Tène-tiden vid Nienbüttel i Hannover samt genom ett jämförande studium av liknande fynd från såväl denna som andra sidan av Alperna kan han nu lämna en fullständig överblick av denna fornsaksgrupp.

Av Willers fyndstatistik framgår, att dylika bronskärl av något varierande typ i ett femtiotal föreligga från Danmark (2 fynd), Westpreussen (gravfältet vid Ronsden), Pommern, Mecklenburg, Schlesien, provinsen Sachsen, Hannover (14 fynd), Rhenprovinsen, Övre Bayern, Böhmen (7 fynd), Ungern, kronlandet Görz, Schweiz och Italien (Ornavasso i provinsen Novara). Av särskilt stor betydelse för den kronologiska frågan är det italienska fyndet. De talrika här förekommande mynten göra det möjligt att med

absolut säkerhet datera dessa kärl till århundradet närmast f. Kr.

Genom det noggranna studium av materialet, som möjliggjorts genom dessa nya upptäckter, kommer Willers till en annan uppfattning om kärkens teknik. Sitt förra uttalande om dennas skiftande art — framkallat, såsom han själv framhåller, av det starkt skadade eller restaurerade tillstånd, vari flertalet kärl kommit i jorden — ändrar han nu därhän, att de utan undantag äro gjutna¹, men att i fråga om vissa detaljer även förekommer lödning och svarvning. Enligt Willers tyder denna fullständiga enhetlighet i tillverknings sättet på att kärnen förskriva sig från ett och samma industri-centrum.

Var detta centrum är beläget kan numera, såsom Willers framhåller, icke vara underkastat något tvivel. Det tekniska förfaringssättet överensstämmer nämligen fullständigt med det, som återfinnes hos en grupp yngre kärl, vilka tydligen äro en utveckling av de förut behandlade och som tillhöra den augusteiska tiden med dess mera greceiserande smakriktning. En dylik, starkare profilerad situla av fullständigt identisk form med en, funnen vid Mehrum i Rhenprovinsen, finnes återgiven på en marmorrelief² från amfiteatern i Capua, uppbyggd under Augustus. Detta är för Willers ett avgörande bevis för, att även den från slutet av La Tène-tiden härrörande gruppen av detta slags kärl äro alster av den frejdade campanska bronsindustrien.

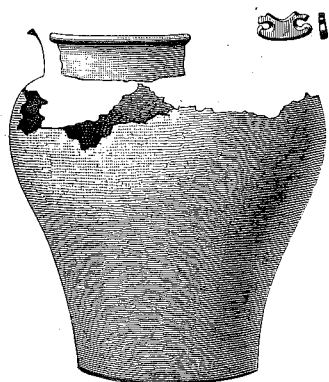
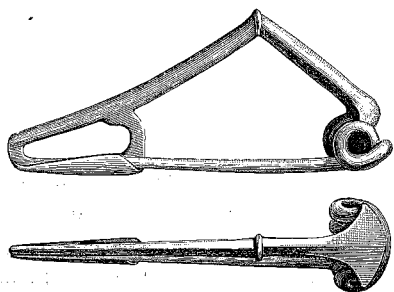
Såsom framgår av Willers ovan summariskt refererade fyndstatistik, äro de nordligaste av honom kända fynden de två danska (från Själland och Lolland). Avsikten

¹ Detta bestrides dock av andra forskare, senast av Jahn (Mannus, Bd 10, s. 21).

² Neue Untersuchungen, Taf. 54.

FIG. 1. BRONSKÄRL, F. NÄRA SKÖVDE. H. 27,5 CM.

FIG. 2 BRONSKÄRL, ISBERGA, HEDA SN, ÖGLD. $\frac{1}{5}$.FIG. 3. FIBULA AV JÄRN, ISBERGA, HEDA SN, ÖGLD. $\frac{1}{1}$.

7*—191113.

med denna uppsats är emellertid att visa, att de heller icke på svenskt område äro okända.

I uppsatsen Den förhistoriska fornforskningen i Sverige 1882 — 1884¹ omnämner och avbildar Montelius det i fig. 1 återgivna bronskärlet från Västergötland (Stat. Hist. Mus. inv.-nr 7523). Det är funnet på slutningen av Billingen strax utanför Skövde. Vid plöjningen av den s. k. Grenanders kulle kom det i dagen, stående i en liten hällkista, som bestod av fyra stenar jämte en takhäll, vilken av plojen vräktes åt sidan. Kärlet innehöll brända ben, men något annat gravgods anträffades ej. Montelius sammanställer fyndet med ett liknande från Bargfeld i Hannover — således just det område, som senare skänkt Willers hans viktigaste material norr om Alperna — och framhåller, att dylika kärl äro införda söderifrån.

Ett annat kärl, fig. 2, av liknande slag är omtalat och återgivet i Montelius avhandling Östergötland under hednatiden². Fyndet gjordes på botten av en genom plöjning nästan utjämnad hög å Isberga Södergårds ägor i Heda socken inom nämnda landskap. Det som skänker detta fynd, vilket förvaras i Linköpings museum, ett särskilt värde, är att ett daterande föremål medföljer, en fibula av sen La Tène-typ, fig. 3, något som bekräftar, att denna grav tillhör sista århundradet f. Kr. Av stort intresse är även, att här blivit bevarad en av de för flertalet av dessa kärl karakteristiska fötterna, bestående av tunna järnplattor med svängd ytterkant och med urtagningar på insidan. I många fall har man endast genom spåren efter lödningen på kärlets botten kunnat sluta sig till, att dylika funnits.

Det tredje av den här behandlade käriltypen, fig. 4, befinner sig i Statens Historiska museum, dit det kommit genom en privat-

¹ Sv. Fornm. för. Tidskr., Bd 6 (1885 — 1887).

² Sv. Fornm. för. Tidskr., Bd 12 (1903 — 05).

samling, som tillhört apotekare Rickard Hjorth. Det är funnit vid Källeråsen, Järpås socken i Västergötland¹, under icke närmare kända omständigheter. Hank och hankfästen saknas, men för övrigt är kärlet tämligen väl bibehållet.

Ytterligare ett fynd, som av allt att döma är att hänföra till denna grupp och därför i detta sammanhang kan förtjäna omnämnas, ehuru det är av yngre datum, är det i Västergötlands fornminnesförenings samling i Skara under inv.-nr 83 bevarade bottenfragmentet fig. 5. Det hittades år 1765 och om detta i mycket märkliga fynd läses i Inrikes Tidningar, nr 57 (25 juli) för nämnda år nedanstående notis:

»Uti Västergöthland, Åse Härad, Thuns församling och Friels Sockn är nu i Sommar funnen en Urna eller Kruka, av följande beskaffenhet. Sjelfwa krukana är af Koppar: öfvre delen förtärd, men bottnen med halfwa Stommen war hel. På ena sidan af Krukana fants ett Spjut, $1\frac{1}{2}$ quarter långt, på ena ändan uddwast och skärande på 2 sidor: på andra ändan håligt. På andra sidan låg et Swärd eller Sabel, en Hand bred, men längden kan man ej utsätta, emedan det var afbrutit. Uti Krukana war Aska och brända Ben, hwaribland än synas brända Knokar. Ibland Askana neder mot botnen funnos 2:ne Guld-Ringar, aldeles oskadde, hållandes 3 Ducaters wigt wid pass. Detta fynd blef funnit straxt utan för Friels By, åt Norra sidan på Gärdet i sjelfwa kanten af en biwäg, som löper öfwer en liten högd. — — —»

Enär beklagligtvis intet av det omnämnda gravgodset nu finns i behåll, erbjuder fyndets datering svårigheter. Guldringarna, som att döma av den uppgivna vikten måste

¹ Enligt anteckning å en i kärlet i senare tid nedlagd papperslapp skall fyndorten vara okänd. Så även Arne i Sv. Fornm. för. Tidskr., Bd 12, s. 246. I inventariet — Hjorths samling har där nr 7578 — har jag dock funnit den här återgivna uppgiften.

FIG. 4. BRONSKÄRL, KÄLLERÅSEN, JÄRPÅS SN, VGLD. H. 26 CM.

FIG. 5. UNDERSIDA AV BRONSKÄRL, FRIELS SN, VGLD. BOTTENDIAM. 15,8 CM.

ha varit fingerringar, tyda dock på romersk järnålder och svärdet skulle då ha varit ett dylikt av gladius-typ. Det är sålunda sannolikt, att vi här ha att skaffa med ett kärl av den yngre capuanska typen², som uppträder i

² Neue Untersuchungen, s. 57 f.

sällskap med de refflade bronsspannen från romersk järnålder och som, ehuru av något avvikande form — med tre avlångt halvkulformiga fötter — i nämnda fyndkombination är känt från det jylländska fyndet vid Brokjær¹ samt, i två exemplar, från Valleby på Själland². Att här föreligger ett kärl av detta slag får ett visst stöd av fyndets fragmentariska tillstånd. Såsom Willers framhåller, är nämligen godset i dessa situlor ytterst tunt, vilket gör, att ofta endast bottenplanet är bevarat.

Vid en jämförelse mellan de här omtalade i Sverige funna situlorna, finna vi, att de äro av något skiljaktiga typer. Skövde-kärlet är av den undersätsiga, tunga formen med starkt utspringande »skuldror». Den samtidigt funna järnhanken har varit fästad vid halsen genom i den fastnitade grova järnbeslag, på vars överkant suttit runda öglor³. Isberga-pjäsen åter karakteriseras av sin elegantare form med de mjukare linjerna vid övergången mellan hals- och bukparti. Om en högre kvalitet tala även de här bevarade fötterna. Av liknande typ ehuru med skarpare profil-linjer är kärlet från Källeråsen. Om sättet för hankarnas fästande på dessa båda kärl kan ej något med bestämdhet sägas. Då emellertid i halspartierna icke finnas några hål, förefaller det sannolikt, att de varit genom lödning fästade på det utskjutande bukpartiet. Till formen överensstämma de även mest med situlorna av detta slag⁴. Vi skulle således här ha ett par representanter för Willers ena huvudgrupp

¹ Aarbøger 1881, s. 160 ff.

² Aarbøger 1873, s. 285 ff. — Andra danska fynd av samtida situlor uppräknas av Müller, i Ordning, Jernalderen, nr 187. — Om fragment av dylika kärl, funna i svensk jord, se Almgren i Fornvännen 1916, s. 77 ff. Till de där nämnda kan läggas det i Sv. Fornsaker, fig. 374 återgivna hankfästet med kvinnomask från Öland.

³ Kärlet är således att hänföra till Willers »Gruppe 2» (Neue Untersuchungen, s. 22).

⁴ På kärlet från Källeråsen kunna iakttagas några, dock osäkra, spår av lödningen på bukpartiets översta del.

»mit hohen Henkelattachen». Vad slutligen beträffar Friels-fyndet, är typfrågan svårare att avgöra. Ehuru det vackert ornerade bottenplanet erbjuder stor överensstämmelse med motsvarande parti av Valleby-kärlet, torde rekonstruktionen få tänkas mest överensstämma med den situla utan fötter, som är återgiven i Neue Untersuchungen, fig. 35.

På vilka vägar dessa campanska bronsvaror nått fram till Nordeuropa tror sig Willers även kunna påvisa. Fynden i Nienbüttel och Ronsden ha sin fullständiga motsvarighet i det böhmiska gravfältet vid Dobřichow, och härav drar han slutsatsen, att det är över detta land och utmed Elbe, som den stora handelsvägen även under den förromerska tiden har gått. Sin mest glänsande utveckling når denna handel visserligen först, sedan det romerska riket år 10 f. Kr. grundat provinsen Pannonien och därmed framflyttat sina gränser till Donau, och framförallt, sedan det av de klassiska auktorerna omtalade fördraget med Marbod blivit slutet. Men innan dessa direkta handelsförbindelser med länderna vid Nord- och Östersjön upptogos, har säkert försiggått ett livligt handelsutbyte med keltiska mellanhänder. — Ej heller om den närmaste italienska utgångspunkten för denna export behöva vi vara okunniga. Det är på den vid innersta delen av Adriatiska havet år 181 f. Kr. grundade kolonien Aquileja, som vi därvid måste fästa våra blickar. Dess syfte att utgöra ett militärt utanverk åt det romerska imperiet lät sig väl förena med uppgiften att vara stapelplats för varorna från de å ömse sidor om Adriatiska havet belägna områdena på vägen upp till de transalpina länderna. Det har lyckats Willers att påvisa en del inskrifter på gravstenar, som vittna om vissa i Aquileja hemmahörande köpmanshus' faktorier och agen-

turer vid de mot norr löpande handelsvägarna.

I denna tillförel ha även många andra varor ingått än de här behandlade kärnen. Hit höra i främsta rummet de i Norden talrikt uppträdande vinskoporna, om vilkas ursprung Montelius förut uttalat sig¹. Vidare påvisar Willers, att de från svenska, danska och numera även norska² gravfynd kända stora bukiga bronskärlen med kant av järn flerstädes åtföljer den behandlade kärngruppen och därför, även de, få anses komma från södern. Huruvida deras tillverkningsort är att söka i Italien eller i Aquilejas nord-

¹ Sv. fornm.-f. Tidskr., Bd 9, s.195 .

² A. W. Brøgger, La-Tenekjedelen fra Sande i Jarlsberg. Oldtiden, Bb 7.

liga uppland lämnar han dock därhän. En annan grupp, som genom sitt utbredningsområde såväl som genom sitt ständiga uppträdande i förbindelse med capuanska bronser visar sig vara från samma håll, äro de refflade bronsspannen, kända från de svenska fynden Öremölla¹ och Påarp². Samma ursprungsort ha även enligt Willers de simpla bronskärl av något varierande form med järnhank³ från århundradena före och efter vår tideräknings början.

¹ Hildebrand, Öremöllafyndet. K. Vitt. Akad:s Månadsblad 1874.

² Hildebrand, anf. arb., s. 30.

³ Müller, Ordnung, Jernalderen, fig. 183. — I Sverige en dylik funnen vid Hörninge på Öland (St. M. 12311). Om två andra från Uppland se Almgren i Fornvännen 1916, s. 78.

FIG. I. LJUSBLÅTT SIDEN-DROGUET FRÅN ANDERS DALMANSSON, STOCKHOLM, 1751. SKALA $\frac{1}{2}$.

SIDEN-DROGUET

EN NOTIS TILL 1700-TALET SVENSKA SIDENFABRIKATION

AV

SIGURD WALLIN.

Från den tid, under vilken sidenfabrikation bedrivits inom Sverige, äga vi i behåll ganska betydande mängder av sidenstoffer i olika former och användning, om vilka man med bestämdhet kan säga, att de varit brukade inom landet. Men blott i jämförelsevis sällsynta fall kan man av-

göra, huruvida stoffen *tillverkats* inom landet av någon av de svenska sidenvävarna,²

² Jämför t. ex. *R. Cederström*, Vägledning för besökande i Livrustkammaren (uppl. 6, Sthlm 1919), nr:is 1304, 1316 och 1318, uppgifter om tygen till Adolf Fredriks, Gustaf III:s och drottning Sofia Magdalenas kröningsdräkter; samt *J. Böttiger*, Stockholms slott, vägledning för besökande (Sthlm 1910), sid. 45, angående möbeltyg av Bartholomé Peyron.

FIG. 2. MELLANBLÅTT SIDEN-DROGUET FRÅN DEN FRITZISKA FABRIKEN I STOCKHOLM, 1751. SKALA $\frac{1}{4}$.

eller om de äro importvara. I de fall, då det svenska sidenväveriets historia berörts i litteraturen, har detta i regel skett under andra synpunkter — ekonomiska, politiska etc. — ej för att utreda frågor om identifieringen av bevarade produkter, ehuru detta spörsmål helt naturligt varit levande för var och en, som i ett eller annat sammanhang mer ingående sysslat med svensk konstslöjdhistoria och med vården av de samlingar, som belysa densamma. Resultaten av de sålunda med säkerhet bedrivna studierna på området ha emellertid hittills ej i någon större utsträckning blivit offentliggjorda, vilket faktum möjligen kan berättiga ett framhållande av en källa, som om den bleve utnyttjad skulle kunna ge vissa hållpunkter och åtminstone i några fall skänka studiet rörande produkterna av den svenska sidenfabrikationen ett av de stöd i säkert styrkta belägg, som så väl behövas för ett framgångsrikt utvidgande av kunskapen på området.

Det lider intet tvivel, att ej bland bevarade sidenstoffer från tiden för den svenska sidenindustrien, och synnerligast från 1700-talet, en betydande del verkligen äro av inhemska tillverkning. Vilka olika arter denna fabrikation omfattade är också långt ifrån någon hemlighet, men därifrån är dock ett steg kvar till möjligheten att med bestämdhet sätta fingret på vissa svenska produkter och skilja dessa från importvarorna och därmed grunda en möjlighet till lärrika jämförelser mellan de importerade förebilderna och den här hemma drivhusmässigt framalstrade industrigrenens efterbildande produkter. Sidenindustrien har ur denna synpunkt ett speciellt intresse såsom en inom vårt land helt artificiellt uppbyggd näringsgren, och den intar kulturhistoriskt sett en viktig plats särskilt under 1700-talet, därigenom att bruket av sidenvarorna då så dominerar på området för den personliga utstyrseln och bostadens inredning, ej blott inom vissa exklusiva samhällsklasser.

FIG. 3. VITT SIDEN-DROGUET FRÅN DEN FRITZISKA FABRIKEN I STOCKHOLM, 1751. SKALA $\frac{2}{1}$.

De till Kommerskollegium under 1700-talet inlämnade årliga redogörelserna för fabrikena i landet äro med sina textila varuprov en arkivalisk källa, som samtidigt ger föremålshistorikern ett värdefullt, noga ursprungsbestämt material.¹ Avsikten med nedanstående rader har varit att genom framdragandet av ett exempel påminna om denna för alla intresserade välkända källa. Exemplet är gripet ur högen utan pretention på att vara av särskilt högt eget intresse men framlägges med tanke på att med tiden få efterföljas av en publicering av materialet i dess helhet.

Kommerskollegii årsberättelser över fabriker innehålla en exakt och i vissa fall mycket utförlig och detaljerad statistik över fabrikenas organisation och tillverkningar. Från de textila verkstäderna ha i stor utsträckning bifogats provlappar å tillverk-

ningarna, ofta direkt åtföljda av uppgifter om fabrikatets benämning och pris samt årstillverkningens storlek. Vore detta program på alla händer konsekvent genomfört, och hade handlingarna kommit till vår tid i oförändrat skick, så skulle denna källa för kännedomen om det svenska 1700-talets textiltillverkningar varit av en knappast överskattbar betydelse. Nu är intetdera förhållandet; å ena sidan ha icke alla fabriker belyst sina redogörelser med varuprov, och å andra sidan ha handlingarna blivit plundrade på en stor del av de prover, som ursprungligen funnits. Men detta oaktat ge årsberättelserna många säkra och intressanta upplysningar om fabriken och kunna även med fördel utnyttjas för åtskillig statistisk behandling, som kan belysa de olika tygsorternas eller mönstrens livslängd etc. Givetvis kunna också dessa ur fabriksredogörelserna hämtade uppgifter utfyllas och kompletteras ur andra källor, särskilt samlingar av tygprover, vare sig sådana som blivit samtidigt gjorda eller som tillkommit i senare tid. Stoffproven i dylika samlingar,

¹ De för nedanstående uppgifter ur Kommerskollegii arkiv (Riksarkivet) använda handlingarna äro följande: Kommerskollegii Liggare. Väfnadsprof. 1751. — Kommerskollegii Årsberättelser. Fabriker. Ser. I., 1740 (Stockholm), 1759 och framåt. — Förteckning över fabriksprivilegier.

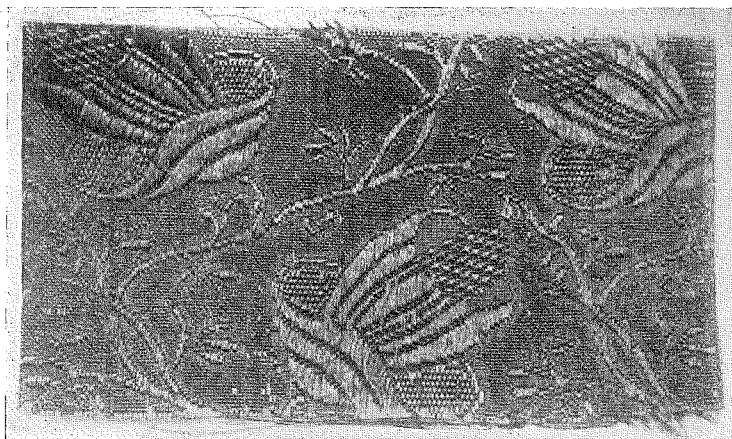

FIG. 4. GRÖNT SIDEN-DROGUET FRÅN DEN FRITZISKA FABRIKEN I STOCKHOLM, 1751. SKALA $\frac{1}{4}$.

i regel mindre utförligt ursprungsbestämda, kunna åtföljas av uppgifter på annat sätt än de ovannämnda proven i Kommerskollegii handlingar, t. ex. medelst de i regel i sidenstyckets ända invävda fabrikssignaturerna, hallstämpling m. m. Genom jämförelse med de officiella kunna dylika prov vinna sin fulla och säkra bestämning. Och slutligen kan man ha förhoppning om att i museerna eller i enskilda samlingar återfinna föremål, gjorda av de sålunda till ursprungsort, tillverkningstid och originalbenämning bestämda sidensorterna eller sådana, som på grund av en mer allmän likhet med dessa kunna få en ungefärlig ursprungsbestämning.

Bland sådana ovan antydda provsamlingar av en mer privat natur än de officiella redogörelserna bör i främsta rummet en uppmärksammas, nämligen den av professor Anders Berch gjorda samlingen av material- och tillverkningsprover, benämnd *Theatrum oeconomico-mechanicum*. Från Uppsala universitet ha år 1876 resterna av denna samling, förvarade i en stor kista, överlämnats till Nordiska Museet. Det var

såsom universitetets förste professor i ekonomilagfarenhet och statsekonomi, utnämnd 1741, som Berch anlade denna samling, vilken enligt hans plan skulle omfatta modeller till maskiner för lantbruk och slöjder samt prov på alla varor från första råämnet, alla förädlingsgrader igenom. Denna ur flera synpunkter intressanta samling och dess historia vänta på sitt tillbörliga bekantgörande såsom ett karakteristiskt och betydelsefullt fenomen i vårt 1700-tals kulturhistoria. Det som nu finnes i behåll av Berchs *Theatrum* är emellertid blott några spillror av vad samlingen en gång varit och var ämnad att bli. Någon sammanhängande och uttömmande kunskap om den dåtida svenska sidentillverkningen skänker därför ej denna samling, men väl flera upplysningar av stort värde.¹

Sidenfabrikanternas egna provböcker, gjorda till praktiskt bruk, äro givetvis också av stort värde för stoffbestämningen, och dy-

¹ Berchs samling bär i Nordiska Museet inventarie-numret 17,648. Övan anförda uppgifter äro hämtade ur museets huvudläggare med bilaga. Jämför även Biografiskt Lexikon, ny reviderad uppl. (Sthlm 1875), Berch.

lika finnas också bevarade, särskilt från en något senare tid, 1700-talets slut och 1800-talet. Slutligen — för att nämna ännu en art av samlingar av stoffprover, som ur denna synpunkt kunna vara givande — ha inom slott och dylika större hus med en livligare omsättning av rums- och möbelbeklädnader ofta bildat sig naturliga avlagringar av stuvbitar, överblivna eller utslitna stoffstycken, vilka tillvaratagna kunna ha mycket goda historiska upplysningar att ge. Rikast är väl i detta fall den kungliga husgerådskammarens samling, vars under arbete varande vetenskapliga ordnande och bearbetande bör motses med det största intresse, synnerligast som härvid ett sällsynt gott arkivaliskt hjälpmaterial står till buds.

Till exemplifiering av vad de ovan omtalade årsredogörelserna till Kommerskollegium kunna ge av prover på tidens sidenfabrikation avbildas här några provlappar, uttagna ur olika fabrikers rapporter men alla av en och samma sidensort, kallad siden-droguet.¹

De tidigaste provlapparna återfinnas i volymen »Kommerskollegii Liggare, Väfnadsprof, 1751», vilken innehåller allehanda prover av ylle-, siden- och bomullstyger från fabriker i Stockholm det nämnda året. Från Anders Dalmanssons sidenfabrik finnes bland annat det här fig. 1 avbildade provet på droguet, vilket kan tjäna som exempel på vävnadens art.² Karaktären är

¹ Namnet skrives i handlingarna omväxlande: Droguet, Droget, Drogett, Droguett, Drogvett, Drogwette, Droijett.

² Anders Dalmansson erhöill privilegium på siden- och sammetstillverkning i Stockholm den 28 maj 1741 samt å tillverkning av florer och taft de foula den 23 april 1751. Han övertog Johan Everlings sidenfabrik (grundad 1732). Dalmanssons fabrik var i verksamhet till år 1767. År 1765 hade den 28 vävstolar och 427 arbetare, därav 13 mästare, 43 gesäller, 13 läringar och 358 kvinnor och barn. Tillverkningens värde utgjorde samma år 220,980 dr. smt.

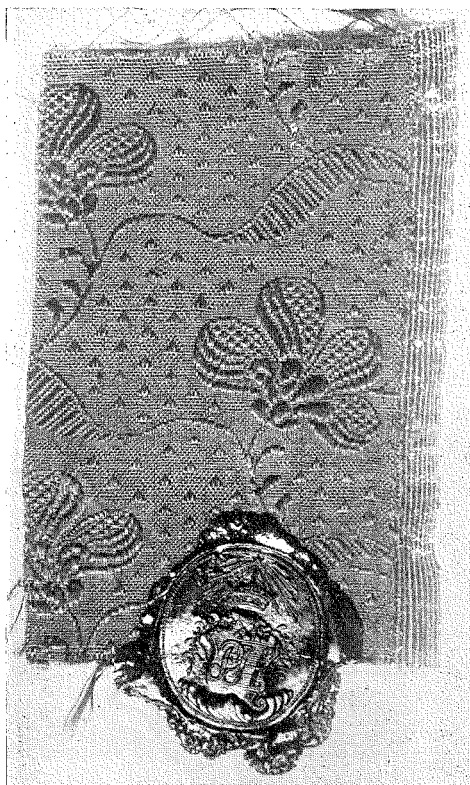

FIG. 5. GULT SIDEN-DROGUET FRÅN PETER HUSBERG, MARIESTAD, 1759. SKALA $\frac{1}{4}$.

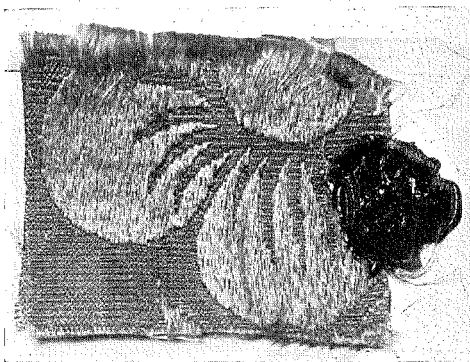

FIG. 6. MELLANBLÅTT DROGUET LUSTRIN FRÅN PETER HUSBERG, MARIESTAD, 1762. SKALA $\frac{1}{4}$.

FIG. 7. LJUSBLÅTT SIDEN-DROGUET FRÅN J. A. MEURMAN, STOCKHOLM, MED INVÄVD SIGNATUR. SKALA $\frac{2}{3}$.

mycket närsläktad hos alla de här behandlade droguet-proven. Det är en rätt tjock och litet hård vävnad, enfärgad och med mönstret bildat av varptrådar, som ligga utanpå själva vävnadsytan på tygets framsida.¹ Baksidan är nära nog slät med mönstret blott otydligt framträdande (jämför fig. 7 och 8). Mönstret är hos samtliga sorterna ganska litet; hos denna har det en längd av omkr. 9 cm. och en bredd av 6,3 cm. Tygets färg är ljusblå. Det å provet sittande lacksigillet innehåller fabrikörens initialer, A. D. Provlappen åtföljes av

¹ Tvåfärgat droguet förekommer i redogörelsen för Thomas Fehmans fabrik i Göteborg 1759, men något prov å dylikt finnes ej i handlingarna.

följande notis: »Siden Droguett $3\frac{1}{2}$ qr. a $16\frac{1}{2}$ Dr. alnen.»

I volymen från 1751 finnas vidare från den »Frittziske» sidenfabriken i Stockholm fyra droguet-prover, varav tre här avbildas, fig. 2—4.¹ Ett av dessa, fig. 2, mellan-

¹ »Frittziske» fabriken i Stockholm grundades av Isac Fritz, som den 2 maj 1734 fick privilegium på siden-, ylle- och bandväveri. Efter hans död drevs fabriken av hans änka och sedan av sonen Jacob Fritz samt därefter av Koschell & Compag. Från 1765 innehades denna fabrik av Abraham Westman och från 1795 av Peter Gustaf Westman, vilken fortsatte till år 1817. År 1740, då fabriken drevs av »framledne Adwocat Fiscalen Fritz Enkja nu Capitainskan fru Elisabeth Renat» »i egen gård wid Norr Malms Surbrun», bestod den av 28 vävstolar, 1 stor och 2 st. mindre möhlar till silkesrederiet samt en engelsk press och eget färgeri på Blekholmen samt sysselsatte inom ver-

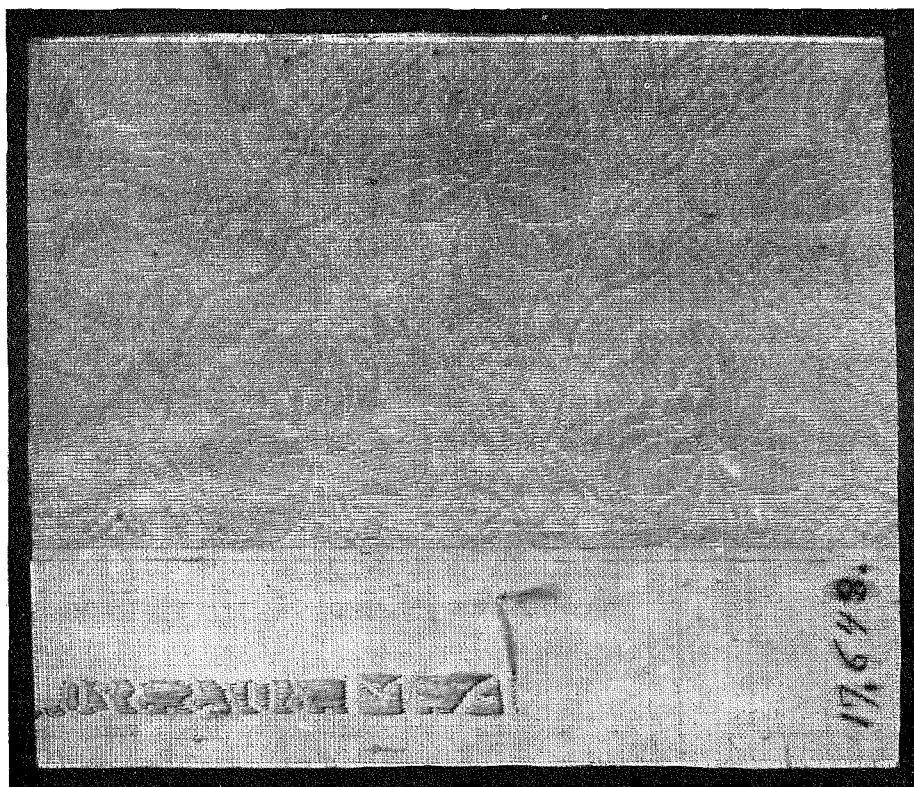

FIG. 8. AVIGSIDAN AV DROGUETPROVET FIG. 7.

blått till färgen, är rubricerat: »Drogwette $3\frac{1}{2}$ qv. br. 16 Dr.» Mönstret är omkr. 6 cm. långt och 6,4 cm. brett. Det andra provet, fig. 3, är vitt; mönstret är omkr. 5,2 cm. långt och 6,6 cm. brett. Det tredje, fig. 4, är grönt; mönstret omkr. 5,6 cm. långt och 6,6 cm. brett. Det fjärde, här ej avbildat, är svart med ett mönster av små bladslingor, omkr. 4,4 cm. långt och 3,2 cm. brett. Om samtliga gäller den för det för-

ket 90 arbetare. Väveriet förestods av en »Swänsk Mästare, Daniel Cedermark, som är född af hederligt folk, och tillärd wid denna Fabrique under åtskillige Engelske och Fransyske Mästare, som han succederat, och nu har till hjälp wid arbetet 10 st. swänska Gesäller och 16 st. lärogossar».

sta provet angivna uppgiften om namn, bredd och pris.

I den år 1759 begynnande serien av årsberättelser återfinnas prover av siden-droguet i redogörelserna från Peter Husbergs sidenfabrik i Mariestad.¹ Det första provet, från 1759, avbildas här fig. 5 och åtföljes av notisen: »Siden Droguet 25 al:r stycket $3\frac{1}{2}$ qvart. bredd säljes en gros a 16 dr.

¹ Peter Husberg fick den 25 okt. 1757 privilegium för fabrik i Skövde och den 5 mars 1760 i Mariestad. Fabriken inrättades år 1758 i Mariestad och bestod vid slutet av år 1759 av 3 stolar för blommerat arbete och 1 för släta tyger. Arbetarna voro: 1 mästare, 2 gesäller, 3 lärlingar, 1 vinderska och 4 flickor henne till biträde. Tillverkningsvärdet var 1,270, $10\frac{2}{3}$ dr. smt. Tillverkningen upphörde med år 1765.

FIG. 9. VITT SIDEN-DROGUET FRÅN J. A. MEURMAN, STOCKHOLM, MED INVÄVD SIGNATUR, SOM LÄSES FRÅN AVIGSIDAN. SKALA $\frac{1}{1}$.

kop:mt aln.» Det är gult till färgen; mönstrets längd 5,2 cm. och bredd minst 6,5 cm. Flera av de följande åren meddelas även prov av droguet från samma fabrik, alltid med samma mönster men i olika färger, rödbrunt, mellanblått, mörkbrunt.¹ I Peter Husbergs redogörelse för år 1762 finnes dessutom det fig. 6 avbildade provet, åtföljt av följande text: »Droget Lystrin 30 aln. Styk. bredt $3\frac{1}{2}$ qw. säljes en gros 24 d: kopmt ahl.» Vävnaden har samma allmänna karaktär som de förut meddelade droguet-proven, men mönstret, av vilket

¹ I en handskreven volym i Nordiska Museet (inv. nr 116,294), »Anteckningar vid Eduard Linés Sidenfabrik i Stockholm af C. M. C—r [Carlander] 1851—1855», finnas, jämte ett stort antal prover av denna fabriks tillverkningar, även insatta några äldre sidenprover, bl. a. fem lappar enl. påskrift från P. Husbergs fabrik i Mariestad, 1750-talet. Dessa provlappar äro efter all sannolikhet tagna ur Kommerskollegij handlingar; en är droguet av samma mönster som det ovan beskrivna, i gul färg.

tydligt blott en ringa del rymmes å den lilla provlappen, är betydligt större än å dessa. Färgen är mellanblå.

Denna lilla samling av sidendroguet-prover kan utökas med ännu ett par, vilka ligga i den ovan omnämnda Berchska samlingen, fig. 7—9. Dessa åtföljas visserligen ej av några skriftliga notiser, men vävnadens art är så överensstämmande med de ovan anförda droguet-proven från 1750-talet, att man med full trygghet kan beteckna dem med detta namn. Båda proven äro tagna vid slutet av stycket och bära invävd fabrikssignering, vilken möjliggör en ursprungsbestämning även av dessa provlappar. Det ena, fig. 7, 8, är ljusblått till färgen; mönstrets längd 7,2 cm., bredd 5,2 cm. Det är betecknat i rött: »A. M. 6075. 320.» Det andra, fig. 9, är vitt; mönstrets längd 4,1 cm., bredd 3,1 cm. Med rött

silke är invävt: »N:o 428 I. A. Myrman.» Av samma sort finnes även ett prov i ljusblått. Signaturerna hänföra dessa prover till en och samma fabrik, nämligen Johan Anders Meurmans i Stockholm och till 1760-talet eller 1770-talets förra hälft.¹

De härmed anförda droguet-proven, som bilda en starkt homogen grupp, torde ge en ganska klar föreställning om denna sidensort. Söker man efter föremål av dylikt material, bli de därför ej svåra att igenkänna. Jag skall här blott anföra ett par exempel på dylika, hämtade från Nordiska Museets samlingar.² En grön sidenrock (inv. nr. 36,527) i juste-au-corps-form, ofullständigt bevarad, är gjord av ett tyg, som är nära nog identiskt likt det ovan anförda blå från Frittiska fabriken i Stockholm 1751, fig. 2, ehuru grönt till färgen. Ett annat plagg, en damkofta i rokokosnitt (inv. nr. 131,331), är förfärdigat av ett rött sidentyg med tämligen stort blommönster (mönstrets längd 13,7 cm., bredd 8,5 cm.), vilket till karaktären mycket liknar det ovan anförda provet på droguet lustrin från Peter Husberg i Mariestad 1762, fig. 6, ehuru mönstret är ett annat. Dessa båda plagg torde alltså med stor sannolikhet kunna antas vara förfärdigade av svenskt siden, om ock ett fullt bevis skulle kräva en jämförelse även med sådana samtida utländska stoffer, efter vilka de svenska vävdes. De båda plaggen ge dessutom en

antydning om det bruk, som gjordes av siden-droguet.

När denna sidensort började att vävas här ge handlingarna ingen bestämd upplysning om, då prover förekomma redan i de tidigaste årsredogörelserna. Sorten förekommer sedermera hos flera fabrikanter under 1750—1780-talen, senast antecknad hos Frittiska fabriken i Stockholm 1785. För att ge en antydning om tillverkningsmängden kunna några siffror här anföras, dock utan pretention på fullständighet. På listorna av tillverkat siden intar droguet ej sällan första och eljest en av de första platserna i fråga om tillverkningsmängd. Följande poster återfinnas i de olika fabriksberättelserna: Jürgen Henric Pohl, Norrköping, 1759. Siden Droijett 244 alnar à $4\frac{2}{3}$ dr. — Thomas Fehman, Göteborg, 1759. Enfärgat Droguett 743 alnar à $5\frac{2}{6}$ dr. Tvåfärgat Droguett 148 alnar à $5\frac{1}{2}$ dr. — Peter Husberg, Mariestad. Siden Droguett, 1759: 4 st. = 131 $\frac{5}{8}$ alnar à $5\frac{1}{3}$ dr. smt.; 1761: 434 $\frac{3}{4}$ alnar; 1762: 436 alnar; 1764: 35 alnar. — Anders Dalmansson, Stockholm, 1765. Droguett, 2469 alnar. — Frittiska fabriken, Stockholm, 1765. Droguett, 1807 alnar. — Jan Pojet, Stockholm, 1765. Droguett, 3463 alnar. — J. A. Meurman, Stockholm, 1766. Droget, 2053 alnar.

Vad prisen på siden-droguet beträffar, växla de i de ovan anförda exemplen mellan $15\frac{1}{2}$ och $16\frac{1}{2}$ dr. kmt. för vanligt droguet och 24 dr. kmt. för droguet lustrin. Ungefär liknande priser betinga de övriga förekommande mönstrade sidensorterna, såsom race de sicile och cammage. Andra sidentyger äro i allmänhet åtskilligt billigare, sammetsorterna däremot betydligt dyrare.

Ett sammandrag av årsfabrikationen för landet av olika sidenvaror kan i detta sam-

¹ Johan Anders Meurman erhöi privilegium på sidenfabrik i Stockholm den 15 juli 1760. År 1766 övertog han *Sten & Thürings* fabrik, vilken drivits av dessa sedan 1753, då de övertogo den av *Ian Pojet*, som erhöi privilegium 1746. År 1766 hade den Meurmanska fabriken 38 vävstolar, 109 arbetare samt ett tillverkningsvärde av 118,484 dr. smt. År 1776 drevs den Meurmanska fabriken av Fabrikören *Furubom* med hans arbetare och år 1785 på samma sätt av *Asklin & Berg*.

² För identifieringen av dessa föremål i museets textilsamling har jag att tacka amanuensen fröken Anna Lewin.

manhang vara av något intresse att anföra. Listan för år 1770 har följande utseende: Race de secil 9593 alnar. Gros de Tour 233. D:o brocherade 233. Brocherat tyg 143. Droguet 29,375. Damast 11,309. Bordaloux 41,968. Tafter 16,097. D:o brocherade 595. Sattin 11,807. Sarge de soije 2,146. Alapin 126. Race de moir 670. Moir 658. Siden sarge 1,303. Pou de soije 3,016. Carle 5,749. Armosin 1,068. Halfsiden 10,057. Sammet 2,793. Tripp 815. Plys 20. Velp 486. Florer 26,788. Taft de Foula 7,715. Mösstyger 6,148 st. Näsdukar 24,200 st. Härtill kom-

ma alla slag av sidenband jämte åtskilliga andra vid sidenfabrikerna framställda produkter.

Enbart dessa anförda siffror utgöra en påminnelse om de ganska imponerande dimensionerna av den svenska sidenindustrien under frihetstiden. År 1765 t. ex. funnos i Stockholm 34 sidenfabriker med sammanlagt 458 vävstolar och 1,159 arbetare. Läger man härtill de tre samtidigt i landsortsstäder existerande fabrikerna, blir slutsumman av tillverkningsvärdet för hela landets sidenfabrikation under året i runt tal 1,275,000 dr. smt.

EN DOMINIKANSK LEGEND I SJÄLINNA THRÖST OCH DESS URSPUNG

AV

HENRIK CORNELL.

Den troligen i Vadstena kloster under förra delen av 1400-talet verkställda översättningen av Själens Tröst saknar det latinska förord, som återfinnes i det tyska (troligen kölnska) originalet.¹ I detta uppgiver författaren eller kanske rättare sagt kompilatorn, vilka källor han använt för sin stora legendsamling. Utom ur de arbeten, som nämnas med sina titlar, säger han sig även ha hämtat stoff »de omnibus libris quoscunque legere potero et audire». Till dessa höra bl. a. källorna till några av de i Själinna Thröst inlagda dominikanska legenderna. Flera sådana förekomma nämligen under tredje budet, vilket är helt naturligt, då de röra *predikareordens* verksamhet. Jag skall här endast uppta en av dessa legender och visa, varifrån författaren hämtat densamma.

I den svenska översättningen lyder den som följer:² Thz war een hälagh iomfru i ene klus, Hon hördhe sighias at een ny ordon ware vpkomen som kalladhis predikara ordon, oc brödhörne lupu kring om

werldena predikande oc lärande folkit, Hon astundadhe mykyt at see nokon aff them, Ther äptir skedhe at twe aff them brödhromen komo til hænna oc helsadho hona Thentidh hon saa them thänkte hon swa i sino hiärta, Thz är omöghölikit at these men kunno sik for synd bewara, the som swa i werldinne wandra them magho mang frestilse til koma, Wm nattena äptir thykte iomfrune som warfru kom till henna gangande j slikom skipilsom som hon ware bedröfd oc sagde thu hafwir mik mykyt til wredhe reeth mz thy thu hafwir mina thiänara swa misthänkt. Menar thu at iak kan them ey for fristilsom bewara see iak wil thik thz bewisa at iak latir mik syndirlika vm them wardha oc slogh vp sith mantol sköt oc wiste hænne aff predikara brödhrom ondir sinom mantol een storan hoop j bland them sagh hon the twa som hon förra hafdhe seeth.»

Att denna legend är hämtad från någon av de stora dominikanerförfattarna, är utan vidare sannolikt. Den återfinnes också både hos Theodoric de Appoldia och Gerardus de Fracheto. Troligen är det hos den sistnämnde, den förekommer för första gången. Jag anför den efter Theodoric: »Fe-

¹ Själens Tröst. Tio Guds bud förklarade genom legender, berättelser och exempel. Ed. Klemming. Svenska Fornskr. sällsk. samlingar, Stockholm 1871—73.

² Textens upplösta förkortningar anmärkas icke.

mina quædam devota in Lombardia solitaria agens vitam, audiens novum Predicatorum ordinem surrexisse, videre ex iis aliquos concupivit. Contigit autem, duos fratres partes illas prædicando transire; qui divertentes ad eam, ipsam more fratrum verbis sacris allocuti sunt. Quæ cum quæsisset, qui & de quo forent Ordine, responderunt, se de prædicatorum Ordine novo esse. Quæ considerans eos pulcros & in habitu decenti, juvenes, despexit existimans, quod sic non possent in hoc nequam seculo subsistere illibati. Cui nocte sequenti beata Dei Virgo Mater turbata facie adstans, dixit: Ab heri me graviter offendisti. Non credis, quod valeam servos meos iuvenes custodire illæsos, pro salute animarum per mundum discurrentes? Ut autem noveris, me in specialem eos custodiam sus-

cepisse, ecce ostendo tibi, quos heri despicerere præsumpsisti: & elevans pallium ostendit ei multitudinem fratrum magnam, & eos, quos despexerat, inter illos. Tunc femina sacra compuncta, Fratres deinceps ex intimis dilexit hæc par ordinem enarravit.»¹

De båda versionerna av legenden likna varann ju icke blott till innehållet utan även till ordalagen. Man behöver knappast andraga kompilatorns egen utsago, att han ej ämnar göra någon ny berättelse utan endast »vända hona af latiin» för att det skall vara tydligt att den här anförda legenden i Själinna Thröst är hämtad direkt från Gerardus eller Theodoric.

¹ Acta Ampliora S. Dominici Confessoris. Acta Sanctorum, 4:de augusti sid. 607. I en uppsats i Samlaren (1918 sid. 194) har jag även berört denna legend.

DEN ÄLDSTA ÖSTRYSKA BRONSÅLDERN

AV

A. M. TALLGREN.

Bland de uraliska och altaiska bronsåldersföremålen finnas några mycket tidiga typer, vilkas kronologiska ställning numera kan fastslås och vilka ha en egendomlig spridning över ett ofantligt vidsträckt område. För Nordrysslands, speciellt Volga—Kamaområdets, bronsåldersforskning erbjuda dessa typer ett mycket stort intresse, emedan de tillåta oss att särskilja en gammal grupp inom denna kultur, en grupp, vilken bör ställas i spetsen för denna trakts egentliga bronsålder. De ifrågavarande typerna äro ganska utvecklade och äro säkerligen ej till ursprunget inhemska inom Volga—Kamaområdets bronsålder. Om här samtidigt funnits inhemska typer, vilket är troligt, får man bereda sig på, att de äro vida primitivare än de nu kända alstren av denna äldsta bronsålder. Tills vidare känner man denna kultur representerad genom 1) vissa holkxor, 2) spjutspetsar med holk, 3) bronsknivar, 4) s. k. skaftcelter av sten eller brons. De tre förstnämnda grupperna återfinnas även i den sibiriska bronsåldern. — De viktigaste fynden med dylika föremål — även de icke-nordryska medräknade — äro I Seima-fyndet nära Okas mynning, II Turbino-fyndet N om staden Perm, III fyndet vid Om-floden nära staden Omsk, IV gjutformen i museet i Tomsk och

V skattfyndet vid Borodino i Bessarabien. Till dem komma enstaka lösfynd.

I. Det rika fyndet av koppar- och bronsålderssaker från *Seima*, c. 35 km W om Niznij-Novgorod vid Oka (N:o 2 på den vidfogade kartan) har blivit publicerat av undertecknad i Finskt museum (= F. M.) 1915, s. 73—86. Största delen av fyndet — fin amfora- och bågarkeramik, flintsågar o. a. tunna flintsaker, bärnsten, skulptur, en skafthåls-yxa av koppar, koppardolkar — tillhör den lokala kopparåldern, den s. k. fatjanovotiden, motsvarande den tyska snörkeramikens, enmansgravarnas och gånggrifternas tid. Men Seima-fyndet innehåller dessutom 8 holkxor och 8^r bronsspjut med holk samt en bronskniv, vilka måste dateras till en senare tid än de ovan uppräknade fynden. De ifrågavarande holkxororna — en avbildad fig. 7 — äro ganska stora — 9,4 à 14,5 cm långa —, fyrsidiga, med tunna väggar och med upphöjda kanter mellan bred- och smalsidorna, ornerade med bandformigt ordnade streck och geometriska figurer, utförda i relief. Alla celterna sakna öron, 4 av dem ha gjutits i en och samma form.

¹ Tre av dem hittade först år 1916, året efter det jag publicerat min uppsats. Till dessa senare fynd hör även kniven, fig. 13, reproducerad efter en av Hr Gorodzov utförd skiss i brev till förf. år 1917.

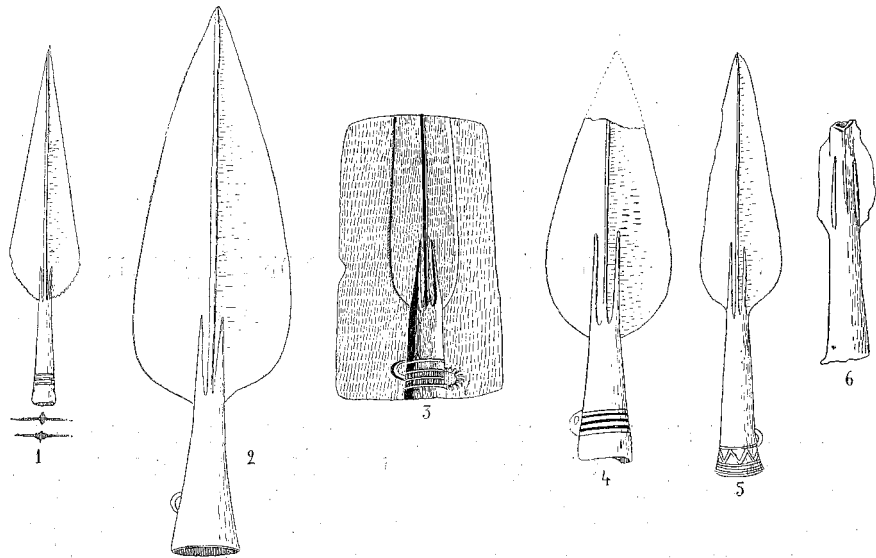

FIG. 1—2, 4—6. SPJUTSPETSAR, FIG. 5 SILVER, DE ÖVRIGA BRONS. FIG. 3 GJUTFORM AV STEN FÖR SPJUTSPETSAR. 1 SEIMA. 2 OMSK. 3 TOMSK. 4 MINUSINSK. 5 BORODINO, BESSARABIEN. 6 TURBINO. ALLA OMKR. $\frac{1}{4}$.

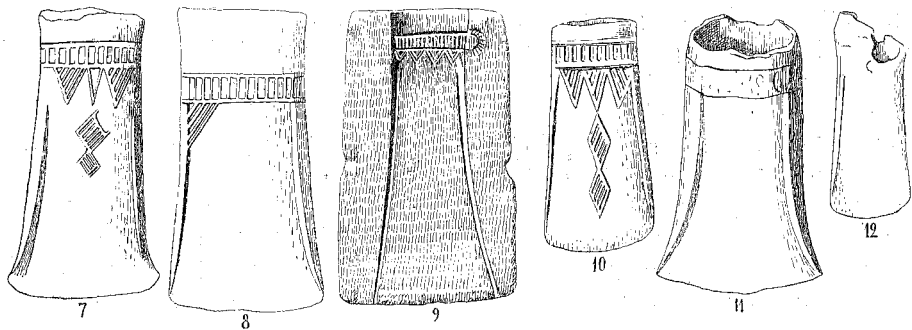

FIG. 7—8, 10—12. HOLKYXOR, BRONS. FIG. 9. GJUTFORM AV STEN FÖR HOLKYXOR. 7 SEIMA. 8 GUV. TOBOLSK. 9 TOMSK. 10 MINUSINSK. 11 LAUKAS, FINLAND. 12 TURBINO. ALLA OMKR. $\frac{1}{4}$.

Spjuten äro långa, 23—42 cm, relativt smärta, eleganta. 3 av dem visa upptill en egendomlig gaffelformig avslutning av holken (fig. 1). Bladet på dem har hög mittås. De andra 5 spjuten likna de sistnämnda, med undantag av den nyssbeskrivna detaljen, holkens övre avslutning. Kniven, fig. 13, är stor, eneggad med 2 plastiskt utförda

hästfigurer som avslutning på fästet, vilket är av genombrutet arbete.

Emedan grävningarna i Seima tyvärr ej företagits av fackmän, kan man ej veta, om möjligen en del av de där hittade dolkarna (F. M. 1915, s. 74, 77, 80) hör till samma period som de ovanbeskrivna föremålen. Att i alla fall holkyxorna, kniven

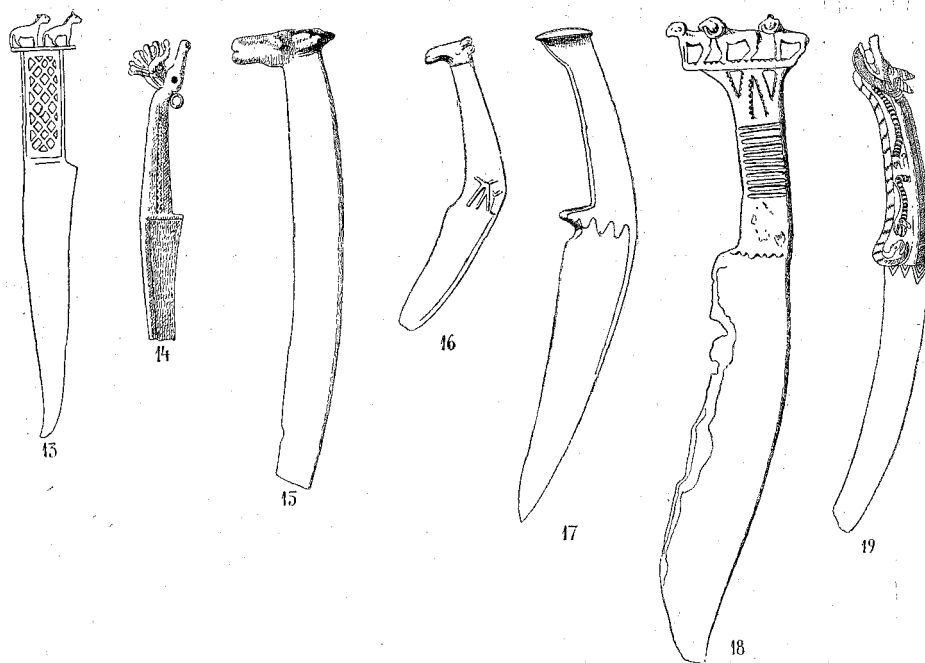

FIG. 13—19.¹ KNIVAR, BRONS. 13 SEIMA. 14—17 MINUSINSK. 18 TURBINO. 19 KINA. ALLA OMKR. $\frac{1}{4}$.

och spjuten äro samtida bevisas av de nedanbeskrivna fynden III, IV.

II. *Turbinofyndet* är ej heller vetenskapligt utgrävt, men det tyckes vara enhetligt. Fyndstället ligger mittemot Tsussovåja-flodens utflöde i Kama, c. 2 mil N om staden Perm (N:o 3 på vår karta). Till fyndet hör en kniv med 3 realistiskt utförda stenbockar på fästets topp, fig. 18, en fragmentarisk spjutspets med otydligt gaffelformig holkavslutning, fig. 6, en relativt smal holkxyxa, fig. 12, något liknande s. k. mälarcelter, en tunn bronskiva (från en kniv?), 3 flintknivar, en flintskärva, 2 guldpärlor och lerkärlsbitar.² — Holkxyxan och spjutets detaljer

¹ Tillsammans hava hittats föremålen figg. 1, 7, 13; vidare 3, 9 samt ytterligare 6, 12, 18.

² Avbildningar i A. Spitsyns uppsats Археологический альбомъ fig. 10 i Ryska arkeolog. sällskapets, Slaviska avdelningen, Записки, Bd. XI, s. 225 följ. — Fyndet förvaras i Uralska sällskapets mus. i Jekaterinburg.

ge intryck av, att fyndet är något yngre än det under N:o 1 anförda, med vilket den karakteristiska kniven dock sammanbinder.

III. Under N:o 4056 förvaras i Rumjantsovskas museet i Moskva ett fynd, gjort vid floden Om, c. 3 km S om staden Omsk (N:o 4 på kartan.) Till fyndet hör ett spjut, fig. 2, likt 3 dylika från Seima, en holkxyxa, lik fig. 8, och en fragmentarisk bronskniv.

IV. I universitetsmuseet i Tomsk finnes en gjutform, tyvärr utan fynduppgifter (N:o 5 på kartan). Formen är av talkblandad sten, $3\frac{1}{2}$ cm tjock, $17\frac{1}{2}$ cm lång. På dess plana inre sida finnes ett celtnegativ, fig. 9, och negativ till en pinne och en enkel kniv — ej ritade på bilden —, på den yttre konvexa ytan ett spjutnegativ, fig. 3. Man observere »öglans» form på celten och spjutet. Denna detalj visar, att negativen på for-

mens båda sidor måste vara i det närmaste samtidiga.¹

V. Det storartade skattfyndet från *Borodino* (N:o 1 på kartan) i Bessarabien, publicerat av E. v. Stern i ryska arkeologiska kommissionens *Материалы*, Bd 34, avbildas här i fig. 24. Till fyndet höra 4 skafthålsyxor av serpentin eller nefrit, 3 marmorulor (från en spira?), 1 fragmentarisk och 2 hela spjutspetsar av silver, den ena av dem, fig. 5, med en gaffelformig holkavslutning och alla tre ornerade, liksom även en silvernål och en silverdolk, med pålagda inpressade guld-lameller. — Detta fynd sammanbindes med de föregående dels ge-

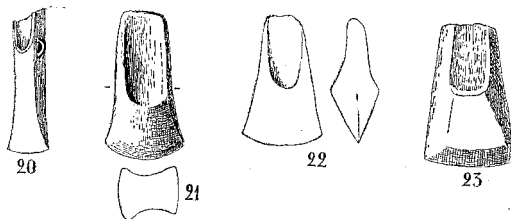

FIG. 20—23. SKAFTCELTER, FIG. 20 BRONS, FIG. 21—23 STEN. 20 MUROM VID OKA. 21 GUV. KAZAN. 22 GUV. RJAZAN. 23 GUV. VITEBSK. ALLA OMKR. $\frac{3}{4}$.

nom spjutet med gaffelformig holkavslutning, dels genom ornamenten på samma spjut, vilka fullkomligt likna ornamenten på holkyxorna från Seima. — Å andra sidan tillåter detta fynd en datering via Mykene av hela den ifrågavarande gruppen.

Låt oss nu i korthet granska de olika fornsaksgrupperna och deras utbredning i dessa slutna fynd samt även i några lösfynd.

1. Holkyxorna, fig. 7—12, äro alla stora, långa, ej alltför smala, sällan försedda med öron. Ornamenten bestå av enkla korta, parallella vertikala streck, bildande ett

¹ Suomen Museo 1915, s. 76; Tallgren, Collection Zaoussailov I (= Zaouss. I), sid. 28.

band nära mynningen, och av geometriska figurer på bredsidoorna, trianglar och romber, ofta fyllda med streck parallellt med en av sidoorna. Ornamenten äro alltid skarpa, åstadkomna vid gjutningen, varför de förekomma inskurna redan i gjutformarna (fig. 9). Synnerligen karakteristiska för typen äro även de höga kanterna mellan bred- och smalsidoorna. Vi kalla denna typ Seima-typen. Dess utbredning är angiven på kartan i Zaouss. I. Pl. XVI: 5. Den förekommer i 8 exemplar från Seima, 3 från Vjatka, 3 från närheten av Jekaterinburg, 3 från guv. Tobolsk, 1 från Omsk, 1 i Tomska gjutformen, 1 från Minusinska stäpperna.² — Såsom i Zaouss. I, s. 32 anföres, har typen vissa karakteristiska egenskaper gemensamma med några andra östryska holkyxor, tunga, massiva, försedda med ett eller två öron. Troligen äro dessa något yngre än den genuina Seima-typen. Kanske gäller det även de finländska exemplaren av denna typ (»Pielavesi-typ»), fig. 11, vilka äro kortare och endels degenererade.³

Typen har släktingar söder ut, i Ungern,⁴ och ungerska holkyxor känner man också från Kaukasien⁵. Den vidsträckt västsibiriska utbredningen alluderar på typens förekomst även i Turkestan, vars äldsta metallålder ju starkt påminner om den äldsta ungerska metallperioden.

2. Spjutspetsen med gaffelformig holkavslutning kännes i 7 exemplar, uppräknade i Zaouss. I. p. 28⁵ och för bättre översikt skull antecknade på den vidfogade kartan. Exemplarens, trots de ofantliga avstånden, stora inbördes likhet talar för de-

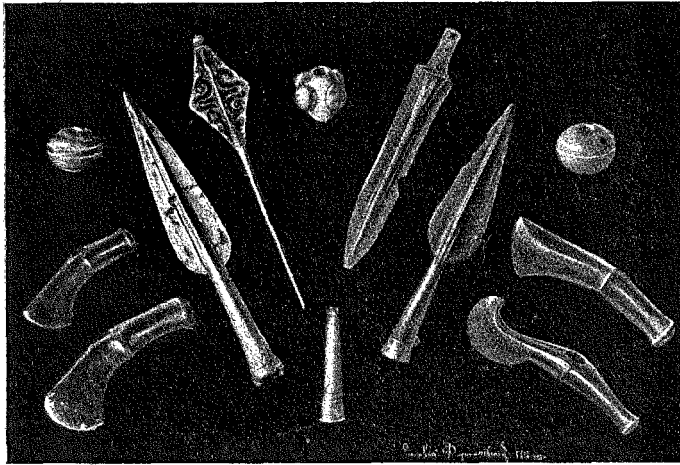
² Zaouss. I. s. 32—33 och Pl. XI.

³ Dessa finländska holkyxor kunna ej vara från slutet av bronsåldern, såsom tidigare antagits.

⁴ Hampel, *Altert. d. Bronzez.* Pl. III: fig. 4—5 o. a.

⁵ Zichy, *Voyages au Caucase etc.*, Bd II, Pl. III och sid. 380.

⁵ Utom de här uppräknade 5 finnas ännu 2 från Seima.

FIG. 24. FÖREMÅL F. VID BORODINO, BESSARABIEN. OMKR. $\frac{2}{4}$.

ras gemensamma ursprung. Ursprungslandet kan ej sökas i periferierna, utan måste sökas i ett centrum till dessa periferier, på de sydliga stäpperna, i Turkestan eller norrom Svarta havet.¹

Vi böra dröja ett ögonblick vid vissa egendomligheter på dessa spjut med gaffelformig holkavslutning: ornamenten och öglan. Ornament finnas på spjutet från Seima, fig. 1, det bessarabiska, fig. 5, och det minusinska exemplaret, fig. 4, samt på tomska gjutformen, fig. 3. De vanligaste äro de låga, ej skarpa horisontala strecken nära holkmyningen, bildande ett bandformigt motiv — Seima, Minusinsk, Bessarabien. Dessutom förekomma utfyllda trianglar — Bessarabien; på de besläktade spjuten, i sistnämnda fynd finnes ytterligare på det ena ett dubbelt vinkelblad, på det andra spiraler. Även ornamenten på spjuten, kanske med undantag av dem i Bessarabiska fyndet, hava skurits in i gjutfor-

marna. Vi vilja påpeka ornamentens likhet på spjutet i fig. 5 och på celtnegativet i fig. 9. Till ornamenten på de besläktade, ej med gaffelformig holkavslutning försedda, bessarabiska spjuten återkomma vi strax.

Ögla nära holkmyningen ha alla de angivna spjuten utom det från Seima. Det tomska negativet, fig. 3, har en vanlig ögla t. v. på bilden, men därjämte på motsatta sidan en andra ögla (?), vars ring är tvärstrierad. Precis samma egendomlighet ser man på gjutformens holkxyne negativ, fig. 9; även där kan man knappast tala om en egentlig ögla, ty vid gjutningen bildas i båda dessa fall en sluten platta, ej en öppen ring. T. v. äro dessa detaljer unika; varför de ej kunna ge oss bidrag till dateringen av denna kultur, något som de med säkerhet i framtiden, när fyndens antal ökats, komma att göra.

Utom spjut med gaffelformig holkavslutning förekomma i Seima-fyndet även andra spjut med holk, liksom även i det bessarabiska fyndet. Spjuten i fråga äro långa,

¹ I själva verket finnes en *pis*spets med gaffelformig holkavslutning från guv. Taurien, Извѣстия арх. комм., Bd. 19, s. 85, fig. 7.

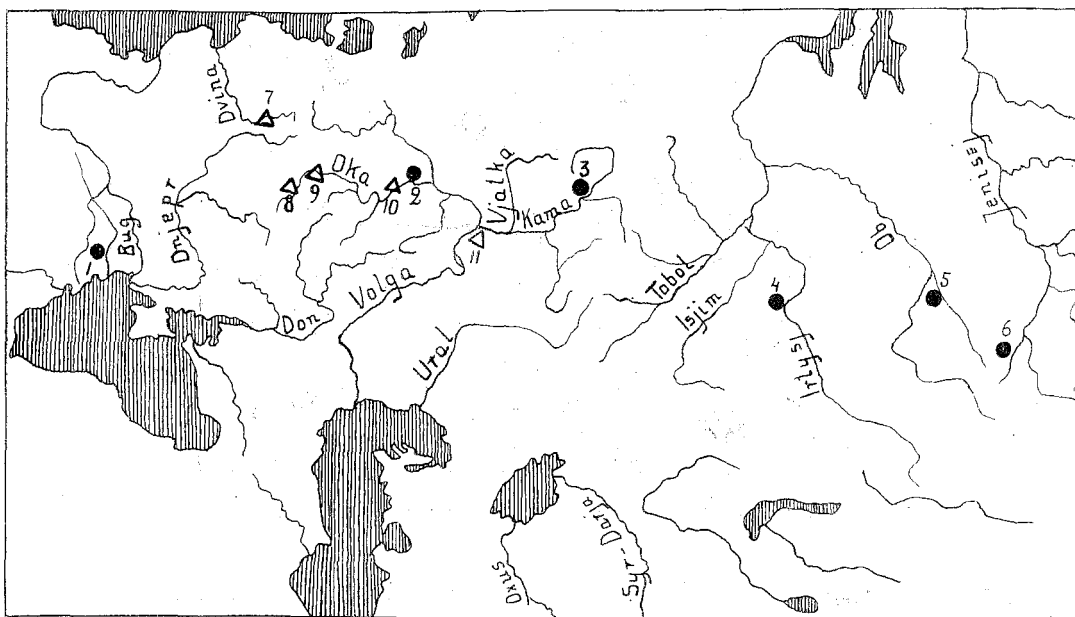

FIG. 25. KARTA ÖVER TIDIGA BRONSÅLDERSTYPERNS UTBREDDNING I ÖSTEUROPA OCH SIBERIEN. NR 1--6 SPJUT, HOLKYXOR, KNIVAR. 1 BORODINO, BESSARABIEN. 2 SEIMA. 3 TURBINO. 4 OMSK. 5 TOMSK. 6 TRAKTEN KRING MINUSINSK. NR 7--11 SKAFTCELTER. 7 VITEBSK. 8 KALUGA. 9 RJAZAN. 10 MUROW VID OKA. 11 SPASSK, GUV. KAZAN.

vackra, med lång holk och ett fjäderformigt nedtill avrundat blad, såsom spjutens med gaffelformig holkavslutning, men med holken fortsättande ända till spjutets spets. Denna typ förekommer även i några Kazanska lösfynd (Zaouss. I. Pl. VII: 1)². Med undantag av de bessarabiska exemplaren äro de övriga av denna typ oornrade.

3. Av de till denna kultur hörande knivarna känna vi t. v. blott två från Europa: från Seima, fig. 13, och Turbino, fig. 18. Båda äro något böjda, ha fäste av brons, slutande överst i plastiska, i profil sedda fyrfotadjur: stenbockar eller hästar. Man kan knappast tala om stilisering; kompositionen är vacker.

² Kanske även i Balticum. Spjutet från Mohr torde vara från denna tid och höra till den ifrågavarande gruppen. Se avb. i Hausmanns Riga Katalog, Taf. III:1.

Dessa knivar ha nära släktingar i det sibiriska bronsåldersmaterialet, ehuru jag därifrån ej känner knivar med lösa plastiska djur överst på fästet. Men den allmänna karaktären³ är precis densamma som på Seima- och Turbino-knivarna. De äro böjda, ha fäste av brons, ofta ornerat med tunga trianglar och fyrkanter, någon gång i genombrutet arbete; analoga ornament med dem på Turbino-kniven visa t. ex. fig. 14, 17. Fästet avslutas upptill ofta »hattformigt» (fig. 17), och »hatten» torde genetiskt sammanfalla med ett realistiskt sett djurhuvud (fig. 16), vilket jag känner på åtminstone 3 dylika sibiriska bronsknivar. Och dessa naturalistiska djurhuvuden (fig.

³ Avb. se Martin, L'âge du bronze au musée de Minoussinsk, Pl. 11--13.

15) torde nog sammanfalla med kopparåldersplastiken.¹

Alla dessa Minusinska knivar tillhöra en gammal grupp, mycket äldre än massan av de andra minusinska bronsknivarna (Jfr Tallgren, Coll. Tovostine, s. 11, not 3 samt s. 45). På denna intressanta fråga kan jag dock ej ingå i detta sammanhang, ber blott att få påpeka, att denna typ givit upphov till de kinesiska myntknivarna, vilka förekomma redan c. 1120 f. Kr.²

4. Vilka dolkar i östra Ryssland (eventuellt Zaouss. I. Pl. IV: 13?) och i mellersta Ryssland (några av dolkarna i Seima?) som möjligen höra till samma kultur som de ovan uppräknade typerna, veta vi ännu ej, men det bessarabiska fyndet utvisar, att dolkar med fästetunga kunna höra till denna kultur.

När det gäller att anvisa sagda kultur dess plats i förhållande till andra lokala och omgivande kulturer, få vi visserligen hållpunkter i fyndförhållandena, men de viktigaste fakta erbjudas dock av utomstående sydliga kulturgrupper. Det lokala materialet bevisar, att denna äldsta bronsålder är något yngre än den centralryska kopparåldern, den s. k. fatjanovokulturen,³ vilken är samtidig med Troja II—V och de kubanska storkurganerna från c. 2000 f. Kr.; sydliga fynd bevisa, att ålderskillnaden icke är alltför stor. Jag tror, att de ifrågavarande bronsfynden äro samtidiga med högmykenisk kultur c. 1600 f. Kr. Dateringen baserar sig främst på det bessarabiska fyndet.

¹ Jfr för övrigt de plastiska hästarna i fig. 13 med de utmärkta hästbilderna å silvervasen från Maikopska kurganen. Ryska ark. komm. Материалы 34, Pl. XXVI.

² Münsterberg, Chinesische Kunstgeschichte II, s. 215.

³ Jfr F. M. 1915, s. 83; där ingå hänvisningar till litteraturen.

I det sistnämnda fyndet finnas arkaistiska element: stenyxorna, vilka hänvisa till fornkubanska traditioner fr. c. 2000 f. Kr., och rikedom på silver. Detta bör ej väcka förvåning, när man besinnar fyndets otvivelaktigt sakrala karaktär och konservatismen hos dylika fynd; fyndet dateras emellertid ej av dess arkaistiska former, utan av dess yngsta föremål, d. v. s. i detta fall av nålen och dolken och av de ornerade spjutet. Det är Spitsyns¹ förtjänst att vis à vis dem ha påvisat analogier till de mykenska schaktgravarna nr:s 4 och 5, vilka såsom känt äro de äldsta bland schaktgravarna därstädes.² Nålens ornament äro analoga med knappens från grav 4, Schliemann, Mycenae, fig. 384 och 500, dolkens med a. a., fig. 382, och spiralerna ha även sina fullkomliga paralleller. Även innehåller gr. 4 en spjutspets med holk (a. a. fig. 441). Såsom helhet sett är det bessarabiska skattfyndet från Mykenetidens blomstringsperiod.

Dateringen av det bessarabiska fyndet ger en tidsbestämning även för andra spjut med gaffelformig holkavslutning, varigenom åter holkyxorna av Seima-typen få sin datering. Att det faktiskt är fråga om en enhetlig, ej långvarig utan relativt begränsad kulturgrupp bevisas även därav, att vi också för de plastiska ornamenten på våra knivar finna analogier i högmykenisk kultur. Man känner nämligen från Mykenes grav 4 en nål av guld, vilken har ett huvud i form av en stående stenget (Schliemann, a. a., fig. 362), fullkomligt likt Turbino-knivens. Naturalistiska djurfigurer äro för övrigt typiska för ett tidigt kulturstadium.

Att denna äldsta centralryska bronsålder sammanhänger med den lokala fatjanovokul-

¹ A. Spitsyn, Бородинский кладъ i festskriften till grevinnan Uvarova (år 1916).

² Dussaud, Les civilisation préhelléniques, s. 113. Gr. IV—V samtida med Sen-minoisk I—II eller Phastos II palats (Kamare—tid).

turen, bevisas av Seima-fyndet, vilket har att uppvisa föremål från båda dessa kulturer. Samma sak — förbindelser med kopparåldern — kan konstateras även genom de sydliga kubanska fynden. Maikopska kurganen, vars keramik är ytterst nära besläktad med fatjanovokeramik,¹ innehöll även baldakin-stänger av guld och silver, vilka ha mycket nära motsvarigheter i spiran från Mykenes 4 schaktgrav, såsom Farmakovski visat.² Men Mykene 4 är ju samtidig med senare Seima-gruppen och det bessarabiska fyndet. Och å andra sidan är det sist-nämnda med sina stenyxor även direkt intimt besläktat med Maikop och Fatjanovokulturen.

Samtidiga med Mykenekulturen äro de s. k. skaftcelter³, vilka förekomma bl. a. i Skandinavians andra bronsåldersperiod, men t. ex. i Sibirien äro absolut okända. Från Central-Ryssland känner man en skaft-celt av brons, fig. 20, och 4 dylika av sten, fig. 21—23. Alla dessa fynd torde vara lösfynd. Fyndorterna framgå av den vidfogade kartan N:ris 7—11, och själva fynden äro uppräknade i Zaouss. I, s. 23.³

Man behöver ej här uppehålla sig vid denna typs genesis och utbredning. Otvi-

¹ Tallgren i Finska fornminnesf. tidskr. XXV:1, sid. 88, 200 ff.

² Ryska ark. komm. Материалы 34, sid. 53. — Åldersskillnaden mellan Maikop = Fatjanovo och Bessarabien = Seima 2 kan därför ej vara mycket stor, kanske 200—500 år.

³ Ett fynd har senare blivit känt, från guv. Kaluga, förvarat i museet i Kaluga. Se Gorodov Kulturы бронзовой эпохи, s. 24.

velaktigt äro de ryssländska exemplaren ett bevis på västligt inflytande från Balticum, låt vara att enstaka skaftcelter ha hittats sydligare, i Posen, i guv. Kiev och t. o. m. i Abkhazien.³ De centralryska fyndens stratigrafiska lägen tala bestämt för baltiska förbindelser. Det är av vikt att konstatera detta, emedan alla de andra hittills kända typerna av den samtida centralryska gamla bronsåldern — holkyxorna, spjuten och knivarna — äro sydliga. Den central- och östryska kulturen håller på att differentieras från den sibiriska.

Vi skola ej här ingå på den nu beskrivna kulturens vidare utveckling, skilt i östra Ryssland, skilt i Sibirien. Jag hoppas snart kunna göra det i annat sammanhang. Jag understryker ytterligare de här behandlade typernas ofantliga spridning, vilken gör det mer än sannolikt, att vi ha med import-föremål att göra. Och spridningen antyder, att ursprunget eller förmedlarrollen är stäpp-befolkningens. Osagt måste ännu lämnas, om vi ha med handel eller med vissa etnografiska faktorer att skaffa.

Det är ett mycket märkligt faktum, att vi under en så tidig bronsåldersperiod ha med holkyxor att skaffa. Huru dessa holkyxor av Seima-typ uppstått, veta vi ännu icke. Även i denna fråga väntar fornforskaren med spänning på nya fynd och vetenskapliga grävningar i det vetenskapligt försummade södra Turkestan, vid Oxus och Jaxartes, där Turan och Iran sammanstöta.

³ senast a. a.

NÅGRA RYSKA FIBULOR OCH DERAS UTVECKLING

AV

T. J. ARNE.

I sitt grundläggande arbete »Studien über Nordeuropäische Fibelformen» har Oscar Almgren fäst uppmärksamheten på den stora roll, som inom fibulornas värld spelats av en i Sydryssland uppkommen och spridd form, fibulan med »omslagen» eller, som jag hellre skulle vilja säga, *inåtböjd* (och om-lindad) fot. Från denna härstammar flertalet fibulor under den yngre kejsartiden och folkvandringstiden. Bernhard Salin har sedermera i »Altgermanische Thierornamentik» ytterligare studerat denna fibulas utveckling med utnyttjande av ett omfattande material, till en del även ryskt från museerna i Petrograd och Moskva.

Det så viktiga sydryska materialet finnes emellertid till stor del förvarat i Kiev och andra städer, där jag 1913 hade tillfälle att göra bekantskap med detsamma. De ryska forskarna ha ej offentliggjort några fibulastudier av värde; viktiga äro dock Khanenkos goda fibulaavbildningar i »Drevnosti Pridnjeprovja» IV och VI.

I min uppsats om »Det gotiska väldet i Sydryssland» (Det stora Svitjod 1917) har jag i motsats mot Salins uppfattning, att fibulor med inåtböjd fot skulle vara en barbarisk (germansk) ombildning av en halvromersk fibula i Sydryssland, i anslutning till

M. Ebert hävdad, att denna fibula efterbildats efter latène-II-fibulor med *utåtböjd*, om-lindad fot, vilka i Sydryssland fortlevde ännu omkring Kristi födelse. Ebert, som först¹ påvisat, att latène-II-fibulan legat till grund för fibulan med inåtböjd fot, anser, att efterbildningen skett redan under den förras blomstringstid på 200-talet före Kr. f., under det jag anser, att förebilden varit en länge kvarlevande pseudolatène-II-fibula.

B. Salin förmodar i sin framställning av den här omnämnda fibulans fortsatta utveckling (sid. 10), att den halvrunda huvudskivan lånats från romerska fibulor med liknande, om än mindre skivor. Han känner dock ingen sådan från Krim, där dock lånet borde ha försiggått. I själva verket är ett dylikt spänne, som mycket erinrar om det av Salin avbildade från Bosnien, funnet i den gamla staden Khersonnes på Krims sydvästkust.

Innan ännu detta lån ägde rum, hade den omböjda foten hos de tvålemmade spännena med lång spiral utplattats till en romblignande platta, vars största bredd stundom ligger vid eller under mitten, stundom ovanför den-

¹ M. Ebert. Zur Geschichte der Fibel »mit ungeschlagenem Fuss» (Præhistorische Zeitschrift III, 3, 4, 1911).

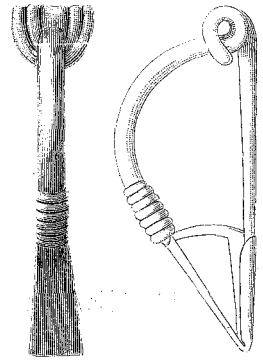
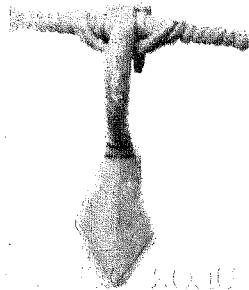
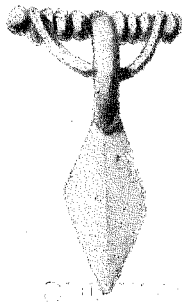

FIG. 1. ČERNJACHOV, GUV. KIEV. $\frac{3}{4}$.

FIG. 2. DUBROVIČI, GUV. RJAZAN. $\frac{1}{2}$.

FIG. 3. KERTSCH, KRIM. $\frac{1}{2}$.

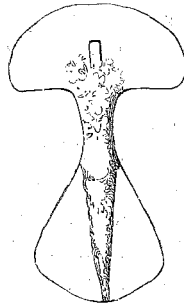
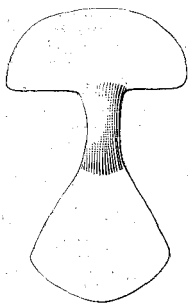

FIG. 4. KERTSCH, KRIM. $\frac{3}{4}$.

FIG. 5. PASTYRSKOJE,
GUV. KIEV. $\frac{2}{3}$.

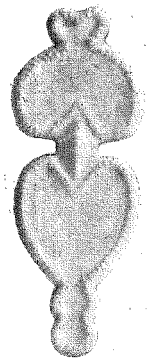

FIG. 6. PASTYRSKOJE,
GUV. KIEV. $\frac{1}{2}$.

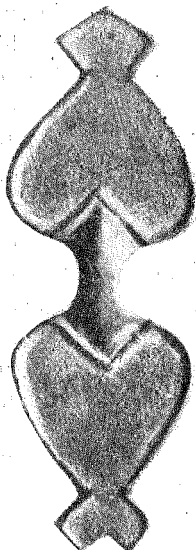

FIG. 7. PASTYRSKOJE, GUV. KIEV. $\frac{1}{2}$.

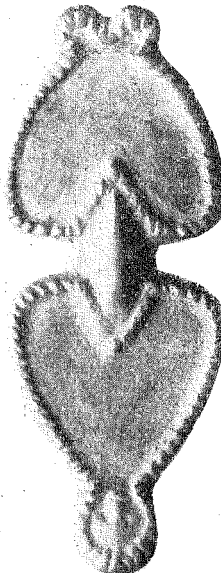

FIG. 8. PASTYRSKOJE, GUV. KIEV. $\frac{2}{3}$.

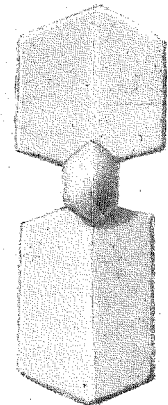

FIG. 9. PASTYRSKOJE, GUV. KIEV. $\frac{1}{2}$.

samma. Sådana fibulor äro funna vid Černjachov och annorstädes i guv. Kiev, fig. 1, samt vid Dubroviči i guv. Rjazan, fig. 2.

Den tidiga fibulan med inåtböjd fot som bildas av en bronstråd, förekommer ej blott på Krim utan även i guvernementen Kherson, Kiev, Jekaterinoslav och i Kubanområdet i Kaukasus. Den något senare formen med lång, tillplattad, svagt trapezoidisk fotskiva finnes spridd ännu vidare omkring, fig. 3 (= Salin fig. 11). Några exemplar äro funna nära Volga i guv. Saratov.¹

Typen med svagt välvd eller facetterad bågöversida och ungefär jämbred fot, löpande parallellt med nålhylsan, samt lång spiral förekommer utom på Krim i guvernementen Kiev, Tambov, Rjazan, Kaluga, Vilna samt vidare mot nordväst i Polen och Östersjöprovinserna. Den är till och med funnen så långt österut som vid Malaja Minusa i Minussinsk, Sibirien (Örjan Olsens exp; i Kristiania Universitetets Oldsaksamling). När denna fibulas fotomlindning sammansmält med bågen, uppstår ett slags armborstfibula, som finnes rätt talrikt representerad i Kievguvernementet (ett tiotal i Kievs Stadsmuseum) och förekommer i guv. Charkov (Kupjansk) och Rjazan (Borki) samt i Östersjöprovinserna.

Fibulor med halvrund huvudskiva och platt, fyrkantig (rombisk) fot, vars största bredd ligger nedanför mitten, fig. 4 (= Salin fig. 14), finnas ej blott på Krim utan även i Kievguvernementet, t. ex. vid Pastyrskoje (Kievs Stadsmuseum). En sådan har ett litet utskott mitt i kanten av den halvrunda huvudskivan, fig. 5. Samma slags fibulor med ett huvudutskott och lång fot, vars största bredd ligger nedanför mitten, äro kända från guv. Kherson och från Khersonnes på Krim. Vid Khersonnes är påträffad en fi-

bula med halvrund huvudskiva och omvänt triangulär fot, spetsig mot ytterändan. Några besläktade (med 3 knoppar) äro även kända från Souk-Su på Krim. Ur en sådan tycks den i åtskilliga exemplar kända gjutna fibula ha utvecklats sig, som funnits vid Pastyrskoje, Cigirinskdistriktet, Kiev, fig. 6, och vilkens båda skivor stundom symmetriseras, så att nästan likarmade spännen uppstå², fig. 7. Skivorna omges här ofta av en upphöjd, i regeln pärlbandsliknande kant. De yngsta exemplaren av denna typ ha fotskivan avslutad med ett (människo-) huvud, fig. 8. Symmetriseringen uppnås även i det närmaste av fibulor med sexkantiga skivor från samma fyndplats (Pastyrskoje), fig. 9.

Salin har i detalj följt utvecklingen av fibulorna med halvrund huvudskiva, vilka förses med 3 och 5 eller flera knoppar samt gjutas och orneras i själva gjutningen. Dessa fibulor kommo att spela en betydande roll, framför allt inom den sydgermanska världen. Men på rysk botten uppstod även en intressant avart med trekantig eller blott svagt rundad huvudskiva, fig. 10, (ett sent exemplar), som givit upphov till högst kuriösa kombinationer i Ryssland, under det utlöparna i väster äro mera förkrympta.²

Fibulorna med trekantig huvudskiva ha ofta en långsträckt fot, stundom rombisk eller nästan fyrkantig, stundom mera jämbred med rak eller avrundad ända. Vid Souk-Su på Krim ha hittats dylika fibulor med knoppavslutning i huvudskivans tre hörn, och 5 utskott på fotskivan, nämligen 2 på sidorna om bågen, 2 på den bredaste delen och ett vid ändan. Ett besläktat spänne med blott en knapp överst å huvudskivan känner jag från distriktet Kanev i guv. Kiev, fig. 11. Ett annat spänne från Souk-Su-

¹ Aljbom risunkov v otčetač imp. arch. Kom. 1882—98. fig. 1702, 1708.

² Khanenko, Drevnosti Pridnjeprovja IV, fig. 150.

² Salin, Altgermanische Thierornamentik, sid. 135.

FIG. 10. KRIM. $\frac{1}{x}$

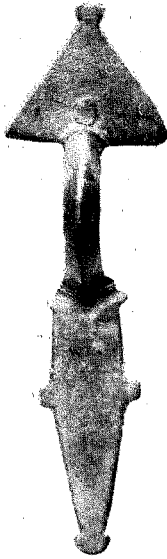

FIG. 11. KANEV, GUV. KIEV. $\frac{1}{x}$

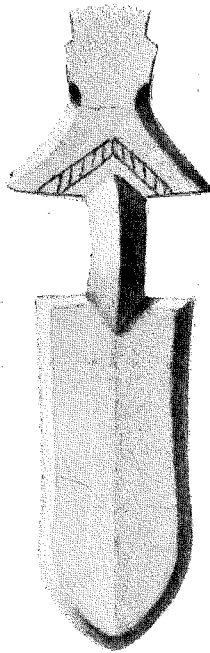

FIG. 12. SOUK SU, KRIM. $\frac{1}{x}$

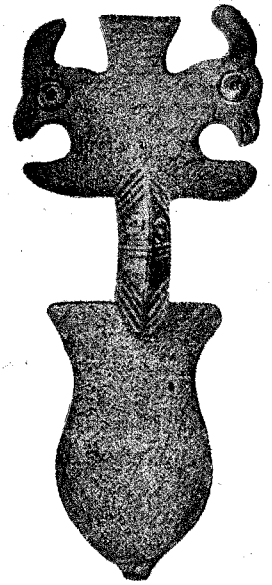

FIG. 13. SOUK SU, KRIM. $\frac{1}{x}$

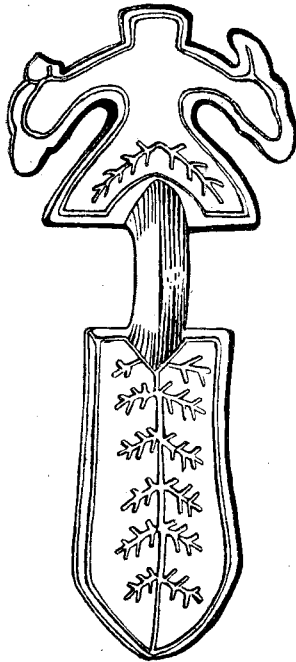

FIG. 14. SOUK SU, KRIM. $\frac{1}{x}$

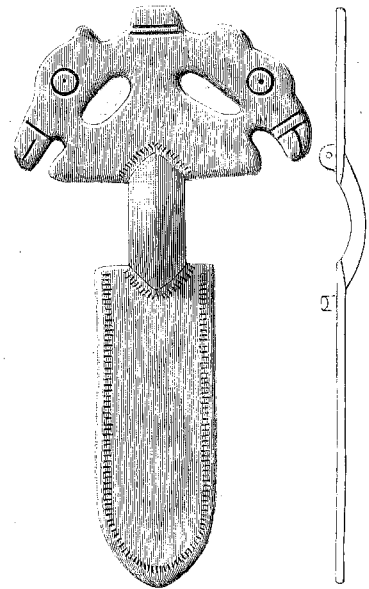

FIG. 15. GUV. POLTAVA. $\frac{1}{x}$

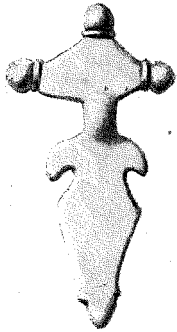

FIG. 16. PASTYRSKOJE, GUV. KIEV. $\frac{1}{1}$.

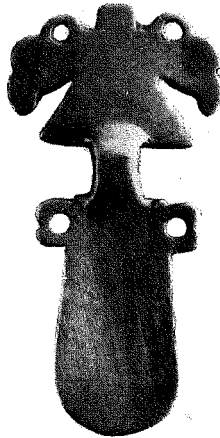

FIG. 17. PASTYRSKOJE, GUV. KIEV. $\frac{1}{1}$.

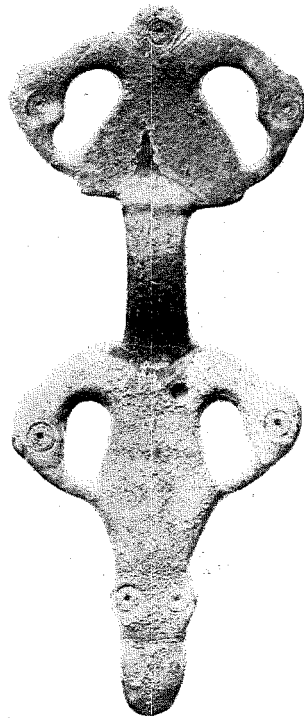

FIG. 18. PASTYRSKOJE, GUV. KIEV. $\frac{1}{1}$.

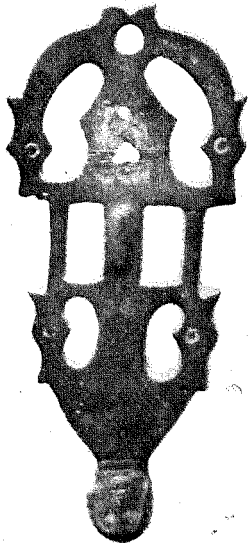

FIG. 19. PASTYRSKOJE, GUV. KIEV. $\frac{1}{1}$.

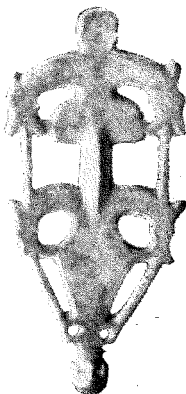

FIG. 20. PASTYRSKOJE, GUV. KIEV. $\frac{1}{1}$.

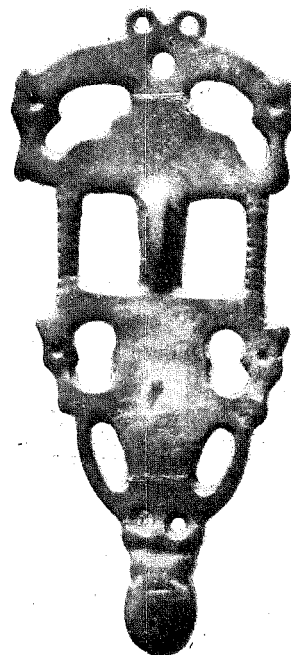
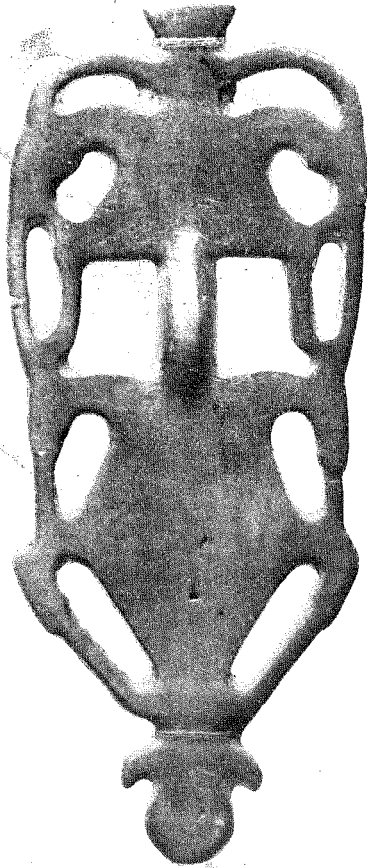
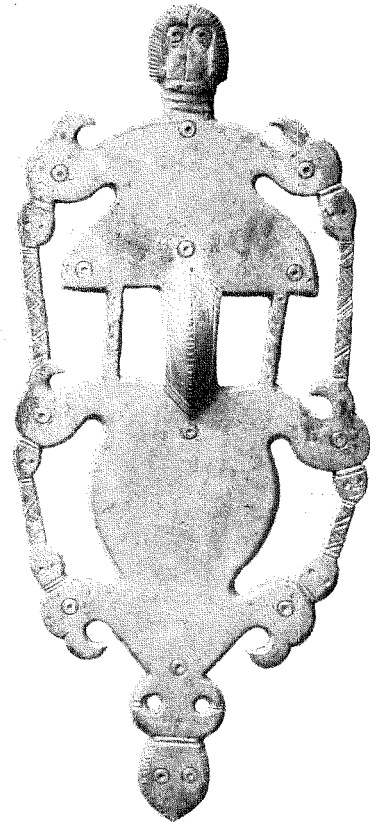

FIG. 21. PASTYRSKOJE, GUV. KIEV. $\frac{3}{1}$.

FIG. 22. PASTYRSKOJE, GUV. KIEV. $\frac{1}{2}$ l.FIG. 23. ZJENJKOV, GUV. POLTAVA. ca $\frac{1}{2}$ l.

gravfältet har blott ett trappformigt utskott vid huvudskivans övre del, fig. 12.

Från detta övre utskotts bas växa åt sidorna halsar med djurhuvuden på fibulorna fig. 13 och 14 från Souk-Su, funna i samma underjordiska kammargrav hos ett kvinnoskelett; hos ett vid dess sida liggande mansskelett låg bl. a. ett mynt för den bosporske härskaren Fofors (279—308).² Några spännen av samma typ från Kiev- och Poltavaguvernementen uppvisa sidoutskott, som

² N. I. Rjepnikov, Njekotorye mogiljniki oblasti Krymskich gotov. II (Zapiski imp. Odessk. Obščestva istorii i drevnostei 1907).

även torde få betraktas som huvuden, stundom mera degenererade, fig. 15.³ En fibula med i det närmaste 3-sidig huvudskiva och 3 ändknoppar, funnen i guv. Kiev, har fotskivan avslutad med en avlång (huvudliknande) knopp, fig. 16. Fotskivan utgör en utveckling ur den rombiska, och vid dess bas ses tvenne utskott, som erinra om fågelhuvuden. En annan gjuten fibula från Pastyrskoje har tvänne fågelhuvudliknande utskott upptill på sidorna om den 3-kantiga huvudskivan och vid fotskivans bas ett par

³ Salin, Altgerm. Thierornamentik, fig. 341. Jfr L. Niederle, Slovanske Starožitnosti I, 2 Tab. XXI, 3.

öglor, som synas vara uppkomna antingen ur en hals med vidsittande fågelhuvud eller ur 2 huvuden, vilkas näbbar möta varandra, fig. 17. En på samma utvecklingsstadium befintlig fibula är även känd från Souk-Su.¹

Nästa utvecklingsstadium återfinnes hos ett spänne från Pastyrskoje, vars fot avslutas med ett uppifrån sett »huvud» med 2 ögon. Här utgå två halsar med fågelhuvuden såväl från fotens bas som från den trekantiga huvudskivans övre del, fig. 18. Huvudena växa här tillsammans med skivorna. Med fågelhuvudena omväxla hästliknande huvuden. Raka förbindelseleder anordnas sedan mellan huvudena på samma sida om spännet, fig. 19, och dylika anbringas även mellan huvudena vid fotens bas och den stundom till ett människo- eller djurhuvud förvandlade knopp, som avslutar densamma, fig. 20, 21. Ett sista utvecklingsstadium visar fibulan fig 22.

Flertalet av dessa former är funnet vid Pastyrskoje i guvernementet Kiev, men några äro även kända från Borki-gravfältet i Rjazan (2 ex.) och från guv. Poltava. I sistnämnda guvernement påträffades omkring 1905 4 verst från staden Zjenjkov ett stort silverfynd, till vilken hörde den här avbildade fibulan, fig. 23, som dock uppges vara av brons.² Här synas tre fågelhuvuden anbragta på varje sida, och huvudskivans avslutning utgöres av ett apliknande huvud. Fotskivans ändknopp är också sirad med ett par ögon.

Hela denna fibulagrups utveckling synes

¹ E. Bremer, Der Stand der Forschung über die Kultur der Merowingerzeit, Abb. 12.3 (VII. Bericht d. röm.-germ. Kommission, 1915).

² A. Spitsyn, Iz sobranija N. K. Roericha, sid. 9 (Zapiski imp. russk. arch. obščestva XIII). V. A. Gorodtsov, Dnevnik arch. izsledovanii v. Zjenjkovskom ujezdje, Poltavskoi gub. v 1906, t. III, fig. 3 (Trudy XIV arch. sjezda, III, 1911).

ligga mellan 300 och 600. De ryska forskare, som beskrivit de mera utvecklade fibulorna av denna grupp, ha i dem velat se människofigurer med huvud och lemmar, måhända ett slags idoler. Ett typologiskt studium av desamma visar ju dock fullkomligt, att detta antagande saknar all grund.

B. Salin avbildar i sitt arbete Altgermanische Thierornamentik såsom figur 183 en korsarmad fibula från guvernementet Rjazan, fig. 24. Han sätter denna i förbindelse med armborstfibulorna i väster och antager, att fibulan härrör från tiden omkring 400 (4 eller 5 århundradet) samt att den tillhört germaner eller åtminstone ett folk, som förmått i vapen och smycken fullständigt tillägna sig den germanska kulturen.

Fibulan ifråga är funnen i en grav (n:r 107) vid Borki i guv. Rjazan.¹ Här ha undersökts 113 gravar under flat mark, i 90 % fall innehållande skelett. I grav 107 hittades knappt en meter djupt ett skelett med huvudet i öster. Vid fötterna stod ett lerkärl, vid skelettet hittades för övrigt här omtalade fibula, av brons eller dåligt silver, två spjutspetsar, den ena med 2 hulingar, den andra med lancettlikt blad och lång hålk, en hålkyxa (hålcelt) av järn, ett järnbetsel, en järnsölja, ylletyg, en stor rund bronsskiva, beslagen med 2 korslagda smala band, 2 ringspännen med öppna, upprullade ändar, 1 remsölja och fragment av bälte med beslag.

Ännu en sådan fibula är funnen i grav 97 (Gravbeskrivning saknas hos Spitzyn). Brandgraven 37 innehöll en fibula, fig. 25, en slät silverhalsring, 2 runda, genom 5 radialt löpande inskränningar uppdelade silverskivor med drivna knoppar på ytan, en spiralfingerring, hänge av spiraltråd och tra-

¹ A. Spitsyn, Drevnosti basseinov rjek Oki i Kamy (i mat. po arch. Rossii, 25. 1901); A. V. Selivanov, O drevnjejšem naselenii priokskago rajona, Rjazan 1909.

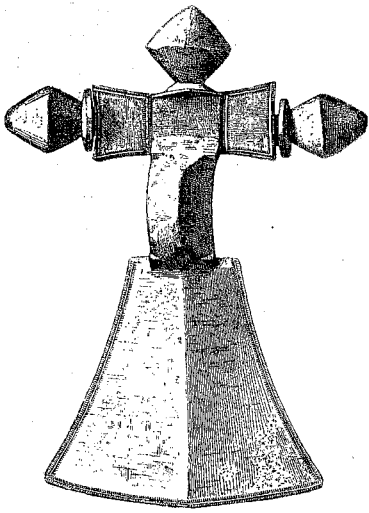

FIG. 24. BORKI, GUV. RJAZAN. $\frac{1}{2}$.

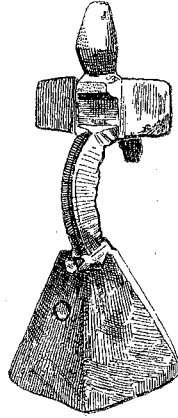

FIG. 25. BORKI, GUV. RJAZAN. $\frac{1}{3}$.

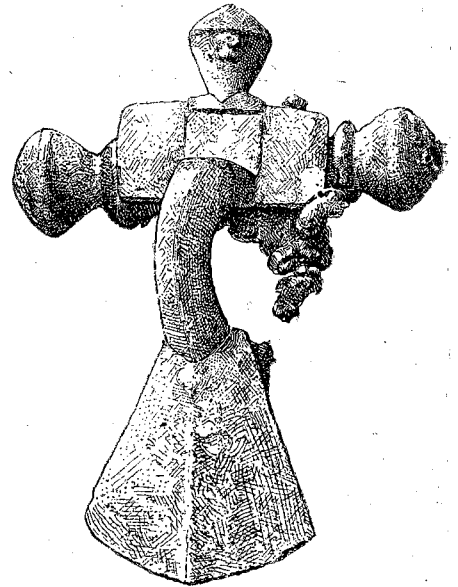

FIG. 26. BORKI, GUV. RJAZAN. $\frac{1}{3}$.

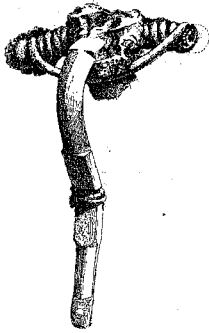

FIG. 27. BORKI, GUV. RJAZAN. $\frac{1}{2}$.

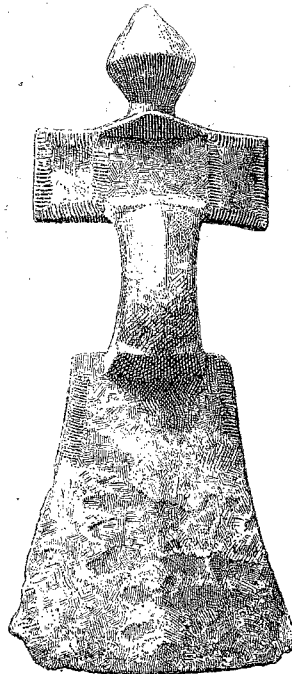

FIG. 28. BORKI, GUV. RJAZAN. $\frac{4}{5}$.

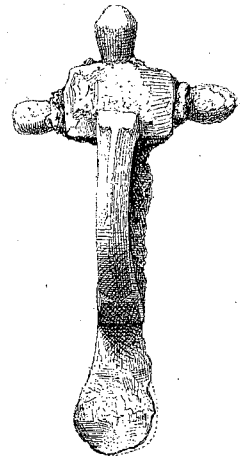
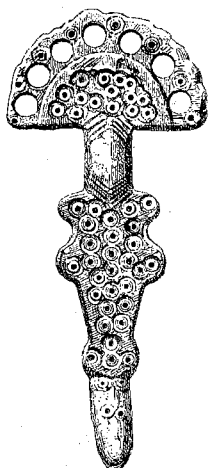
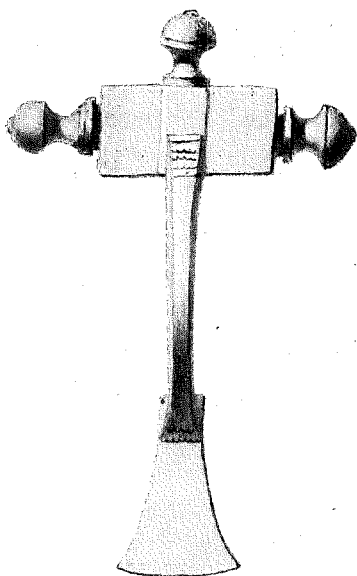

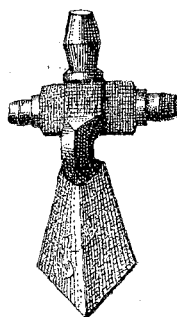
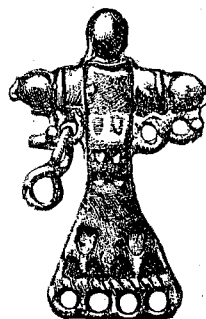
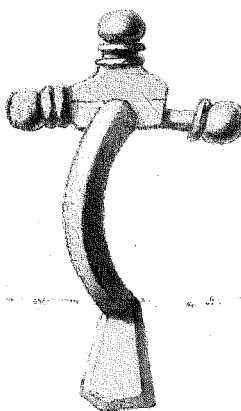
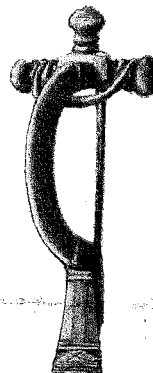
FIG. 29. KUZMINSKOJE, GUV. RJAZAN. $\frac{2}{3}$.

FIG. 30. KUZMINSKOJE, GUV. RJAZAN. $\frac{2}{3}$.FIG. 33. ORLOVETS, GUV. KIEV. $\frac{1}{1}$.

pezoidiska bleck samt ett litet ringspänne av silver med upprullade ändar.

En korsarmad fibula, fig. 26, anträffades i grav 91 med skelett, remsölja, armringsring med breda ändar, bälte med runda beslag, halsring, vars ändar slutas med ögla och

3—195453.

FIG. 31. CHOLUJ, GUV. RJAZAN. $\frac{3}{4}$.FIG. 32. PLES, GUV. PERM. $\frac{2}{3}$.FIG. 34. GUV. KIEV. $\frac{1}{1}$.FIG. 35. SERAPPEN, OSTPREUSSEN. $\frac{1}{1}$.

ögleliknande hake, munbett, hålcelt och två spjutspetsar av järn, den ena av de senare med hullingar.

I skelettgravarna 98 och 38 äro två armborstfibulor anträffade, fig. 27. En stor korsarmad fibula, fig. 28, har också hittats på Borkigravfältet, utan att man känner närmare till fyndomständigheterna.

På ett annat gravfält under flat mark i guv. Rjazan vid Kuzminskoje, där 92 gravar undersökts, ha 3 fibulor blivit funna, nämligen de med fig. 29 (grav 41) och fig. 30 (grav 50). Tillsammans med fig. 29 lågo i skelettgravnen 2 spjutspetsar, 1 tveeggat svärd.

en hälcelt, två söljor, den ena utan rembeslag, den andra med ett runt skivliknande, samt slutligen en vriden armrings, ändande i hake och avlång skiva med hål. Hela grav 50:s innehåll finnes avbildat hos Spitsyn l. c. fig. 22. Grav 7 innehöll ett par armrings samt diverse fingerringar och hängsmycken.

En korsarmad fibula, fig. 31, har också anträffats på Cholujskij-gravfältet i Rjazan (ej vid Kosibejevo i Tambov som B. Posta uppger i sina »Archæologische Studien auf russischem Boden II, sid. 576).

Mot nordväst är en stor korsarmad fibula av samma typ som fig. 24 funnen i en bygdeborg vid Dudeneva i guv. Tver.¹ En degenererad fibula av denna art, försedd med öglerader för kedjor, har påträffats vid Ples i Kamas övre floddal, fig. 32.²

Av de egendomliga korsarmade fibulor, som här omtalats, är uppenbarligen fig. 29 den i typologiskt avseende ursprungligaste. Såsom omedelbar föregångare till hela gruppen betraktar jag ett par fibulor, som anträffats i Kiev-guvernemetet, den typologiskt yngre, fig. 33, vid Orlovets nära Smjela i distriktet Kanev, den äldre, fig. 34, på «Terescenkos gård i Kiev (?) (Kievs stadsmuseum). Dessa fibulor med trekantig eller snarare trapezoidisk fot erinra onekligen nära om sådana norska typer som en från Giskegjerde i Borgund pgd, Söndmøre.³ Emellertid tror jag ej, att de ha något direkt sammanhang med denna västnordiska typ, som å sin sida tyckes ha sina förutsättningar i Elbeområdet. Naturligast låta de sig härledas från

¹ A. Spitsyn, Gorodišča Diakova tipa sid. 134, 135 (Zapiski russk. archeol. obš. V, 1 1903); Bygdeborgarna (gorodišče) i mellersta Ryssland ha flerfaldiga gånger visat sig jämte annat innehålla fibulor, hälcelter av järn, halsringar m. m., som kunna tillskrivas germanskt ursprung.

² A. Spitsyn, Predmety s vyemčatoju emalju, fig. 302 (Zapiski russk. arch. obš. V, 1 1902).

³ Schetelig, The cruciform brooches of Norway, fig. 65.

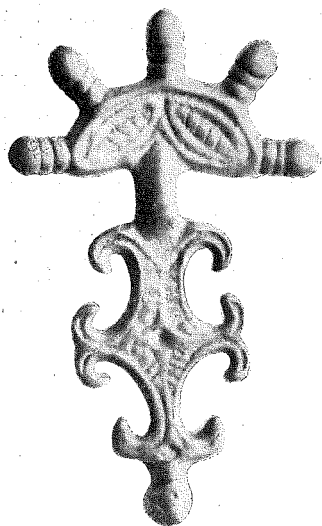
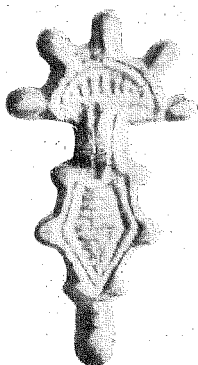
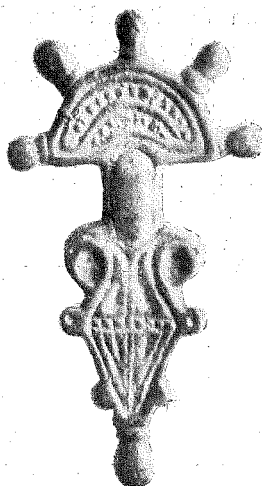
ostpreussiska armborstfibulor sådana som fig. 35, vars original hittats vid Serappen i Kr. Fischhausen¹ och tillhör 300-talet, väl dess senare hälft. Här se vi ännu knoppar av äldre art, en liten fyrkantig stödjeplatta, som senare förstoras och täcker hela spiralen, en båge lik Orlovetssspännets, och slutligen en trapezoidisk fot, som i fortsättningen blir allt vidare. Fibulorna från Kievguvernemetet torde närmast tillhöra 400-talets förra hälft, rjazanfibulorna torde ej gå mycket över år 500.

Att vi här ha att göra med germanska fibulor och en halft germansk kultur synes mig uppenbart. En annan mening har uttalats av ryska forskare. A. Spitsyn daterar överhuvud gravfälten i Okadalen till en försen tidpunkt. A. V. Selivanov har i en uppsats om den äldsta befolkningen i Okatrakten² framhållit, att man i Rjazan, men även i delar av guv. Tambov, Vladimir, Tula och Moskva känner ett antal gravfält, som representera en särskild äldre järnålderskultur.

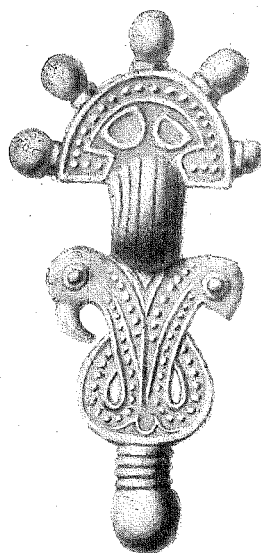
De äldre delarna av dessa gravfält, speciellt Kosibejevo i Tambov (med fibulor med inåtböjd, »omslagen» fot och tidigare armborstfibulor) samt Borki och Kuzminskoje i Rjazan härröra enl. S. och även min mening från 300- till 500-talet. Under det att likbränning blir allt vanligare i de yngsta gravarna, som enligt ryska forskare gå ända ned på 700-talet, äro liken i de äldre gravarna i övervägande grad jordade. I dessa äldre gravar förekomma, som vi sett, utom fibulor, även halsringar, dels med ögla och hake, dels med hake och rund skiva eller cylinderformig dosa, vidare remsöljor och rembeslag, hälcelter av järn samt spjutspetsar av samma metall, såväl lancettformiga som försedda med två hullingar. Alla dessa

¹ Tischler-Kemke, Ostpreussische Altertümer, 1902, Tafel IV, 21.

² A. V. Selivanov l. c.

FIG. 36. PASTYRSKOJE, GUV. KIEV. $\frac{1}{1}$.FIG. 37. PASTYRSKOJE, GUV. KIEV. $\frac{1}{1}$.FIG. 38. PASTYRSKOJE, GUV. KIEV. $\frac{1}{1}$.

föremål måste jag sätta i förbindelse med en germansk befolkning — de ha otvivelaktiga förebilder på öst- och nordgermansk botten. Framför allt synas de omedelbara förebilderna finnas i Ostpreussen samt Kurland-Livland. Om fibulorna har detta redan påvisats. Men också halsringarna har sina förebilder i Ostpreussen. Där återfinna vi sådana med hake och rund skiva och andra med knoppförsedd hake och en med cylinderformig ask, som tydligen blott är en utveckling ur den runda skivan.¹ Såväl skivan som dosan nå på Rjazangravfälten kolossala dimensioner. Halsringarna med ögla och hake finna vi också representerade i Ostpreussen, t. ex. på gravfältet vid Wackern.² Omspinningen med bronstråd närmare ändarna återfinnes hos många av dessa ringar. Den är ju vanlig redan på 200-talets guldhalsringar med ögla och knopp. Hålcclterna och de parvis funna spjutspetsarna äro ävenledes bekanta från Ostpreussen och Öster-

FIG. 39. GUV. KIEV. $\frac{1}{1}$.

sjöprovinserna.³ Talrikare förekomma de dock i Sverige. Tillbaka på germanska förebilder gå säkert ävensom hängsmycken nyttjade stora halvmånformiga bronsbleck med utskott i mitten av den konkava kan-

¹ Tischler-Kemke, l. c. Taf. XV. 8, 1.

² Tischler, Kemke, l. c. XV, 3.

³ Katalog des Prussia-Museums II 1897, Abb. 94; Riga-Katalog 1896, sid. XV.

ten, som funnits vid Kuzminskoje och anorstädes. Jag tänker då på sådana hängsmycken med instansade ornament, som Salin avbildat i *Altgerm. Thierornamentik*, fig. 362. De äro funna även i sydöst (ett ex. i Nationalmuseet i Krakau).

Om en mängd andra föremål från dessa gravfält måste man antaga, att de tillhört en befolkning av annan stam, väl en ursprungligt finsk (mordva).

Selivanov urskiljer även två folkelement, det ena ett ostfinskt, det andra ett turkiskt ryttarfolk, som, när gravfälten börja anläggas, är på väg att uttränga det förra. Till dessa turkar hänför S. t. ex. hålcclerna av järn och halsringarna. Enligt min uppfattning ha vi väl att göra med två folk, det ena av finskt, men det andra av germanskt ursprung, och det senare lämnar starka spår efter sig i de äldre gravarna för att så småningom sammansmälta med den finska befolkningen. Det är samma folkblandningsprocess, som upprepas 400 à 500 år senare, då de svenska invandrarna uppslukas av den ryska befolkningen.

B. Salin behandlar i sitt stora arbete om den forngermanska djuornamentiken även en grupp gjutna, femknoppiga fibulor med halvrund huvudskiva, som förekomma i Ostpreussen och särskilt äro kända från gravfältet vid Daumen¹. Dessa fibulor äro tämligen degenererade. Salin finner det överraskande, att man här i Ostpreussen anträffar en blandning av syd- och nordgermanska element, då vi eljest veta, att Ostpreussen var avskuret från förbindelsen med sydgermanerna genom slavernas framträngande. Han håller för sannolikt, att Ostpreussen likväl då och då kommit i beröring med sydgermanska kulturcentra. Samtidigt påpekar han, att de ostpreussiska fibulorna sakna den friskhet, som vi finna hos de

¹ Heydeck, *Das Gräberfeld von Daumen* (Sitz-Ber. der Altertumsges. Prussia. H. 19. 1895).

skandinaviska och ungerska spännena. Detta kan också förklaras. Efter det hunniska rikets upplösning hade sydgermanernas kulturcentrum förflyttats från Ryssland till Ungern och Siebenbürgen, och goternas forna område låg mera i skymundan. Men därifrån gick nu en förbindelseled upp till Ostpreussen på en östligare väg längs Dnjepr och Njemen. En hel rad av ostpreussiska fibulor återfinnas nämligen i Kievguvernemet. Så är fallet med flera fibulor från Daumen, Kr. Wartenburg, och från andra håll (Salin fig. 125, 126, 127; Tischler-Kemke, *Tafel VII*, 14, 17). Med dessa kunna jämföras i varje detalj en del fibulor från Pastyrskoje i distriktet Cigirin, guv. Kiev,¹ fig. 36—38, och en från Kievguvernemet i ett Warschaumuseum (*Dom towarzystwa sztuk piçknych*, fig. 39). S. k. gotiska fibulor äro funna i stort antal i en därvarande borglämning, «Galusćinskoje gorodišće».² Egendomligt nog har en av Pastyrskojegruppens fibulor fig. 37 förrrat sig så långt söderut som till Novi Banovci vid Donau³ (Burgenæ i Panonia inferior). En annan (lik fig. 36) har hittats vid Várhely i komitatet Hunyad, Ungern.⁴

Det förefaller mig möjligt, att efter det hunniska väldets fall ett gotiskt kulturcentrum för någom tid uppstått vid Dnjeprfloden i Kievguvernemet, kanske just vid Pastyrskoje (Danparstadir?). Därifrån ha förbindelser återknutits med de förut utflyttade stamförvanterna i Okadalen liksom med goterna i Ostpreussen. Sistnämnda förbindelser hade ju blott varit avbrutna en tid, och de fortsatte sedermera, även sedan goterna redan uppgått i den övriga befolkningen.

¹ Khanenko, *Drvnosti Pridnjeprovija IV*, fig. 164—166; jfr. även del II med karta över borglämningen.

² Jfr. T. J. Arne, *det gotiska väldet i Sydryssland*, sid. 27 (*Det stora Svitjod* 1917).

³ Brunšmid, *Arheološke bilješke iz Dalmacije i Panonije*, Tabla IV, 15. (*Vjesnik hrvatskoga arheol. društva V* 1901).

⁴ J. Hampel, *Altertümer des frühen Mittelalters in Ungarn*, II sid. 698.

FÖRHISTORISKA HUSTYPER I NORDEN

AV

BENGT THORDEMAN.

Följande undersökning framträder icke med anspråk på att ge det nordiska husets äldsta historia. Den vill endast vara en kritik av teorier, som redan framställts, och en diskussion av de möjligheter, som förefinnas, att inom ett avgränsat kulturområde trots det fragmentariska materialet komma till vissa positiva resultat i frågan.

*

Redan under neolitisk tid finns exempel på flera olika husformer från det nordiska kulturområdet. Detta är ej ägnat att förvåna; det ligger tvärtom i sakens natur, att denna äldsta tid frambragte flera olika typer, av vilka dock kanske endast några få voro utvecklingsbara. Om vi bortse från vattenboplatserna¹ — vilkas betydelse för husets kommande historia tills vidare är svår att avgöra — återstå väsentligen tre typer: den runda, den ovala och den hästskoformiga. Den runda typen är företrädd med flera exemplar å den av Lindqvist² undersökta Norrskogsboplatzen vid Åloppe i Uppland. Väggarna till dessa hyddor sammanhöllos av »helt eller i det närmaste

vertikalt» stående stolpar och bestodo sannolikt av klinverk. Den ganska primitiva härden låg ej i hyddans centrum utan var dragen något närmare ingången och invid dennas ena sida.³ Av en mera oval form är den bekanta, av Almgren framgrävda MultorpsHyddan i Bohuslän.² Här markerades väggarna av en rad stenar, och härden låg omedelbart intill dörröppningen, så att man endast på den ena sidan av densamma kunde passera ut och in. Ingången var placerad mitt på en av hyddans smalsidor. Slutligen äro hästskoformiga husrester av Knorr framgrävda vid Klein-Meinsdorf (Ksp. Plön) i Schleswig, fig. 1.³ Fundamenten till de fyra hyddorna bestodo av lera, som var starkt

¹ Lindqvist antar (a. a. sid. 171) att boplatzens olika hyddor beteckna en påbörjad differentiering efter skilda behov. Hyddan med dubbla stolprader antyder något annat, nämligen att platsen bebotts och försetts med nya hyddor under flera på varandra följande perioder. Detta antagande förklarar även de fullkomligt oregelbundet liggande stolphälen (omkr. 200 inom 144 m²), likasom Lindqvist iakttagelse, att många hål upptill voro »vidgade genom vrickning vid stolparnas uppryckande» bekräftar detsamma. De antagligen periodiska flyttningarna tyda på ett förstadium till fåbodväsendet, som i mycket liknar lapparnas flyttningar, ehuru — och detta ligger i boplatsernas karaktär av jordbrukande — flyttningarna här synas vara mera lokalt bundna.

² Frödin i Bidrag t. känned. om Gbgs och Bohusläns formlinnen, VIII, sid. 424 ff.

³ Knorr: Hausreste neolithischer Zeit bei Klein-Meinsdorf. (Mitt. d. Anthrop. Ver. in Schleswig-Holstein, 1907, sid 3 ff.)

¹ Frödin i Fornvännen 1910, sid. 29 ff; Mestorf i Zschr. d. Ges. für Schlesw.-Holst.-Lauenb. Gesch. 1886, sid. 424 ff.

² Lindqvist: En uppländsk gårdsanläggning från stenåldern, Fv. 1916, sid. 194 ff.

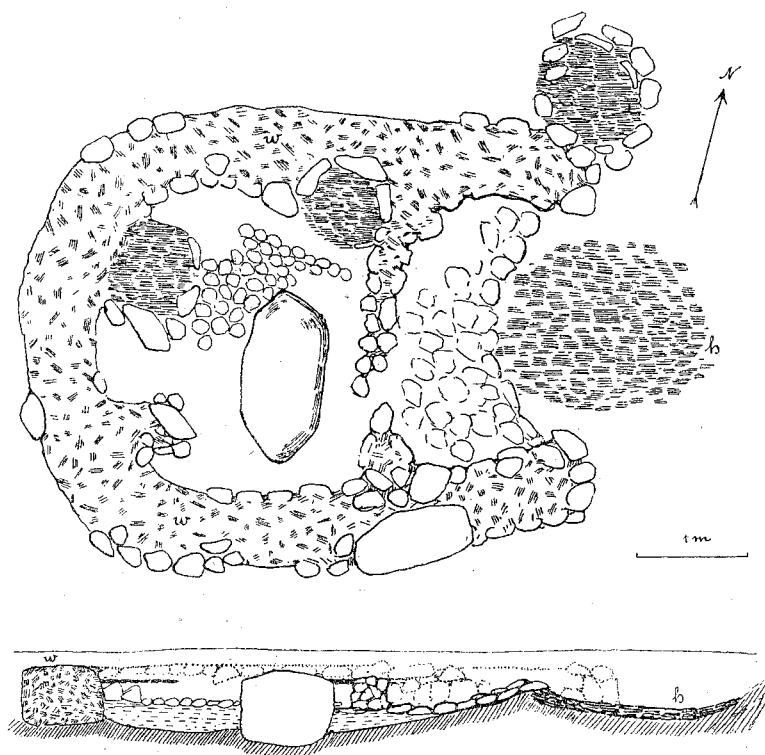

FIG. I. HUSPLAN, KLEIN MEINSDORF, SCHLESWIG. UR FRÖDIN, TANUM.

uppblandad med flintstycken. Huvudhården låg i alla fyra fallen omedelbart utanför ingången, medan i två av husen smärre hårdplatser även förefunnos i husets inre.

Att dessa tre typer äga ett typologiskt samband synes mig otvivelaktigt, och lika så att den ovala hyddan både till grundplan och teknik utgör en övergångsform mellan den runda och den hästskoformiga. Men är nu den runda hyddan den primära eller är utgångspunkten för utvecklingen, det öppet hästskoformiga huset? Den absoluta kronologien hjälper oss ej långt. Såväl Norrskogsboplatsen som Klein-Meinsdorf-husen tillhöra gånggriftstid liksom även Multorpshyddan, medan en med den sistnämnda likartad hyddbotten från

Råå i Skåne, undersökt av Wibling², tillhör hällkisttiden. Emellertid skulle hyddornas absoluta tidsföljd betyda föga, även om den vore mera utpräglad, ty det är givet, att särskilt i en tid som denna med så långsamt verkande inflytelser mellan kulturområdets skilda delar typologiskt äldre former kunna förekomma vid sidan av eller t. o. m. avsevärt senare än yngre, såsom fallet är än i dag.

Om man ser på frågan mera i allmänhet, finner man att den hästskoformiga hyddan står människans primitivaste bostad, grottan, närmast, medan det av stolpar och klinfyllning uppförda rundhuset tekniskt sett otvi-

² Wibling: Stenåldersfynden i Råå, I (Fv. 1908, sid 112).

velaktigt står på ett högre plan. Och ursprungligen måste det även varit naturligtast att tända upp en eld framför ingången till hålan. Där utestängde den kylan och avskräckte vilda djur, men utgjorde ingen fara för takets lättantändliga trävirke. Det var dock praktiskt att i hyddans inre ha en mindre eld, som var skyddad för regn. Så småningom fann man på att lägga huvudhärden strax innanför ingången, vilket läge, sedan rökhålet uppfunnits, hade alla den yttre härdens fördelar och dessutom den, att elden ej släcktes av första regnskur. Först efter uppfinnandet av dörren blev det fördelaktigt att draga härden längre in mot rummets centrum.

Dessa synpunkter bestyrkas helt och hållet, om man betraktar stenåldershuset i samband med den senare utvecklingen. Av det följande skall framgå, att bronsåldershyddan utvecklats sig från rund över oval till fyrkantig form. Bronsålderns och stenålderns ovala hyddor kunna emellertid ej knytas samman, då bronsåldershyddan alltid har ingången belägen på långsidan. Följaktligen är det — om man blott ser på planformen — sannolikast, att stenåldershuset utvecklats sig på det sätt, som ovan framställts, och man måste alltså betrakta stenålderns och bronsålderns rundhydda som en och samma typ, vilket den också i själva verket ur teknisk synpunkt är.

Av husets utveckling under bronsåldern kan man bilda sig en överraskande fullständig föreställning genom ett studium av husurnorna.¹ Dessa gripa delvis tillbaka på former, som redan stenåldern övervunnit i de hyddor, som visa uppåt konvergerande väggar utan utbildat tak; Norrskogsboplatsens vertikala stolpar förutsätta ju, att taket i detta utvecklingsskede avsondrat sig från

väggen till en självständig konstruktiv enhet. Delvis framföra de även i ett eller annat avseende speciella former, som t. ex. »Grubenhütten»-urnorna, till vilka man i Mul-torpshyddan kan se ett förstadium, och som leva kvar i sagotidens kvinnohus, dyngja.² Den punkt dit utvecklingen sannolikt hunnit vid övergången från sten- till bronsåldern visar en urna från Fälle i Mönsterås socken (Kalmar län).³ Planen är rund, väggarna ganska höga, dörren liten och med mycket

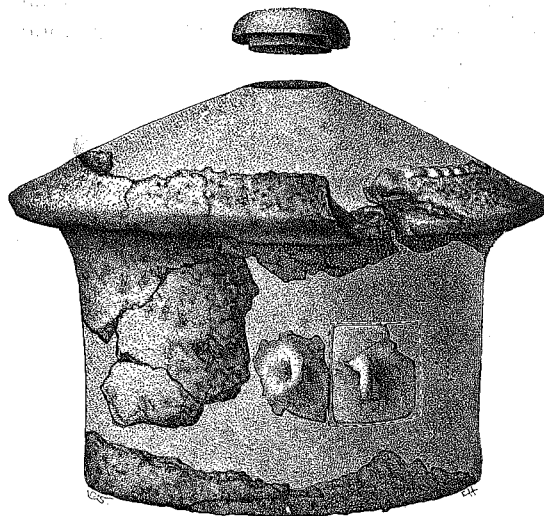

FIG. 2. HUSURNA FRÅN FÄLLE. UR MONTELIUS, MINNEN.

hög tröskel, taket kraftigt utskjutande och flackt koniskt med rökhål högst upp, fig. 2.

På ett mer framskridet stadium befinner sig den ofta avbildade urnan från Stora Hammar i Skåne.³ Planen är här oval med ansats att övergå till rätlinjighet, väggarna

¹ Gudmundsson: Privatboligen på Island i sagatiden, Kbnhvn. 1889, sid. 244; Montelius: Boning, grav och tempel, A. T. 21:1, sid. 21 ff.

² Montelius: Minnen från vår forntid, I, Sthlm 1917, fig. 1416.

³ Montelius: a. a. fig. 1415. Bland det tyska materialet finnas mångfaldiga exempel på alla slags övergångsformer mellan den runda hyddan och den fyrkantiga med runda hörn.

¹ Stephani: Der älteste deutsche Wohnbau, I, Lpzg 1902, sid. 14 ff.

äro höga, dörröppningen, som ligger mitt på ena långsidan, är hög och bred och placerad ända nere vid marken, taket har fall åt alla sidor och rökhål i mitten. Det som gör denna urna så viktig är dock dess bemålning, som tydligt framhäver det väsentliga i konstruktionen. Väggarna sammanhöllos av på regelbundna avstånd uppresta stolpar, mellan vilka troligen klinat flätverk var anbragt,¹ och taket bestod av koncentriskt lagda sparrar, som i hörnen förbundos med smärre, snett placerade, förmodligen böjda grenar. Att denna hustyp existerade

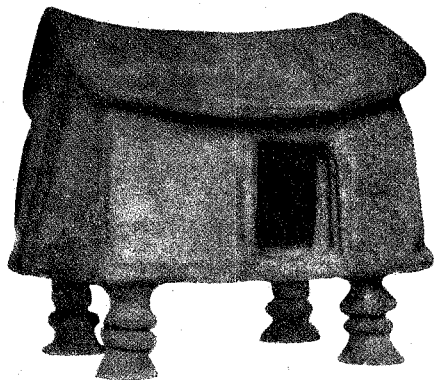

FIG. 3. HUSURNA, OBLIWITZ. UR BALTISCHE STUDIEN. BD XVII.

i verkligheten bestyrkes på ett lyckligt sätt av den av Almgren undersökta hyddan från Boda i Breds socken, Uppland.² Planformen är oval, omkr. $7 \times 9,5$ m., ingången ligger sannolikt mitt på ena långsidan och hårdgropen är belägen ungefär i hyddans längdaxel men något förskjutet från rummets centrum, vilket, såsom Almgren påpekar, är det mest ändamålsenliga, då den av lätt begripliga skäl ej bör ha legat mitt under rökhålet. Hyddan var uppförd av klinverk,

¹ Jfr. Almgren: En uppländsk bronsåldershydda. Fv. 1912, sid. 142.

² Almgren: a. a., sid. 132 ff.

vilket med säkerhet förutsätter en stolpkonstruktion av samma slag som husurnans från St. Hammar, ehuru några stolphål på grund av markens beskaffenhet ej kunde upptäckas. Boplatsen tillhör bronsålderns fjärde period.

Från den sistnämnda hustypen till den med takås är steget endast helt kort men betydelsefullt, ty det för över till det fullt utbildade, fyrsidiga huset. Övergångsformerna representeras på ett sätt, som icke lämnar något övrigt att önska i fråga om klarhet, av de fyra urnorna från Hoym,¹ där takåsen endast är helt kort och kamformig, av de båda urnorna från Wilsleben,² där takåsen nu nått en sådan längd, att den gör skäl för namnet, men där taket ännu har fall åt alla håll, samt av urnan från maskinfabriken i Aschersleben,³ där sadeltaket är färdigt, men där hyddans planform ännu är oval. Sadeltaket på den ovala hyddan är dock en konstruktiv omöjlighet, som med nödvändighet framtvingar den rätvinkligt fyrsidiga hustypen. En egenomlig och upplysande övergångsform visar husurnan från Oblowitz,⁴ fig. 3, där gavlar- nas mittstolpe, »mesula», lutar innåt, så att planformen uppe vid taket är fyrsidig, medan den vid golvet alltså är oval; en mellantyp av annat slag kan man möjligen se i den bekanta urnan från Königsau (Kr. Aschersleben),⁵ som har helt och hållet rätvinkligt ställda väggar men valmat tak. Fullt utbildade med rätvinklig grundplan och sadeltak äro de båda urnorna från Woedtke.⁶

Att husurnorna verkligen avbildade med dem samtida byggnader har redan Almgrens

¹ Avb. hos Stephani: a. a., fig. 16., 18., 21.

² Stephani: a. a., fig. 19, 20.

³ Schulz: Das germanische Haus (Mannus) bibl. nr. 11), Würzbg. 1913, fig. 17.

⁴ Stubenrauch: Pommersche Hausurnenfunde i Balt. Stud. N. F. XVII, 1913, fig. 8, 9.

⁵ Stephani: a. a., fig. 24.

⁶ Stubenrauch: a. a., fig. 6 ff.

undersökning i Boda gjort sannolikt. Även den säkerhet, varmed man på dessa kärl kan avläsa husets utvecklingshistoria, bestyrker deras naturalism likasom den omständigheten att det nordiska kulturområdets husurnor, så långt jag känner materialet, undantagslöst har ingången placerad på långsidan, så snart ens den minsta tendens till längdsträckning kan iakttagas, medan alla de 15 italienska husurnor, som av Montelius avbildas i *Die vorclassische Chronologie Italiens*¹ ha ingången på gaveln. Detta bevisar även, att de nordiska husurnorna ej äro importstycken eller slaviska efterbildningar av utländska förebilder.

Huruvida bronsåldershyddan i Sverige nådde den högsta utvecklingsformen, den firsidiga, är f. n. omöjligt att med bestämdhet avgöra. Dock tala vissa skäl, till vilka jag senare återkommer, för att detta ej varit fallet. Den lugna och säkra utveckling, som huset hittills genomgått alltifrån stenåldern, avbrytes nämligen fullständigt vid en viss tidpunkt och en helt ny hustyp dyker upp. Det är det gottländska »kämpagravs»-huset,² och det skiljer sig alldeles bestämt från den utbildade bronsåldershyddan såväl genom konstruktion som planform. Vad konstruktionen beträffar, är det till största delen uppfört av stenar och jord, men har säkerligen haft en stomme eller beklädnad av liggvirke. Planen är i allmänhet mycket långsträckt med ingång på ena eller båda gavlarna. Utvändigt synes formen ofta något oval, dels beroende på byggnadsmaterialet, dels också därpå att jorden, särskilt vid gavlarna, under tidernas lopp kan ha glidit ut;³ invändigt ha väggarna, som grävningundersökningarna visat, i allmänhet

varit raka. Kämpagravshuset är sålunda i viss mån av blockhuskaraktär och synes i varje fall ha utvecklats ur blockhusformer¹ till motsats mot bronsåldershyddan, som har en ren stolpkonstruktion; även i plangivningen äro de båda typerna varandras motsatser, i ena fallet ligger ingången undantagslöst på gaveln, i det andra lika undantagslöst mitt på långväggen.

Då dessa utpräglade motsättningar mellan de båda hustyperna förbjuda varje tanke på en intern utveckling av kämpagravshuset,² uppstår den frågan, varifrån den nya hustypen kommit. En antydning om riktningen tror jag man kan finna i stavkonstruktionens utbredningsområde i Skandinavien. Stavkonstruktionen existerar i Norden tydligen som en i utdöende stadd kvarleva av ett byggnadssätt, som en gång haft en långt större betydelse. Dess princip överensstämmer helt och hållet med bronsåldershyddans resvirke, och mycket talar för, att vi här ha framför oss en relik av det urgamla nordiska byggnadssättet, som förmått leva kvar såsom hjälpkonstruktion och kanske även i hägn av kultens konservativa anda. Detta är så mycket mera troligt, som jag nedan skall påpeka andra sena byggnadsformer av samma ursprung. Stavkonstruktionen har nu en avgjort västskandinavisk utbredning,³ vilket alltså förutsätter ett tryck från öster. Eftersom kämpagravshuset bör ha utgått från förebilder i blockverk, är det också naturligt att söka

¹ Axel Nilsson: Övergångsformer mellan blockhus och korsvirke i *Studier tillägnade Oscar Montelius* 1903, Sthlm. 1903; Montelius, A. T. 21: 1, sid 86.

² Då Schulz (a. a. sid 84) vill knyta samman Kl. Meinsdorf med kämpagravshuset, måste han dels helt och hållet bortse från den däremellan liggande utvecklingen, som här ovan skisserats, dels rekonstruerar han Kl. Meinsdorf på ett sätt, mot vilket åtskilliga invändningar kunna göras.

³ Erixon: Några bidrag till det nordiska husets historia, *Fataburen* 1917, sid. 147.

¹ Sthlm 1912, pl. XIX, XXVI.

² Nordin: *Gottlands s. k. kämpagravar*, Mbl. 1886, sid. 97 ff., 1888 sid. 49 ff.

³ Jfr. Bruun: *Fortidsminder og nutidshjem paa Island*, Kbhvn. 1897, sid 89.

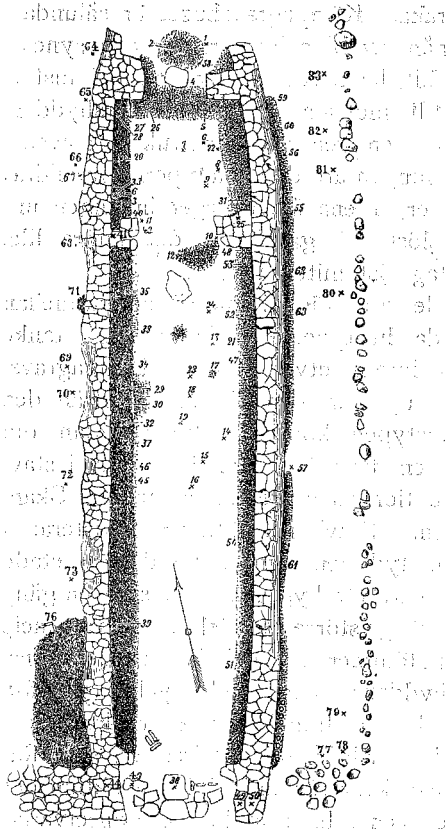

FIG. 4. HUSPLAN, RINGS, HEJNUM SN, GOTTLAND.
EFTER NORDIN, MBL, 1888.

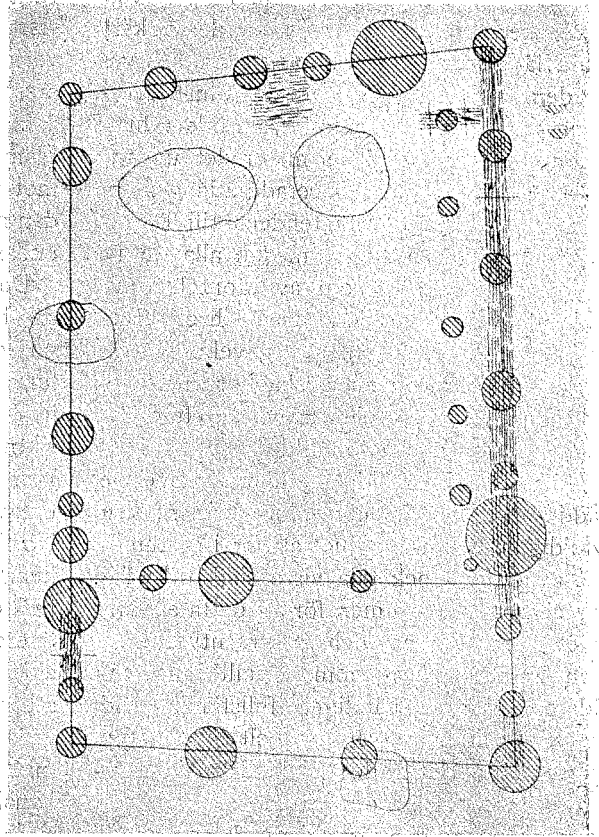

FIG. 5. HUSPLAN, BUCH, BRANDENBURG. UR MÖNTELIUS, A T SV, 21:1.

ursprunget i centralområdet för detta konstruktionsätt, nämligen Östeuropa.¹

Den här och var på kämpagrävarna, fig. 4, och deras avläggare uppträdande gavelsvalen² synes mig ge nyckeln till problemets fullständiga lösning. Hus med gavelsvale äro kända från flera olika håll i Europa såsom östra medelhavsbackenet, Italien och östra Tyskland. De äldsta inom det sistnämnda om-

¹ Erixon: a. a., sid. 148 f.

² Ex. hus A vid Rings i Hejnum (Mbl. 1888, fig. 35), hus F vid Ringstad i Östergötland (Schnittigers grävningsberättelse i Ant.-top. ark.), hus vid Stortorget i Lund (se Karlins berättelse dårsammastädes).

rådet funna lämningarna efter byggnader av detta slag äro av Kiekebusch utgrävda vid Buch nära Berlin³ och tillhöra bronsålderns senare del, fig. 5. Husens väggar markeras i marken av stolphålsrader; på många ställen fanns mellan stolphålen märken efter liggande stockar, som i de flesta fall åtminstone delvis täckte dessa. Vid ett för noggranna iakttagelser särskilt gynnsamt tillfälle (Grundriss 89) syntes, att stolphålen inåt till hälften täcktes av liggvirket, vilket sålunda

³ Kiekebusch: Die Ausgrabung eines bronzzeitlichen Dorfes bei Buch, Præhist. Zschr. 1910, sid. 37 ff.

på utsidan stöddes av stolparna och medelst fingertjocka grenar var hopbundet vid dessa. Av den i samband med husen funna klinleran framgick, att väggarna helt och hållet voro uppförda av stockar; ingenting tydde på flätverk. Uppbyggnaden visar sålunda en ytterligt egendomlig kombination av resvirke och blockhus.¹ Nu ligger såväl Buch som övriga fyndplatser för hus av denna typ på gränsen mellan det germanska kulturområdet och den förhistoriska formkrets, som av Kossinna kallats den illyriska. Inom det germanska området dominerar rundhyddan och resvirkeskonstruktionen, såsom av allt det ovanstående framgått; knuttimringen är däremot hittills okänd. Från det »illyriska» området äro företrädesvis fyrsidiga hus kända.² Med hänsyn till dessa omständigheter torde det ej vara djärvt att antaga, att husen i Buch erhållit planformen och blockkonstruktionen från öster resp. sydost, medan resvirkeselementen bero på influens från väster. Flera skäl stödja denna förmodan. Rent aprioriskt är huset med gavelsvale en knuttimringsform³ och det östeuropeiska allmogehuset, som är ett utpräglat blockhus, härstammar i själva verket från den primitiva hustyp, varpå exempel kommit i dagen i Buch.⁴

Allt detta talar givetvis för, att knuttimringen och gavelsvalen uppstått i Östeuropa,⁵ och den inre kontinentens fast-

landsklimat är redan en orsak till uppkomsten av denna konstruktionsform. Härifrån låter det tänka sig att de vandrande ariska stammarna medfört huset med gavelsvale, megarön-typen, till östra Medelhavs-bäckenet.⁶ Konstruktionen av de äldsta kända husen med denna planform, de som tillhöra andra staden i Troja,⁷ fig. 6, torde snarare tala för än mot ett ursprung i blockverk. Det ligger nära till hands att jämföra de i tegelmuren inlagda längs- och tvärbjälkarna med korsvirkeskonstruktion; man saknar dock här det, som utgör det konstitutiva i denna teknik; nämligen de bärande och stödjande stolparna, ty anternas stående träbeklädnad saknar, såvitt jag kunnat finna, konstruktiv funktion. Karaktären närmar sig i stället knuttimringen, då allt bärande virke intar liggande ställning. Det må dock villigt medges, att, så länge man i nordligare delar av Europa icke kan påvisa absolut äldre byggnader av megaron-typ, tala starka skäl fortfarande för den av Montelius med stor bestämdhet företrädde åsikten, att megaronhuset utbildats ur den i södern framvuxna fyrsidiga husformen, som därifrån spritt sig mot norr.⁸

Resultatet blir sålunda, att det i Östeuropa existerade en hustyp med ingång från gaveln, troligen av blockkonstruktion, och att kämpagravshuset med all sannolikhet stammar från denna hustyp. De likartade former, som de följaktligen på samma prototyp återgående allmogehusen i Norden och

¹ »Auf diese Weise entstand ein blockhausartiger Bau mit Pfosten und Lehmewurf.» (Kiehebusch, sid 383.) Ett annat exempel på samma slags blandkonstruktion från ungefär samma trakt publiceras av Quents: Ein germanisches Dorf bei Kyritz, Mannus 1914, sid. 97. ff.

² Schulz: a. a. sid. 110.

³ Erixon: a. a. sid. 151.

⁴ Henning: Das deutsche Haus, Strassbg. 1882 sid. 82; även i norra Europa har huset med gavelsvale ehuru undantagsvis utvecklats till mera monumentala former, jfr. Piper: Burgenkunde, München 1912, sid. 117 f. (Marodei.)

⁵ Åt samma håll pekar den omständigheten, att i Östeuropa bevarats primitiva träkonstruktioner, som på

andra håll sedan utvecklats i huggstensteknik, t. ex. det s. k. Übereck-valvets prototyp, som återfinnes i Ukraina (Starykowski: Baukunst der Armenier und Europa, Wien 1918, sid. 615 ff.).

⁶ Angående ariernas tidigaste vandringar, se M. P. Nilsson: Den stora folkvandringen i andra årtusendet f. Kr. (Ymer 1912, sid. 188 ff), där även hustypernas betydelse för dessa problem behandlas sid. 213 ff.

⁷ Dörpfeld: Troja und Ilion, I, Athen 1902, sid. 86 ff.

⁸ A. T. 21:1, sid. 166 f.

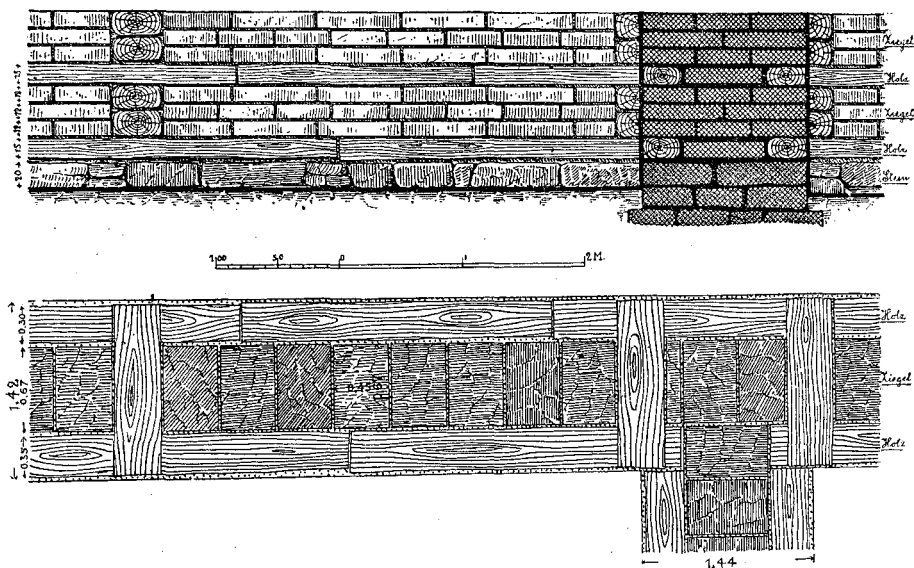

FIG. 6. MUR AV SOLTORKAT TEGEL OCH TRÄSTOCKAR. TROJA (HISSARLIK). UR MONTELIUS, A T SV, 21: 1.

i Östeuropa kunna uppvisa, bestyrka än ytterligare detta antagande.

När brytningen mellan den gamla och den nya hustypen här i Sverige ägde rum, är svårt att säga. Fynden från de undersökta kämpagravarna härröra från yngre romersk järnålder eller folkvandringstidens början. Mellan denna tid och bronsålderns slut ligger sålunda närmare ett årtusende, från vilket hittills inga huslämningar äro kända. Det måste emellertid ha funnits starka skäl för befolkningen i Skandinavien att överge sin redan ganska högt stående och i högsta grad utvecklingsbara hustyp för att inrätta sig bostäder, som delvis voro nedgrävda i jorden och knappast hade några väggar. En förklaringsmöjlighet synes mig ligga i den av Sernander påvisade postglaciala klimatförsämringen vid bronsålderns slut. Det vore ganska naturligt, att denna tvungit nordborna till ett förändrat byggnadssätt, som bättre än de gamla hög- och tunn-

väggiga lerhyddorna kunde skydda mot köld. Och detta nya krav tillgodosåg kämpagravshuset i högsta grad genom sin kombination av blockverk och jord och sitt inskränkande av väggytorna. Det är dock i så fall synnerligen egendomligt att inga äldre husrester ha upptäckts, då ju denna byggnadsart på grund av sitt solida material torde ha förutsättning att undgå en fullständig förintelse. Det låter också mycket väl tänka sig, att den nya hustypen följt den kulturströmning från öster, som under andra och tredje århundradena efter Kr. förde med sig så många andra impulser på det andliga och materiella livets område.

Under järnålderns senare del inträder en naturlig tendens att förhöja huset och därigenom göra det rymligare. Denna tendens tillgodoses, efter vad det synes, på två olika sätt, dels helt enkelt genom väggförhöjning, dels också genom förhöjning av taket medelst två rader stödjande stolpar. Till den

senare metoden finnes åtminstone antydningar i några kämpagravar på Gottland¹ och konsekvent genomförd framträder den redan i de av Schetelig undersökta husgrunderna på Jæderen i Norge, som äro ungefär samtida med kämpagravarna.² Härur utvecklar sig sedan sagotidens hövdingahall.³ Inom svenskt område ha tvenne dylika treskeppiga anläggningar upptäckts, vilka till sin planform väsentligen avvika från husen på Jæderen och sagotidens hall, vars konstruktion, genom Gudmundssons undersökningar, är noga känd. Den ena av dessa har av Almgren blivit utgrävd på Källberga skog i Alunda socken.⁴ Husotomningen markeras av stenar lagda i rektangelform, på vilka tydligen väggarna vilat. Omkring härden, som befinner sig i husets centrum, ha stått fyra kraftiga stolpar, som understött takresningen. Ungefär mittför eldstaden vid ena långväggen syntes tvenne smärre stolphål, vilka troligen utmärka platsen för högsätet. Det är påfallande, att takstöden här sakna den konstruktiva nödvändighet, som de ägde i de västnordiska hallarna; de äro helt konventionellt infogade, och högsätetsstolparnas lösgörande från takstödsraden understyrker ytterligare husets eklekticism. En annan hydda från mycket sen vikingatid, med dubbel inre stolprad, är av Montelius undersökt vid Augerum i Blekinge.⁵ Grundplanen är här oval med ingång på smalsidan, framför ingången har legat en svale; tekniken är resvirke med klinväggar. Där är treskeppigheten än mer oorganisk än i det föregående fallet. Dessa

¹ Hus C vid Rings (Mbl. 1888, fig. 52), huset vid Åby i Bro (Mbl. 1888, fig. 73).

² Schetelig: En ældre jernaldersgaard paa Jæderen (Bergens mus. Aarb. 1909, no 5).

³ Gudmundsson: a. a., sid. 171 ff.

⁴ Almgren: Alunda sockens forminnen, 1, (Upplands forminnesförenings tidskr., band 6) sid. 342 ff.

⁵ Montelius: Kulturgeschichte Schwedens, Lpzg. 1906, fig. 451.

båda exempel äro visserligen alltför fristående, för att man på dem skulle kunna bygga någon teori, men det förefaller, som om takförhöjningen medelst stolpar skulle ha utbildats i Västkandinavien, varifrån det svenska huset rönt en yttlig påverkan i samma riktning.

Augerumshyddan antyder även någonting annat, nämligen att den nya hustypen icke fullständigt utrotade det gamla resvirkehuset från bronsåldern. Dock har detta starkt påverkats av den förra, vilket visar sig i svale och nyorientering. Samma intryck får man av Stolpes grävningar i svarta jorden på Björkö,¹ där han konstaterade två slags hus, dels timrade hus, men dels även klinhus. Möjligen ha även de norrländska fäbodvallarna, som i så många avseenden uppvisa en synnerligen primitiv byggnadsart, i den runda kokskålen bevarat denna äldsta form av det nordiska bostadshuset;² att de medeltida klostren och borgarna redan tidigt petrificerat det runda köket med rököppningen i centrum av det tältformiga taket talar även för, att vi här ha att göra med en kvarlevande ålderdomlig byggnadsform.³

En fullkomligt klar och obruten utveckling av kämpagravshuset visar den isländska bostadens historia alltifrån sagotiden och ner till våra dagar.⁴ Utvecklingen har här

¹ Stolpe: Naturhistoriska och archeologiska undersökningar på Björkö i Mälaren II (Öfversikt af K. Vet. Ak. förh. 1873, no 5), sid. 16.

² Skansens kulturhistoriska avdelning, vägledning, Sthlm 1918, sid. 10: »Kokskålens runda form är anmärkningsvärd vare sig man häri har en kvarleva av ett byggnadsätt, som hos oss föregick det firsidiga timrade husets, eller däri kan påvisa ett inflytande från till Sverige inflyttade finnar, i vilkas hemland dylika kokskålar ännu äro vanliga».

³ Se Piper: a. a., sid. 477 ff. Jfr särskilt köket å den från 1000-talet stammande planen över klostret i Canterbury. (Stiehl: Wohnbau des Mittelalters, Lpzg 1908, plansch vid sid. 25.)

⁴ Se Bruun: a. a., sid. 88.; samme förf.: Gammal byggningskik paa de islandske gaarde (Aarsber. 1907, sid. 37 ff, 1908, sid. 63 ff.)

endast medfört en närmare sammanslutning av de skilda byggnaderna enligt samma koncentrationstendens, som påverkat husen inom hela den germanska världen under historisk tid, medan bristen på trävirke gjort, att tekniken är nästan oförändrat densamma nu, som då ön koloniserades. Att även det svensk-norska allmogehuset har vuxit fram ur samma rot är alldeles avgjort. Den förhistoriska hustypen med gavelsvale motsvarar helt och hållet den ännu sporadiskt förekommande urformen för nutidens bondstuga, som likväl näppeligen utvecklats sig ur vikingatidens högst stående byggnader utan ur mera enkla och underordnade former.¹

Den treskeppiga hallen har icke i Norden förmått hålla sig kvar något nämnvärt in i historisk tid eller utveckla sig till mer monumentala former. Förmodligen ha de förändrade sociala förhållandena under medeltiden avgjort dess öde. Däremot är det säkerligen denna byggnadstyp, som i de engelska hallarna förmått höja sig till rangen av arkitektur i sträng mening. Till England infördes den väl av de danska erövrarna, och i arkitekturverk sådana som Westminster Hall och Oakham Castle kunna vi nu se de ädlaste uttrycken för vikingatidens nordiska byggnadstanke.²

I Tyskland har man velat göra det sachsiska huset till en utvecklings-³ eller åtminstone parallellform⁴ av den nordiska hallen. Denna fråga är naturligtvis helt och hållet beroende av frågan om det sachsiska

husets uppkomst. Här är ej platsen att ens i stora drag belysa detta intressanta problem. Men det må framhållas, att släktskapen mellan det frisiska och sachsiska huset är alltför intimt för att tillåta en skiljaktig genesis för de båda typerna, och då det frisiska huset avgjort måste vara en form, som växt samman av flera smärre byggnader, bör även det sachsiska huset ha uppstått på ett liknande sätt. Då slutligen de gammalgermanska lagarna icke känna till något enhetshus, ur vilket det sachsiska huset kunnat utvecklas,¹ utan endast differentierade husgrupperingar, kan jag icke finna annat än att det, liksom det frisiska, är en — ehuru starkt förenklad — huskombination, en »överbyggd gård».² Genom detta betraktelsesätt vinner man också den fördelen att kunna få in det germanska husets historiska utveckling under en gemensam synvinkel, nämligen konsolideringsprincipen, varifrån eljest det sachsiska huset skulle utgöra ett egendomligt undantag. Är detta resonemang riktigt, bortfaller i och med detsamma varje möjlighet till ett samband mellan det sachsiska huset och den nordiska hallformen.

Även den kontinentala medeltidshallen har man sökt härleda ur den nordiska.³ Jag kommer i ett annat sammanhang att söka påvisa, hurusom denna har sina rötter

¹ Däremot äger vissa former av romarnas *villa rustica* betydelsefulla likheter med det sachsiska huset (Swoboda: *Römische und romanische Paläste*, Wien 1919, sid. 114 ff; Vitruvius: *De architectura*, lib. VI, cap. 6; jfr Stephani: a. a., sid. 130 ff). Det förefaller mycket sannolikt, att man här har att söka impulsen till det lågtyska enhetshusets utveckling.

² Det träffande uttrycket är Bergners (a. a., sid. 144). Exempel på att den högtyska gårdsanläggningen också på andra håll fört till dylika former anföres av Henning (a. a., sid. 24) från Övre Österrike. Även etymologien för ordet *flot*, det sachsiska husets huvudrum, låter förena sig med denna tanke (Heyne: *Fünf Bücher deutscher Hausaltertümer*, I, Lpzg 1899, sid. 33.)

³ Henning: a. a., sid. 160 ff.; Schulz: a. a., sid. 117; Simon: *Studien zum romanischen Wohnbau*, Strassbg 1902, sid. 112.

¹ På Jæderen (Sundt: *Bygningsskik paa byderne i Norge*, Krnia 1900, sid. 258 ff, 406 ff) och Færøarna (Bruun: *Gammel bygningsskik paa Færøerne*, Aarsber. 1906 sid. 85 ff) kan man steg för steg följa hur träbeklädnaden frigör sig från jordväggarna och så småningom växer ut till ett självständigt hus.

² Muthesius: *Das englische Haus*, I, Berlin 1904, sid. 13 ff.

³ Bergner: *Handbuch der bürgerlichen Kunstaltertümer*, I, Lpzg 1906, sid. 185.

⁴ Schulz: a. a., sid. 113 ff.

i helt andra kulturområden än vårt. Här torde det emellertid vara av ett visst intresse att påpeka, att vår loftsbod med svalgång troligen stammar från denna kontinentala halltyp. Det äldsta spåret av svalgångshuset i Norden finner man i Snorres och Tjodreks uppgifter om konung Eystein Magnussons kungsgård i Bergen, och dessa notiser låta oss ana ett byggnadskomplex, som är en efterbildning i trä av Goslars kejsarhus eller Landgrafenhaus i Wartburg. Nu återstår mig endast att med några ord beröra bronsåldershyddans senare utveckling. Vi ha redan, av vad som ovan sagts, funnit, att husformer, stammade från denna, levde kvar vid sidan av den domi-

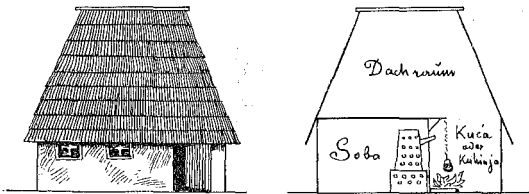

FIG. 7 A, B. BOSNISKT HUS. EFTER MERINGER, D. D. HAUS.

nerande byggnadstypen, som förmodligen slog igenom i hela Skandinavien. Lithberg framhåller beträffande Skåne, att det vid Stortorget i Lund utgrävda 1000-talshuset utan vidare bevisar, att den nya hustypen existerat i Skåne, och pekar vidare på den s. k. brydestuen, som tydligen har samma ursprung.¹ För Danmarks vidkommande kommer Mejborg till samma resultat.²

Inom det germanska området på kontinenten ställer sig saken helt annorlunda. Intet spår av en äldre blockkonstruktion finns — fränsett gränsområdena i öster och

söder — f. n. bevarat i Tyskland¹ och — fortfarande fränsett gränsområdet mot öster — heller inga säkra spår av den längsorienterade hustypen.² Man kan alltså inom germanskt område i Tyskland vänta sig en fortsatt utveckling av bronsåldershyddan. I själva verket motsvarar också husurnetypens sista och mest utvecklade former fullständigt prototypen för det högtyska allmogehuset.³ Denna måste nämligen ha varit enrummig med ingång från långsidan, ty det bosniska huset, fig. 7, som bevarar det högtyska husets f. n. ursprungligaste form, visar åskådligt, huru kammaren, soba, byggts in i härdrummet.⁴ Även korsvirkestekniken, vars utbredningsområde i det närmaste sammanfaller med det högtyska husets,⁵ kan, ja måste organiskt härledas ur rundhyddans stolpkonstruktion.⁶ Ett flertal förbindelseled kunna också påvisas mellan husurnorna

¹ Stiehl: a. a., sid. 216.

² För Schulz (a. a., sid. 84, 113) spela de vid Steinfeld funna husgrunderna, som ha ingång på gaveln, en viss roll, då de skulle sammanknyta det sachsiska huset med stenålderstypen Klein-Meinsdorf. Fränsett det oerhörda avståndet i tiden, varvid man helt och hållet måste fränse bronsålderns husformer (jfr ovan not 23), ha dessa fundament föga beviskraft, då de ej kunna anses vara sakkunnigt undersökta och dessutom dateras endast av i närheten liggande gravar (jfr Müller-Brauel: Die Besiedelung der Gegend zwischen Elbe und Weser. Globus 1906, sid. 152 f.). Härdens konstruktion synes mig vara vida senare än vad som antagits (La Tène), kanske från historisk tid. Jag har ovan framhållit det osäkra i det sachsiska husets ursprung, och hela denna utvecklingslinje är sålunda enligt min mening en fiktion.

³ Det må påpekas, att den ena av de båda husurnorna från Woedtke, vilka typologiskt visa de längst utvecklade formerna, har ingången placerad icke mitt på ena långsidan, som eljes är regeln, utan närmare det ena hörnet. Måhända tyder detta redan på en begynnande rumsindelning? — Även Meringer (Das deutsche Haus, Lpzg 1906, sid. 98) och Schulz (a. a., sid. 116) äro av den åsikten, att det högtyska huset bör härledas ur husurnetypen, men motivera ej närmare sin tanke.

⁴ Meringer: a. a., sid. 25 ff.

⁵ Det sachsiska huset behöver ej nödvändigt fränräknas.

⁶ Henning: a. a., sid. 154; Erixon: a. a., sid. 148; jfr den primitiva och mycket intressanta konstruktionen av ett dubbelhus i Marburg (Stiehl: a. a., sid. 140 ff.). Kanske är även de skånska korsvirkesthusens »sprötevåg» kvarlevor av rundhyddans flätverk (Skånsens kult. hist. avd., sid. 37 f.).

¹ Lithberg: Den skånska gården (Sv. Tur-föreningens årsskrift 1919) sid. 69 ff.

² Mejborg: Gamle danske hjem, Kbhvn 1888, sid. 81 ff. Jfr även Troels-Lund: Dagligt Liv i Norden, II, Kbhvn 1914, sid. 10.

och det nu existerande allmogehuset, både på arkeologisk och litterär väg. Från olika tider ha hus av överensstämmande form och konstruktion blivit framgrävda.¹ Marcus Aurelius-kolonnens framställning av germaniska hus, som visserligen i detaljerna ej är tillförlitlig,² visar dock, att resvirkestekniken är allenarådande och att både runda och fyrkantiga hyddor förekomma. Tacitus omnämner i kap. 16 av Germania, att de omtalade folken byggde sina hus av trä och fortsätter: »*quedam loca diligentius illinunt terra ita pura ac splendida ut picturam ac lineamenta colorum imitetur.*» Dessa ord ha redan av Stephani³ och med nya arkeologiska skäl av Schulz⁴ tolkats såsom syftande på en mer eller mindre utvecklad korsvirkeskonstruktion, varvid särskilt ordet *lineamenta* är att observera. Och i bestämmelserna i *lex Salica*⁵ finna vi från den historiska tidens gryning en förbindelselinje mellan den förhistoriska utvecklingen och den genom studiet av allmogehuset historiskt kända.

Med den högtyska hustypen sammanhänger den moderna dansk-skånska.⁶ Den tycks vid nyare tidens början utträngt den förut härskande längsorienterade knuttimringsformen delvis med tillhjälp av maktmedel från regeringens sida. År 1554 förbjödos bönderna i Nörrejylland genom en kungörelse att vidare bygga bjälkhus och förbudet måste upprepas år 1577, vilket tyder på att det gamla byggnadssättet ej var lätt att utrota.⁷ Under samma århundrade

flyttades i Danmark även köket från stugan till frammerset,¹ vilket markerar den nya hustypens genombrott.

Men denna nya bostadsform sträcker sitt inflytande ännu längre mot norr. Vad tekniken beträffar, kan man urskilja ett övergångsområde i södra Småland och norra Skåne, som behärskas av skiftesverket.² Och den nya planformen med köket i förstukammaren förekommer ända upp i södra Svealand, fig. 8. Troligen är den alltjämt på vandring norrut och står f. n. på en front, som går över Sörmland, sydvästra Västmanland och in i Värmland.³ Denna hustyp, som utvecklats sig ur det nordiska hu-

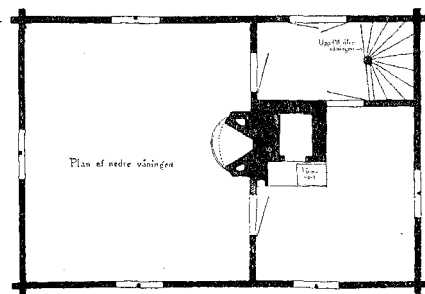

FIG. 8. BERGSGÅRDEN, MELLÖSA BY OCH SN, SÖDMLID. UR ERIXON, FATABUREN 1917.

sets äldsta former, synes sålunda på grund av sina stora praktiska företräden vara på väg att återerövra Sverige efter att ha slagit igenom hos tjecker, magyarer och sydslaver.⁴

¹ Troels-Lund: a. a., sid. 49.

² Axel Nilsson: a. a.; att det på grund av dessa övergångsformer skulle vara nödvändigt att, såsom den citerade förf. vill, härleda det ena konstruktionssättet ur det andra, synes mig ej övertygande. Att övergångsformer uppstå vid sammanträffandet av två konstruktionsarter är ju endast en naturlig sak. Nyligen har även Lithberg (a. a., sid. 67 ff.) i anslutning till den nämnde förf. förfäktat den åsiken, att det dansk-skånska huset skulle ha utvecklats sig ur det nordiska och ett av hans viktigaste argument är, att »sammanbyggandet av mindre hus till större komplex är för Norden ensamt kännetecknande». Detta påstående kan näppeligen upprätthållas, då särskilt den frankiska gårdsanläggningen uppvisar med den dansk-skånska likartade former.

³ Erixon: a. a., sid. 157 ff.

⁴ Meringer: a. a., sid. 28.

¹ La Tène: Kneblingshausen (Schulz: a. a., sid. 31 f., 45); romersk tid: Rehme (Schuchhardt i Zeitschr. für vaterl. Gesch. und Altertums. 1903. sid. 163 ff.); karolingisk tid: Haltern och Dolberg samt medeltid: Gohfeld (Schulz: a. a., sid. 115), samtliga i Westfalen.

² Stephani: a. a., sid. 117 ff.; Schulz: a. a., sid. 56 f.

³ A. a., sid. 85 ff.

⁴ A. a., sid. 51 f.

⁵ Stephani: a. a., sid. 260 f.

⁶ Erixon: a. a., sid. 156.

⁷ Troels-Lund: a. a., sid. 10.

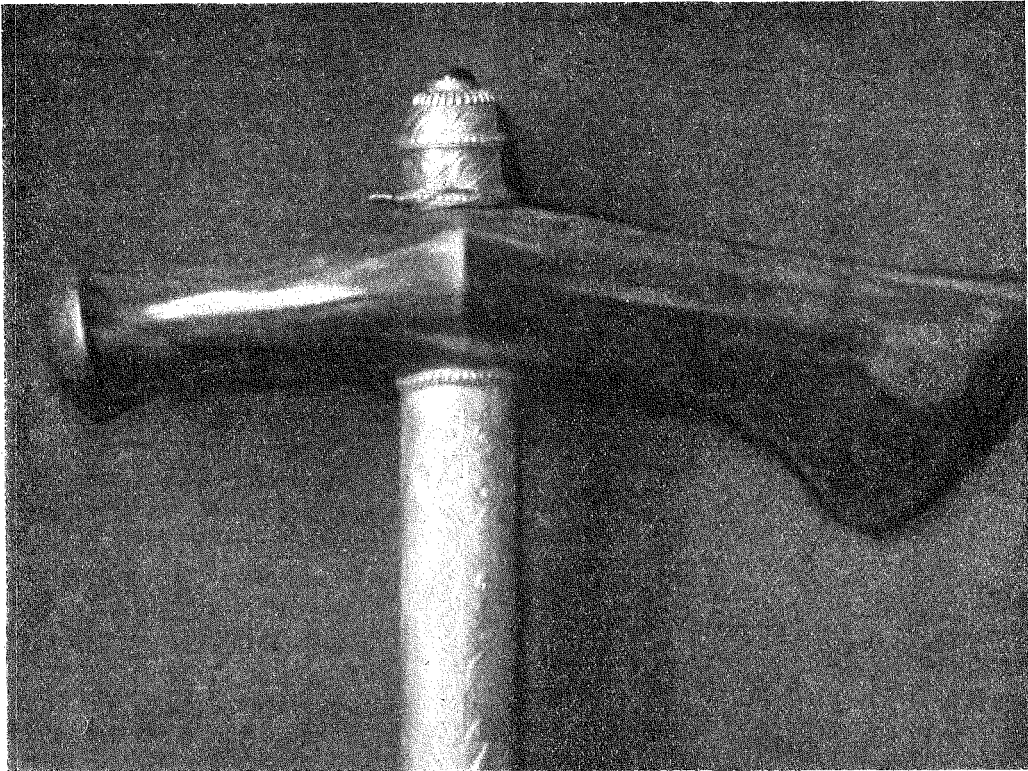

FIG. I. YXA AV JADE, SKAFTAD I SYDÖSTRA EUROPA (?) I SLUTET AV 1600-TALET. EREMITAGET, PETERSBURG. »SALTYKOV 63.» EFTER FOT. AV E. VON LENZ.

MODERNA STENVAPEN ELLER STENÅLDERSVAPEN?

AV

RUDOLF CEDERSTRÖM.

I Eremitagets samlingar i Petersburg (vapenavdelningen) finnas två särskilt intressanta yxor. De äro av sten, monterade vid tiden omkring 1700 e. K. och sålunda även då använda.

Den ena yxan, »E. 14», fig. 2,¹ är av

¹ Svårigheten att under nuvarande förhållanden skaffa fotografiska bilder från Petersburg må tjäna som ursäkt för den enkla bilden.

mörk grönsten. Dess smala, delvis silverklädda skaft anger sig tillhöra den inre medelhavskulturens nordligare del (Balkan, Ungern, södra Ryssland) och tiden omkring 1700 e. K. Ett silverbeslag på yxans bane, som tydligen döljer någon skada, infattar ett mynt, slaget i Konstantinopel för sultan Ahmed III år 1115 e. H. = 1703¹/₄ e. K.

Den andra yxan, »Saltykov 63», fig. 1,¹ är av mörkgrön jade. Den var utställd bland indiska föremål, men orneringen på dess skaft, som även i formen liknar skaftet på »E. 14», tyder snarare på samma kulturområde och ungefär samma tid som denna.

Båda stenyxorna, men särskilt »Saltykov 63», äro relativt lika de inom nämnda kulturområde under 16- och 1700 talen brukliga stályxorna, som dock variera något i olika trakter, jfr fig. 3. Gemensamma drag äro cylindriska skafthål, nedåtriktad egg, för-tjockad bane och åsar i skafthålets riktning.

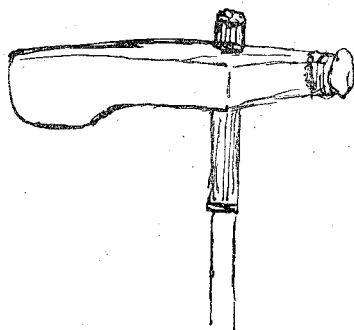

FIG. 2. YXA AV GRÖNSTEN, SKAFTAD I SYDÖSTRA EUROPA OMKR. 1700. EREMITAGET, PETERSBURG. »E. 14.» EFTER SKISS AV FÖRF..

Å andra sidan överensstämma Eremitageyxorna mycket nära med jordfunna stenåldersyxor. De ha former besläktade med de yxor, som svenska arkeologer kalla »båtformiga» och »mångkantiga», samt de jylländska enmansgravarnas stenyxor. Men sina närmaste likar hava de i östra Europa. »E. 14» står nära yxor i »Fatjanovo-kulturen»s gravar, och yxor av samma form

Den reproducerade fotografien är välvilligt ställd till mitt förfogande av föreståndaren för Eremitagets vapensamling, oberkonservator E. von Lenz, till vilken jag härmed ber få framföra mitt varma tack för de ansträngningar han under de svåraste förhållanden gjort för att skaffa önskat illustrationsmaterial.

som »Saltykov 63» finnas talrikt i södra Ryssland. I det år 1912 gjorda, märkliga fyndet från Borodino i Bessarabien¹ ingingo stenyxor av samma ädla material som i »Saltykov 63». En av dem var så gott som helt överensstämmande i formen, tvänne mycket närstående, jfr fig. 24 i Tallgrens avhandling här ovan.

Nu är den stora frågan, äro Eremitageyxorna från stenåldern eller från senare tider?

Det är nämligen ingalunda självskrivet, att vapen av sten äro från den avlägsna tid, som benämnes stenåldern. Ty just från samma kulturområde, vars nordligare del det nyss var frågan om, det halvorientaliska inre medelhavskulturområdet, förekommer tusen och mer än tusen år efter stenåldern vapen av sten. De tillhöra alla, liksom även de ifrågavarande stenyxorna i sitt nuvarande tillstånd, ett slag av vapen, som bäst betecknas såsom hövdingevapen eller värdighetstecken. Oftast äro dessa stenvapen klubbor, vanligen med runda eller päronformiga huvuden, men även med sexbladiga. Särskilt de runda äro av intresse, emedan de redan under stenåldern voro vanliga just i denna trakt. Även det nyssnämnda Borodino-fyndet innehöll sådana runda klubbhuvuden av alabaster. De runda klubbhuvudena av sten finnas även under medeltiden. Materialet är då bergkristall. Dessa bergkristallklubbor äro ornerade med utslipad relief, och på grund av denna relief-ornering har man ansett sig kunna hänföra dem till Fatimidernas Ägypten (969—1171 e. K.). Från 15- och 1600-talet e. K. äro de runda och päronformiga klubborna bevarade i stort antal, både i metall och sten, då vanligen i jaspis, jade, lapislazuli och andra dyrbara stenarter. Även bergkristall

¹ von Stern: Bessarabskaia nachodka drevnostej 1912 goda. Ryska arkeologiska kommissionens Materialy nr 34. Petersburg 1914.

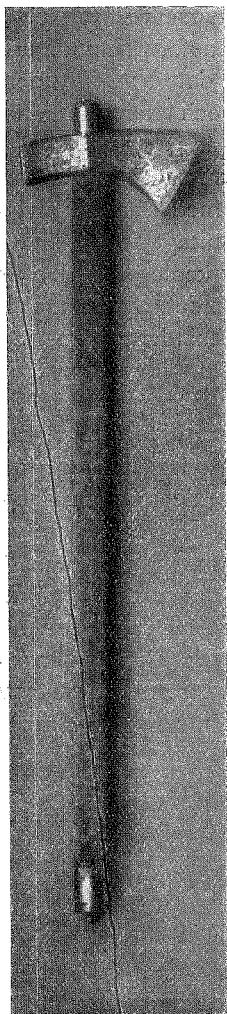

FIG. 3. YXA AV STÅL, TILLVERKAD I RYSSLAND VID 1600-TALET'S MITT. RUSTKAMMAREN, MOSKVA. N:R 5263. EFTER OPIS' MOSKOVSKOJ ORUŽEJNOJ PALATY. TABL. 359.

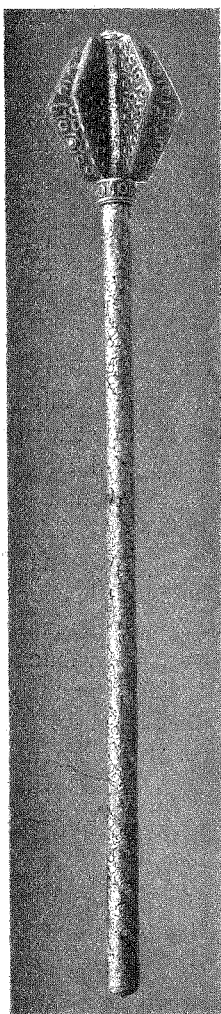

FIG. 4. KLUBBA MED SLAGBLAD AV JADE. GÅVA AV FURSTEN I SIEBENBÜRGEN TILL GUSTAF II ADOLF. LIVRUSTKAMMAREN. N:R 5730: 2. EFTER FOT. AV CEDERQUISTS GRAFISKA A.-B.

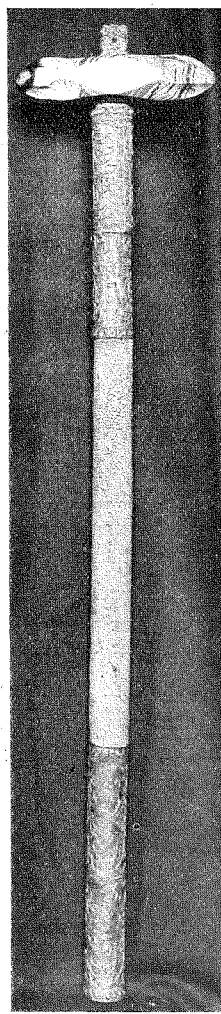

FIG. 5. RYTTHAMMARE AV ONYX, SKAFTAD I RYSSLAND I BÖRJAN AV 1600-TALET. GREVE ŠEREMETEV-SAMLING, PETERSBURG. N:R 383. EFTER FOT. AV FÖRF.

förekommer. Dessa klubbor kunna ofta dateras på dokumentariska grunder, ej blott på ornamentala och typologiska. Så de stenkubbor, som tillhört car Aleksej Michajlovič (1645—76) i rustkammaren i Moskva. Som prov på de sexbladiga klubborna, som

vanligen äro av jade, må anföras den i Livrustkammaren förvarade klubba, som ingår i den praktfulla ryttrarutrustning, som fursten av Siebenbürgen Gabriel Bethlen skänkte Gustav II Adolf i slutet av 1620-talet, fig. 4.

Utom klubbor och de båda ifrågavarande yxorna känner jag ännu ett slag av liknande värdighetstecken av sten. Det är en ryttarhammare av onyx, fig. 5, i greve Seremetevs samling i Petersburg. Dess fattning torde tillhöra 1600-talets förra del.

Eremitageyxorna äro emellertid i detalj för lika verkliga stenåldersyxor, för att man blott med hänvisning till, hur föga yx- och klubbformerna ändrats, skulle våga datera dem till väsentligt senare tid.

Men då uppstår frågan, äro dessa yxor jordfunna i sen tid och komma till användning som hövdingevapen just därför, att det ännu var vanligt att hava sådana vapen av sten, eller, hava de allt ifrån stenåldern oavbrutet tjänstgjort som värdighetstecken och tid efter annan erhållit ny montering. Med den rent religiösa helgd, som vilar över och utgör förutsättningen för dylika hövdingetecken, är detta senare alternativet icke alldeles uteslutet. I viss mån finnes t. o. m. en parallel. Bland de konunga-insignier, som ännu 1916 e. K.

bars av Ungerns härskare, var en bergkristallklubba av den förutnämnda Fātimidiska typen. Den dateras till tiden omkring 1000 e. K. och har sålunda varit i bruk i nära tusen år.

Frånsett dessa intressanta frågor, som ju aldrig kunna bliva med säkerhet avgjorda, böra de båda Eremitageyxorna hava ett visst intresse för arkeologien. De ge ett visst stöd för antagandet, att de fina slipade stenyxorna från stenålderns slut snarare voro värdighetstecken, hövdingevapen, än vanliga bruksvapen. De ge, liksom övriga stenvapen från senare tid och deras samtida likar av metall, en viss ledning för, hur man bör tänka sig de jordfunna yx- och klubbhuvudena skaftade. De yngre vapnen ha nämligen träskaft av 20—25 mms. tjocklek och 600—750 mms. längd. Måhända kunna även de många här nämnda stenvapnen från senare tid vara såsom en påminnelse om, att ett jordfunnet stenvapen icke nödvändigt behöver vara från stenåldern.

HUR LÄNGE HAR YNGLINGAÄTTEN REGERAT I SVERIGE?

AV

BIRGER NERMAN

Som bekant uppger Snorre i sin Ynglingasaga, att Ynglingaätten, sedan den i långa tider härskat över sveaväldet, upphörde att regera i Uppland med Ingjald illråde, vilken innebrände sig för att icke falla i händerna på den från Skåne kommande Ivar vidfamne. Ingjalds son Olov, som senare fick tillnamnet trätälja, räddade sig undan till Värmland, där han blev konung, och Olovs son Halvdan vitben utvandrade till sydöstra Norge samt blev stamfader för Harald hårfagers, Olov Tryggvessons och Olov den heliges berömda konungaätt. — Jag har sökt visa, att dessa uppgifter verkligen äro historiskt riktiga.

Emellertid ha vissa förhållanden kommit mig att uppställa den frågan, huruvida icke Ynglingaättens försvinnande från Uppland endast varit temporärt och om det i själva verket icke är en gren av den gamla Ynglingaätten, som vid vikingatidens början sätter sig i besittning av Sveriges tron för att innehava densamma ända till hedendomens slut.

* * *

Ingjalds död har enligt min kronologi inträffat omkring 650, snarare något efter än före detta år. Ynglingaätten hade då rege-

rat i Uppland åtminstone sedan tiden omkring år 400 e. Kr.

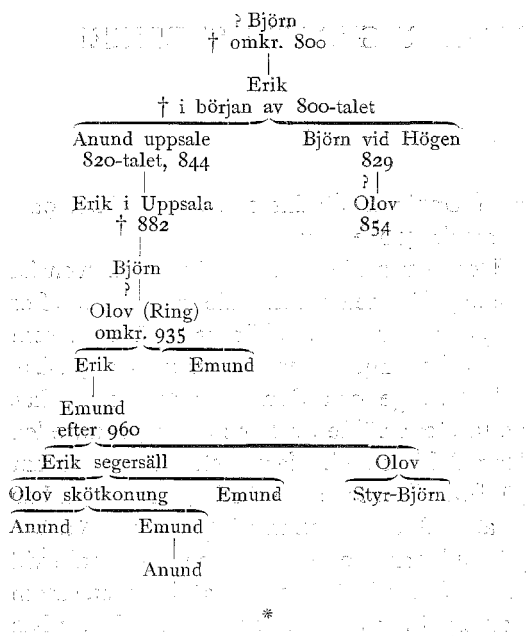
Det är vanskligt att klarlägga den svenska konungalängden under tiderna närmast efter Ingjalds död. Ivar skildras i källorna som en storkonung, vilken lägger under sig bl. a. hela Sverige och Danmark; senare innehas detta stora välde av hans ättling i andre led Harald hildetand. Harald stupar som bekant på Bråvalla mot sin släkting Ring, som han insatt till underkonung i Svealand, Västergötland och Norge. En son till Harald vid namn Östen illråde omtalas i källorna såsom konung över Svea välde efter sin fader; han stupar för Rings sonsöner, Ragnar lodbroks söner, av vilka Björn järnsida blir konung i Sverige.

Såväl Ragnar som Björn järnsida äro historiskt betygade danska vikingar, som intet haft med sveatronen att skaffa. Det är dock möjligt, att det funnits en svensk konung Björn, som i traditionen förväxlats med den danske vikingen och därför ärvt dennes binamn. Den svenske Björn har i så fall levat under andra hälften av 700-talet.

Efter denne Björn är konungalängden åter tillförlitlig, och vi kunna i stort följa den fram till vikingatidens slut.

Jag återger här efter mina uppsatser »Svär-

ges älsta konungalängder som källa för svensk historia» (Uppsala 1914) och »Kungshögarna på Adelsö och Sveriges äldsta konungalängder» (i Fornvännen 1918) den svenska konungalängden under vikingatiden, sådan jag sammanställt den ur källorna, och med den kronologi, jag uppgjort för densamma:

Jag har sökt visa, att i folkvandringstidens svenska Ynglingaätt namnen bildats efter den s. k. variationsprincipen, vilken innebar, att vissa namnelement upprepades inom ätterna; denna princip iaktogs allmänt i de germanska furstesläkterna under samma tid. Jag har vidare sökt visa, att det yngre namnskick, som särskilt i Norden avlöser variationssystemet och enligt vilket namnet ärves från en avliden släkting — man trodde, att den dödes själ på detta sätt ärvdes —, varför hela namnen nu upprepas i ätterna, korrekt iakttagits inom vikingatidens svenska konungalängd.

Denna innehåller endast 5 olika namn: Björn, Erik, Anund, Olov och Emund. Det faller genast i ögonen, att de 4 senare äro välbekanta från Ynglingaätten.

Detta förhållande har kanske redan observerats av flera forskare. Sedan jag för åtskilliga år tillbaka gjort denna iakttagelse, har jag uppmärksammat, att den redan framställt av F. Braun i hans mycket intressanta uppsats: *Hvem var Yngvarr enn víðförli?* (Fornvännen 1910).

Den naturliga slutsatsen av denna påfallande överensstämmelse i namn synes, som också Braun antyder, vara den, att vikingatidens svenska kungaätt är den åter till makten komna Ynglingaätten. Sällsyntheten av namnen Erik och Emund i svenska runinskrifter (se Braun a.a. sid. 103, 112) gör denna slutsats så mycket mera sannolik.

Sevi på bäarna av namnen Erik, Anund, Olov och Emund bland den gamla Ynglingaättens svenska medlemmar, finna vi, att Anund och Olov tillhöra de allra sista av dessa; Bröt-Anund, Ingjalds fader, var som bekant Olov trätäljas farfader. Det är därför mycket naturligt, att namnen Anund och Olov dyka upp i den nya kungaätten. Emund, Adils broder, tillhör tiden framemot år 550, medan Eriks levnad inträffat i början av 400-talet.

Namnet Björn har tydligen inkommit från kvinnosidan; varifrån det stammar, saknar jag möjligheter att avgöra. Att blott ett av namnen synes ha inkommit i släkten från kvinnosidan finner sin naturliga förklaring dels däri, att man för manliga medlemmar av en ätt helst valde namnen från fädernesidan, och dels däri, att man i detta fall naturligtvis gärna valde namnen ur den förmåligaste ättegrenen, Ynglingaätten.

Finns det då några andra förhållanden, som bestyrka riktigheten av antagandet, att

vikingatidens svenska konungaätt är den återkomna Ynglingaätten? Jag tror, att så verkligen är fallet.

I uppsatsen om Kungshögarna på Adelsö har jag sökt att i stora drag teckna vikingatidens svenska konungaätts historia.

Jag har påpekat, att samtidigt, som den nya konungaätten mot slutet av 700-talet framträder, blomstrar plötsligt Birka upp till Sveriges kanske förnämsta ort. Det är också i Birkatrakten, vi först finna den nya konungaätten. Här en Björn existerat som den förste konungen av den nya ätten, kunna vi redan räkna med honom såsom knuten till dessa trakter. De efterföljande Birkakonungarna ha säkert haft sin bostad vid Hovgården på Adelsö. Där bor tydligen den förste med visshet betygade medlemmen av ätten, Erik. Han dör i början av 800-talet. Hans söner Anund och Björn råka emellertid i fiendskap. Anund måste gå i landsflykt, men 844 finna vi honom åter med en dansk här utanför Birka. Bröderna försonas kanske, i varje fall stannar Anund i landet; han söker sig till Uppsala, där han blir konung och där hans ätt fortlever. Han får därför namnet Anund uppsala, medan Björn, som lever kvar på Hovgården vid sin faders hög, kallas Björn vid Högen. Björn får till efterträdare en Olov, troligen hans son. Denne, som 854 residerar vid Birka, är den siste kände medlemmen av Birkagrenen. Möjligen kunna dock en eller ett par nu okända Birkakonungar ha funnits. Men när vi komma ett stycke in på 900-talet, synas Birkakonungar icke längre ha existerat. Nu härskar Uppsalagrenen ensam till vikingatidens slut.

Jag har fäst uppmärksamheten på, att, medan vi blott känna 3 å 4 konungar, vilka regerat i Birkas omedelbara närhet, ha vi vid Hovgården på Adelsö 3 större »Kungshögar», dessa måste tillhöra yngre järnåldern. Det borde därför vara mycket natur-

ligt att tänka sig, att det just är Birkakonungarna, som fått sin gravplats i dem.

Dessa högar äro emellertid icke undersökta. Däremot öppnade dr Hanna Rydh, som lett de forntiden berörande undersökningarna på Adelsö, 1917 en alldeles intill »Kungshögarna» belägen större hög, som vid utgrävningen visade sig vara av större dimensioner än, vad man på förhand trott. Högen, som nu i trakten går under den egendomliga benämningen »Skopinntull», förenade en höjd av bortåt 3 m. och en bottendiam. av över 20 m. Högen visade sig intimt höra samman med »Kungshögarna» och kan betraktas som en fjärde av deras grupp.

Då dr Rydh ännu icke hunnit publicera sin redogörelse för undersökningen, kan det här givetvis icke ifrågakomma att ingå på en närmare beskrivning av gravens utseende och fynden. Här må blott lämnas några upplysningar, som redan bekantgjorts genom pressen.

Högen visade sig vara en brandgrav; brandlagret var närmast täckt av ett röse.

Fynden, bland vilka de viktigaste utgjordes av åtskilliga guldföremål, bl. a. flätade trådar i form av små kors, en hel rad små bronsbeslag, bl. a. tydligen tillhörande ett betsel, pärlor, spelbrickor och ett som gravurna tjänstgörande bronskärl, voro av den art, att någon tvekan kunnat uppstå om, huruvida högen varit en mans- eller kvinnograv. Emellertid vill jag här uttala, att jag icke hysar tvivel om, att vi ha att göra med en mansgrav. Visserligen saknades vapen helt och hållet, och visserligen förekommo ett antal pärlor i graven, men dessa förhållanden bevisa intet, då vapen även saknades i de stora Kungshögarna vid Gamla Uppsala och Ottershögen i Vendel och då pärlor stundom även blivit nedlagda i mansgravarna, kanske som utrustning för en trälinna, vilken fått följa sin herre i döden, kanske som gåva eller

amuletter, givna av någon efterlevande kvinnlig anförvant, kanske av ännu någon annan orsak. Avgörande för frågan synas mig däremot några andra förhållanden vara. Betselutrustning förekommer, så vitt jag vet, aldrig i kvinnogravarna, däremot mycket ofta i mansgravar. De förmodade betselbeslagen i Skopinntull äro av alldeles samma slag som förmodade betselbeslag i de bekanta norska gravfynden från Gokstad¹ och Borre², vilka härröra från säkra mansgravar. En annan omständighet är förekomsten av spelbrickor i graven; sådana bruka huvudsakligen finnas i mansgravar. Slutligen kan härtill läggas, att, hade Skopinntull varit kvinnograv, skulle otvivelaktigt långt flera föremål av speciellt kvinnlig karaktär blivit funna.

Enligt vad dr Rydh välvilligt meddelat mig, torde man kunna anse, att Skopinntull snarast härrör från slutet av 800-talet.

Men är Skopinntull en mansgrav från slutet av 800-talet, ser jag intet hinder för, att högen kan vara byggd över den siste av de kända Birkakonungarna, Olov, som 854 var en ung man, då tydligen ganska nybliven konung. Det kan dock ävenledes vara möjligt, att högen tillhör en efterträdare till Olov, förutsatt nämligen, att denne själv ej är den siste Birkakonungen.

Men är det återigen så, att Skopinntull med all sannolikhet är välvd över en manlig medlem av Birkaätten, böra vi i detta sammanhang fästa uppmärksamheten på ett par märkliga överensstämmelser mellan denna hög och Ynglingakonungarnas.

Skopinntull var en med röse försedd brandgrav, en vapenlös mansgrav. Samma karaktär hade Uppsalahögarna och Ottarshögen.

¹ Nicolaysen, N., Langskibet fra Gokstad ved Sandefjord. Kristiania 1882.

² Brøgger, A. W., Borrefundet og Vestfoldkongernes graver = Norske Videnskapsselskabets Skrifter. II. Hist.-Filos. Klasse. 1916. Nr 1.

Det bör dock betonas, att förekomsten av vapen icke är bjudande regel i yngre järnålderns mansgravar. Hur denna frånvaro av vapen skall förklaras, är ett problem, på vilket vi dock ej här kunna ingå.³ Härtill kommer en mycket intressant detaljöverensstämmelse.

Ett av de märkligaste fynden i Skopinntull utgjordes av en obränd tjock länk av människohår, vars rituella funktion närmare behandlas av dr Rydh på annat ställe i denna publikation. Från Nordens forntid känner man blott ett enda motsvarande fynd — en liten hårlock (antagligen av människa) från Odenshögen, den äldsta av Uppsalahögarna. Skopinntull och Odenshögen visa således här troligen samma, från Norden f. ö. hittills okända rituella bruk.

Det är klart, att den här konstaterade överensstämmelsen mellan Ynglingaättens gravskick och det gravskick, som varit rådande inom Birkadynastien, i hög grad styrker den ovan uttalade meningen, att vikingatidens svenska konungaätt är den återkomna Ynglingaätten.

Beträffande Uppsalagrenens gravar ha vi ingen kunskap om dessa. Det är möjligt, att de, eller några av dem, ännu existera. Kanske hör en del av de medelstora högarna vid Gamla Uppsala hit, kanske äro några av gravarna belägna på andra håll (jfr att alla den gamla Ynglingaättens gravar ej ha sin plats vid Gamla Uppsala). De sista medlemmarna av ätten kunna emellertid icke vara gravlagda i högar med brandlager, dels därför att vissa av dem voro kristna och således begravts obrända utan hög, dels därför att, som Oscar Almgren påvisat,² högarna och brandbegravningen i Uppland under vikingatidens slut på grund av kristet infly-

³ Jfr Montelius i Nordisk Tidskrift 1918 sid. 224 ff. och H. Jungner i Fornvännen 1919 sid. 79 ff.

² Almgren, Sveriges fasta fornlämningar sid. 33.

tande alldeles försvinna och man nu blott känner gravar, som äro mindre eller icke alls framträdande ovan jord, vanligen stensättningar av olika slag, och som alltid innehålla skelett.

Ynglingaätten har tydligen i Norge i mycket uppehållit de gamla gravtraditionerna, ehuru man där, som Gokstadskeppet, Olov Geirstadaalfs grav, visar, vid 800-talets mitt övergått till jordande. Ynglingaättens medlemmar läggas även där i högar.¹ Det är ett märkligt förhållande, att båda de undersökta manliga Ynglingagravar, vi äga härifrån, Gokstadskeppet och den undersökta Borre-graven, visade sig alldeles sakna vapen. Visserligen synas båda gravarna ha blivit plundrade i gammal tid; i fråga om Olov Geirstadaalfs grav uppges direkt i en version av Olov den heliges saga,² att den år 995 blev plundrad på vapen och kostbarheter. Men det synes dock, som om man trots detta kanske får förutsätta, att vapen icke någonsin funnits i gravarna. För det första är Olovssagans skildring av gravplundringen ytterligt fantastisk. Vidare förefaller det förvånande, att plundringen av vapen, om sådana förefunnits, kunnat bli så effektiv, att i båda fallen intet enda spår efter säkra vapen blivit kvar.³ I båda gravarna hittades visserligen en yxa av järn, men att denna varit vapen och icke blott redskapsyxa, finnes intet, som visar. Äro yxorna vapenyxor, måste även andra vapen ha nedlagts i gravarna, men det vore i så fall märkligt, att plundrarna i båda fallen av vapnen lämnat just blott yxan kvar. Det torde nog vara sannolikt, att Gokstadskeppet aldrig innehållit några vapen, men

att traditionen i berättelsen om, vad som år 995 upptogs ur högen, snart nog även tilldiktade förekomsten av vapen.

Visar det sig, att såväl namnförhållanden som arkeologiska fakta tala för, att vikingatidens svenska konungaätt är den återkomna Ynglingaätten, kan det måhända förtjäna uppmärksamhet, att vi ha äldre direkta uttalanden i denna riktning. Dr Bengt Thordeman har välvilligt fäst min uppmärksamhet på, att Afzelius i sin »Svenska folkets sagohäfder» 2 sid. 11 f. uppger, att det är »en gammal sägen», att Birkakonungarna skulle härstamma från Olov trätäljas son Ingjald, som enligt Snorre blev konung i Värmland efter sin fader. Håkan Ring skulle ha varit stamfader för nämnda konungaätt. Tiden har endast medgivit mig att helt flyktigt undersöka den äldre historiska litteraturen i denna fråga. Det har därvid visat sig, att redan hos t. ex. Dalin i hans »Swea rikes historia» sid. 145 denna härledning förefinnes. Emellertid synes det vara fråga, om icke hela denna genealogi endast är en lös vetenskaplig konstruktion, varvid förekomsten av namnet Håkan på den bekanta runstenen från 1000-talet vid Hövgården på Adelsö spelat en framträdande roll. En närmare utredning av frågan skulle dock föra så långt, att en sådan omöjligt här kan företagas. Här må blott denna i den äldre litteraturen förekommande sammanknytning av Ynglingaätten och Birkaätten anföras som ett observandum.

* * *

¹ Om den norska Ynglingaättens gravar se Brøgger a. a. och Neman, Ynglingasagan i arkeologisk belysning, i Fornvännen 1917 sid. 253 ff.

² Fornmannasögur IV sid. 27 ff.

³ Sköldarna i Gokstadskeppet tillhörde icke den dödes personliga utrustning, utan voro placerade längs skeppets reling.

Är det så, att vikingatidens svenska konungaätt är den återkomna Ynglingaätten, då har denna ätt regerat i Sverige åtminstone sedan omkring år 400 e. Kr. ända till efter år 1050, endast med ett uppehåll på

mindre än 150 år för tiden straxt efter 650 — andra hälften av 700-talet, under vilken tid den varit undanträngd till Värmland. Denna tid av mellan 500-600 år är ovanligt lång för en konungaätt. Det synes, som om dynastiens långa regeringstid skulle visa, att Ynglingaätten verkligen varit en i många avseenden för sin tid ovanlig ätt. Och än mera stärkes denna uppfattning, om man betänker, att Ynglingaätten vid tiden om-

kring år 400 kanske redan i bortåt tvåhundra år regerat i Uppland samt att det var en gren av den svenska Ynglingaätten, som, frammot år 700 övergången till Norge, där med Harald hårfager, Olov Tryggvesson och Olov den helige samlade det norska riket och i Norge regerade ända in i det 14:de århundradet. Kanske har Ynglingaättens regering i Norden på sådant sätt omfattat en tid av ^{ca}över tusen år.

ÖVERSIKT AV DEN SKANDINAVISKA IMPORTEN TILL FINLAND UNDER STENÅLDERN¹

AV

AARNE EUROPAEUS.

De äldsta skandinaviska importföremålen från Finland äro möjligen *trindyxorna* med runt tvärsnitt. Sex sådana ha hittats i vårt land: 3 i Karelen, 1 i norra Savolaks (Pielavesi), 1 i södra Tavastland (Lempäälä) och 1 i Satakunta (Hinnerjoki). Den sistnämnda, fig. 1, hittades vid brunnsgrävning djupt i lerjord, c. 30—34 m över havet, i en trakt, där landhöjningen är ungefär lika stor som i Uppland. Yxan har således synbarligen tappats i vattnet; kånhända har den kommit hit med en från svenska kusten vinddriven båt. Lempäälä- och Pielavesi-yxorna äro svagt slipade över hela kroppen — ett drag som icke tyckes vara allmänt hos de skandinaviska trindyxorna. De karelska exemplaren (t. ex. FM 1915 s. 14, fig. 14) åter stå nära de skandinaviska formerna. För så vitt man med ledning av dessa få exemplar kan tala om trindyxornas utbredning i Finland, är den snarare östlig än

västlig. Detta i synnerhet om vi observera två i Olonets funna trindyxor. Åtminstone de i Öst- och Mittfinland funna exemplaren torde man helst böra uppfatta

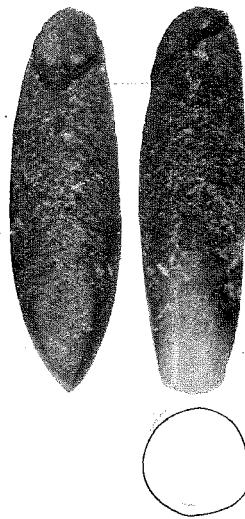

FIG. 1. TRINDYXA. HINNERJOKI SN, SATAKUNTA.
H. M. 3190: 2. $\frac{1}{3}$.

¹ Förkortningar: Ailio I, II = Julius Ailio, Die steinzeitlichen Wohnplatzfunde in Finland I, II; Almgren = Oscar Almgren, Några svensk-finska stenåldersproblem (Antikv. Tidskr. för Sverige XX: 1); Brøgger = A. W. Brøgger, Den arktiske Stenalder i Norge; FFT = Finska Fornminnesföreningens Tidskrift; FM = Finskt Museum; H. M. = Statens Historiska Museum, Helsingfors; Montelius = Oscar Montelius, Minnen från vår forntid I; Rygh = O. Rygh, Norske Oldsager; SM = Suomen museo.

som parallellföreteelser till de enstaka trindyxfynd, som gjorts här och där i Ryssland. Man kan i varje fall ej uppfatta dem som avgörande bevis för en från Sverige utgå-

FIG. 2. SPJUTSPETS, SKIFFER.
UTAJÄRVI SN, ÖSTERBOTTEN.
H. M. 3045: 18. $\frac{2}{7}$.

FIG. 3. SPJUTSPETS, SKIFFER.
ROVANIEMI SN, ÖSTERBOTTEN.
H. M. 2571: 14. $\frac{1}{3}$.

FIG. 4. KNIV, TVEEGGAD,
SKIFFER. ROVANIEMI SN,
ÖSTERBOTTEN. H. M.
1512: 4. $\frac{1}{3}$.

FIG. 5. KNIV, TVEEGGAD,
RÖD SKIFFER. ROVANIEMI
SN, ÖSTERBOTTEN. H. M.
2931: 1. $\frac{1}{3}$.

FIG. 6. KNIV, TVEEGGAD,
RÖD SKIFFER. LAPPO SN,
ÖSTERBOTTEN. H. M.
3403: 1. $\frac{1}{3}$.

FIG. 7. KNIV, ENEGGAD, SKIFFER.
ROVANIEMI SN, ÖSTERBOTTEN.
H. M. 3282: 1. $\frac{1}{3}$.

FIG. 9. KNIV, ENEGGAD, RÖD SKIFFER.
UTAJÄRVI SN, ÖSTERBOTTEN.
H. M. 4083. $\frac{1}{3}$.

FIG. 8. KNIV, ENEGGAD, STRÅLSTENS-
SKIFFER. LEMPÄÄLÄ SN, SATAKUNTA.
H. M. 2536: 344. $\frac{1}{3}$.

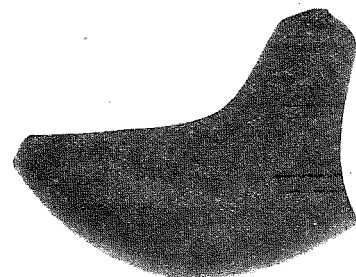

FIG. 10. KNIV, ENEGGAD, RÖD SKIFFER.
MUONIO SN, ÖSTERBOTTEN. H. M. 6064: 1. $\frac{2}{7}$.

FIG. 11. KNIV, ENEGGAD, SKIFFER.
KEMIÄRVI SN, ÖSTERBOTTEN.
H. M. 1906: 3. $\frac{1}{3}$.

FIG. 12. KNIV, ENEGGAD, SKIFFER.
ENARE SN, LAPPLAND.
H. M. 4993: 1. $\frac{1}{3}$.

FIG. 13. T-FORMIGT FÖREMÅL, SKIFFER.
MOURLA SN, EG, FINLAND.
H. M. 2398. $\frac{1}{3}$.

FIG. 14. T-FORMIGT FÖREMÅL, SKIFFER.
KAUHAVA SN, ÖSTERBOTTEN.
H. M. 1004. $\frac{1}{3}$.

ende bebyggelse. Yxformens sällsynthet hos oss jämförd med dess allmänna förekomst väster om Bottniska viken visar tvärtom, att knappast någon växelverkan under stenålderns början existerade mellan kulturerna i Sverige och Finland. De flatare, i tvärsnittet ovala »trindyxorna», som om än ej allmänt dock förekomma något talrikare inom vårt stenåldersmaterial, äro så föga utpräglade »världstyper», att man icke på grund av utbredningen kan draga några slutsatser angående deras ursprung.

Om grupperna av skandinaviska importföremål tagas i kronologisk följd består den, som närmast skall behandlas, av de skandinaviska s. k. *arktiska skifferföremålen*. Skifferspetsar med hullingar ha på Finlands fastland hittats i ett antal av 7, alla så när som på ett exemplar från det nordligaste Finland. Av dessa är en av typen fig. 2, 3 av typen fig. 3, en är avbildad i Brøgger fig. 68, en påminner om typen Brøgger fig. 74, och den sista tillhör typen fig. 73 i anf. arb. Två av dessa föremål äro av röd skiffer. — Av skifferknivarna (fig. 4—12) må de tveeggade exemplaren fig. 4—5 först nämnas; av dem har den förra ett tydligt rudiment av ett djurhuvud (jfr Almgren fig. 46), medan åter på den senare — ett exemplar av röd skiffer — fästets yttersta ända är avbruten. Båda knivarna äro från Rovaniemi, Nord-Österbotten. — De böjda knivarnas (fig. 7—12) antal är 9, härav 3 (fig. 8 och två exemplar av typ fig. 11) från landets sydvästra del, de övriga (fig. 7, 9—12 och en kniv av typ fig. 11) från norra Finland. Dessutom finnas tvenne knivar (den ena från Lappo i Syd-Österbotten, den andra från Norrmark i Satakunta), vilka möjligen böra uppfattas som efterbildningar av skandinaviska typer. I Finland har kanske också den vackra Lempälä kniven, fig. 8, gjorts; den är utförd

av det hos oss vanligaste stenverktygmaterialet, strålstensskiffer. Knivarna fig. 9—10 äro av röd skiffer. Skandinaviska krumknivar ha dessutom hittats östligare: 2 i Ryska Karelen (FFT X fig. 12 och Almgren s. 57, not 3), båda av typen fig. 11. Samma knivform förekommer även i Sibirien¹ och — utförd av flinta — i Central-Ryssland i guv. Orel.² — Av T-formiga föremål ha blott 3 exemplar hittats i Finland, nämligen 1 på stenåldersboplatsen på Pitkäsaari i Vihanti, Nord-Österbotten (Ailio II pl. 16: 14), 1 i Kauhava i Syd-Österbotten, fig. 14, och 1 i Muurla i Eg. Finland, fig. 13. Det förstnämnda — av strålstensskiffer — torde vara en inhemsk efterbildning, de övriga kunna vara importex-

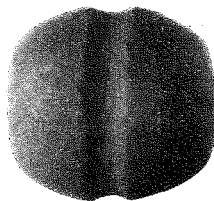

FIG. 15. KLUBBA, KVARTSIT. KUOLAJÄRVI SN, LAPPLAND. H. M. 1969: 2. ²/₇.

emplar. — Föremålen av röd skiffer böra ännu omtalas (jfr Ailio I sid. 69—71). Åtminstone flertalet av dem har importerats från Sverige. Några ha nämnts i det föregående; bland de övriga finnas 7 raka, tveeggade knivar l. spjutspetsar (fig. 6) av typerna Brøgger fig. 87, 90—91, två skifferringar och en skaftdel till en metkrok (Ailio II pl. 9: 7). Av dessa torde de tre sistnämnda ha förfärdigats i Finland, och de äro som finska former ej upptagna på kartan. — Slutligen kunde man ännu räkna

¹ Spicyn i Zapiski otd. russk. arch. Imp. russk. archeologičeskago obščestva XI. sid. 239, fig. 31. (Minusinsk).

² Spicyn i anf. arb. sid. 226, fig. 2.

upp ungefär ett halvt dussin tveeggade knivar eller spjutspetsar, som möjligen delvis kunde vara skandinavisk import, delvis direkta efterbildningar av införda knivar (t. ex. FM 1911 s. 42, fig. 1 och FM 1914 s. 46, fig. 1). Däremot finnas enligt min uppfattning icke tillräckligt starka skäl att uppfatta alla med avsmalnande skaft försedda pil- och spjutspetsar (Ailio I fig. 36) samt knivar (t. ex. FFT XXVIII:1 sid. 142) som skandinaviska former.

De i Finland funna skandinaviska skifferföremålen härstamma således, Åland undantaget, övervägande från landets norra del. Huruvida också de få exemplaren från södra Finland kommit hit landvägen runt Bottniska viken eller sjöledes, kanhända över Åland, där flera skifferspetsar med hullingar hittats, detta är en fråga, som jag ej skall söka avgöra. Den förra möjligheten tyckes mig dock sannolikare. — Utom bland de ovan behandlade skifferföremålen kunna de ovan behandlade skifferföremålen kunna former, som möjligen härstamma från den skandinaviska »arktiska» kulturen, observeras även på annat håll i vårt stenåldersmaterial. Till dessa torde klubborna fig. 15 höra, av vilka 25 exemplar hittats i Finland, de flesta i Österbotten och Lappland, vidare några s. k. »korphackor» (Montelius fig. 344—48), av vilka en hittats i Rovaniemi, Nord-Österbotten (FFT V s. 20, fig. 36), de fyruddiga hålstena (FM 1916 s. 52, fig. 12) och slutligen kanske skaft-hålsvapnen med sidoutsprång (jfr FM 1918 s. 27 ff.), vilkas utbredningsområde fortsätter till Olonets och därifrån ännu österut. Alla dessa former äro dock fåtaligt företrädade och bilda blott en obetydlig del av Finlands stenåldersmaterial, vilket sett i sin helhet fullkomligt skiljer sig från det skandinaviska.

Av de skandinaviska *skafthålsyxorna* i Finland är den dubbeleggade typen äldst;

3 exemplar av den ha hittats: fig. 16 härstammar från Tyrvis i Satakunta, fig. 17 från Mäntyharju i södra Savolaks (c. 4 mil SV om S. Michel) och 1 av typen fig. 17 från Perno i Nyland. Dessa yxor äro de enda säkra representanter för megalitkulturen, som förvillat sig till det avlägsna Finland. Som bekant kunna de finländska och skandinaviska båtyxformerna, om än de stå nära varandra, lätt särskiljas. Den enda för Skandinavien och Finland gemensamma formen är den enkla, nästan trinda båtyxan (Montelius fig. 309), som har en vidsträckt utbredning även i Centraleuropa och också förekommer i Ryssland, t. o. m. i gub. Kasan. De övriga på den skandinaviska halvön förekommande båtyxtyperna äro däremot ytterst sällsynta. Fragmentet fig. 18 är från Eg. Finland; ett fragment av typen Montelius fig. 306 är hittat i Paavola i Uleåborgs län. Fig. 19 härstammar från Rovaniemi i närheten av polcirkeln; dessutom finnas 3 hela båtyxor och 2 brottstycken, alla av typen fig. 19, härav 3 från södra Finland, 1 från Södra (Lappo) och 1 från Norra Österbotten (Kuusamo). Ålands enda båtyxa (ett osäkert fragment från Saltvik) torde även tillhöra denna form. Facettyxor (fig. 20) ha, såvitt jag vet, hittats i Finland till ett antal av 27, varav två fragmentariska exemplar — det ena av typen fig. 20, det andra som Montelius fig. 330 — i Saltvik på Åland. De flesta av dessa yxor äro s. k. rombyxor, blott 3 höra till den nackböjda formen. Av de sistnämnda äro tvenne fragmenterade och osäkra. Bland rombyxorna finnes något exemplar av typen Montelius fig. 334; något av typen Rygh fig. 38; de flesta äro enkla, tämligen degenererade. Ett brottstycke är funnet på den till stenålderns slut daterade boplatsten på Uotinmäki i Kiukais, Satakunta (Ailio II pl. 5:8, avbildningen otillfreds-

ställande). En del av dessa yxor är tro-
 ligtvis förfärdigad i Finland, men åtminstone
 hälften torde dock vara importerad att döma
 av stenarten: plagioklasporfyr. Av denna
 mosaikartade bergart består t. o. m. en
 halvfärdig rombyxa från Kumo i Satakunta
 av typen Montelius fig. 334. Ännu 2 halv-
 färdiga exemplar finnas, det ena från Uta-
 järvi i Nord-Österbotten, det andra från
 Räisälä i Karelen. Utbredningen är vid-
 sträckt, i det den når ända till Karelen,
 det inre Finland och Nord-Österbotten. —
 Att döma av den porfyritiska stenarten är
 också en del av våra enkla skafthålsyxor
 (fig. 21) importerad från Skandinavien.
 Utom några degenerationsformer av våra
 icke-skandinaviska hålyxor och några ex-
 emplar, som stå hålstenstypen Ailio I fig.
 26—27 nära, ha i Finland t. v. hittats 80
 enkla skafthålsyxor, d. v. s. blott en liten
 bråkdel av det mycket stora antalet i Sve-
 rige funna yxor av denna art. Enkla
 skafthålsyxor ha framför allt hittats i Ny-
 lands, Eg. Finlands och Satakuntas kust-
 trakter. Ofta hittas de i kustområden, där
 stenåldersformer saknas, men bronsålders-
 kummel finnas. Detta faktum tyder på,
 att de delvis äro yngre än den egentliga
 stenåldern, ett antagande, som även skan-
 dinaviska forskare uttalat. Två enkla skaft-
 hålsyxor ha hittats på Kiukaisgruppens bo-
 platser i Satakunta, en på boplatsoområdet
 vid Piiskunsalmi i Kaukola i Karelen.

Under stenåldern har flinta införts till
 Finland både från Sverige och Ryssland,
 från Sverige blott sparsamt och i form av
 färdiga föremål, från Ryssland i avsevärd
 mängd och främst som råmaterial, vilket
 framgår av de rätt rika fynden av flintav-
 fall på våra stenåldersboplatser (jfr Ailio I
 s. 67—69). De äldsta av våra skandinaviska
flintvapen äro tvenne flintyxor från Nyland,
 fig. 22—23 — det är dock möjligt, att de

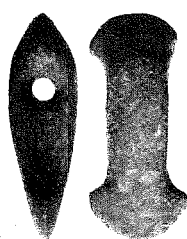

FIG. 16. SKAFTHÅLSYXA,
 DUBBELEGGAD, PLAGIO-
 KLASPORFYR, TYRVIS SN,
 SATAKUNTA. H. M.
 2503: 3. 1/4.

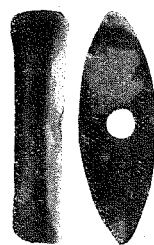

FIG. 17. SKAFTHÅLSYXA,
 DUBBELEGGAD, PLAGIO-
 KLASPORFYR, MÄNTYHARJU
 SN, SAVOLAKS. H. M.
 2218: 113. 1/4.

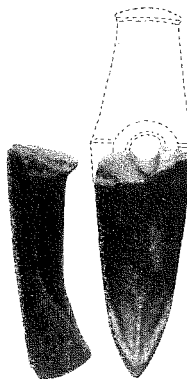

FIG. 18. BÅTYXA. VIRMO
 SN, EG. FINLAND.
 H. M. 2111: 5. 1/4.

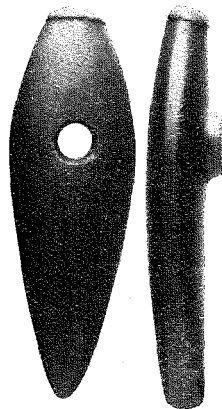

FIG. 19. BÅTYXA. ROVA-
 NIEMI SN, ÖSTERBOTTEN.
 H. M. 2508: 71. 1/4.

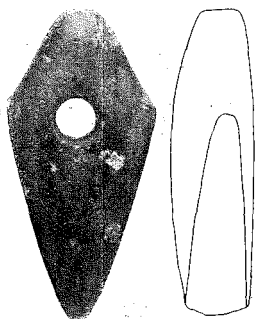

FIG. 20. ROMBYXA, PLAGIO-
 KLASPORFYR, ÖVERTORNEÅ
 SN, ÖSTERBOTTEN.
 H. M. 2721. 1/4.

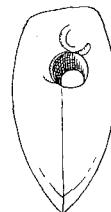

FIG. 21. SKAFTHÅLSYXA,
 SIMPEL. PUDAŠJÄRVI SN,
 ÖSTERBOTTEN. H. M.
 4012: I. 1/4.

med båtyxkulturen kommit till vårt land från Centraleuropa —, och en rest av en smalmäjsel, fig. 24, från Nord-Österbotten. Till dessa kommer ett brottstycke av en hålmäjsel från Saltvik på Åland (Ailio II s. 183). Alla våra övriga skandinaviska flintföremål — 7 dolkar och 20 raka sågar — torde tillhöra den 4. perioden. Av dolkar finnas utom de i fig. 25—27 avbildade följande: ett omhugget exemplar från Laukaa i norra Tavastland (FFT XXVI: 19, fig. 9), vidare en dolk, funnen i Bjärnä i Eg. Finland i ett kummel, där även en kniv från 3. perioden av bronsåldern hittats (SM 1900 s. 55, fig. 4), slutligen ett fragment av en dolk eller såg från Nakkila i Satakunta och en dolk från Saltvik på Åland (Ailio II s. 183) av samma typ som exemplaret från Laukaa. Av sågarna ha 4, fig. 28—31, hittats tillsammans i lerjord i Bjärnä, Eg. Finland, ett tydligt depotfynd. Två sågar härstamma från Kiukaisgruppens 4. perioden tillhörande boplatser i Satakunta. Av skandinavisk flinta äro även några få på de åländska boplatserna funna flintbitar, liksom måhända flintavfallet från S. Marie-Jäkärilä nära Åbo och delvis från Kiukaisgruppens boplatser, kanske också en pilspets från den nyssnämnda Järkärilä boplatzen. Då den ryska flintans utseende stundom är alldeles lik det skandinaviska materialets, äro misstag möjliga vid bestämningen av våra flintföremåls ursprung; det är således icke uteslutet, att bland de föremål, som icke nämnts i ovanstående, kan finnas något av skandinavisk flinta förfärdigat exemplar. — Våra skandinaviska flintföremål äro, såsom ses av kartan, nästan alla funna i landets sydvästra del.

Det skandinaviska importmaterialet i Finland kan således i stort sett delas på två grupper. Till den ena, som är övervägande nordlig, höra skifferföremålen, som, främst

under 3. perioden, landvägen spritt sig till Nord-Finland, till den andra hålyxorna och flintredskapen, som isynnerhet under 4. perioden ha utbredd sig till vårt lands sydvästra och sydliga delar.

Professor Oscar Almgren har i sitt ofta citerade arbete visat, att den skandinaviska »skifferkulturen» har utvecklats i Skandinavien och icke, som tidigare antagits, är av östlig härkomst. Denna Almgrens uppfattning synes mig riktig. Däremot kan jag ej, som han, finna några skäl, som skulle tvinga till antagandet, att Finlands kamkeramiska kultur utvecklats ur den arktiska kulturen i Skandinavien.¹ Våra enkla knivar och spjutspetsar förutsätta ej som prototyper former som fig. 2—5 och 7—12.² Båda kulturerna, som kanske ha sina rötter i en gemensam epipaleolitisk civilisation, ha, såvitt jag kan se, utvecklats var för sig på var sin sida av Bottniska viken. I norra Skandinavien, där kulturområdena gripa in över varandra (jfr t. ex. den finska Rovaniemi-hackans utbredning i Sverige), råka de i livlig inbördes växelverkan, troligen i början av den 3. perioden, från vilken tid våra äldsta skandinaviska skifferföremål härstamma. Utom arktiska skifferredskap nådde, t. o. m. ännu under 4. perioden, också sydligare skandinaviska föremål Finland på denna väg runt Bottniska viken. Dessa föremåls antal är icke helt ringa i Nord-Österbotten; till de ovan uppräknade kan ännu läggas en mångkantig slipsten av kvartsit från Rovaniemi (Ailio II pl. 12: 8). T. ex. hålyxorna i Uleåborgs län äro, när man frånräknar en östrysk och en djurhuvudyxa (FFT XXVI: 19, fig. 5 och 1), alla av skandinaviska former. Däremot ha produkter av sydvästra Finlands båtyxkultur icke förvillat sig så långt norrut.

¹ Jfr FM 1916 s. 46 och FM 1917 s. 54 ff.

² Jfr även S. Pälvi i FFT XXXVIII: 1 s. 140 ff.

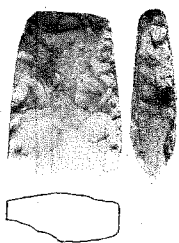

FIG. 22. YXA, FLINTA.
LAPPTRÅSK SN, NYLAND.
H. M. 3916: 2. $\frac{1}{3}$.

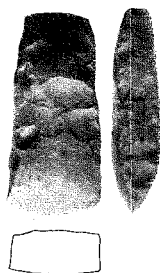

FIG. 23. YXA, FLINTA.
THUSBY SN, NYLAND.
H. M. 5618: 1. $\frac{1}{3}$.

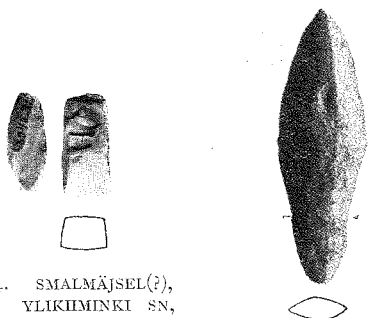

FIG. 24. SMALMÄJSEL(?),
FLINTA. YLIKIMINKI SN,
ÖSTERBOTTEN. H. M.
3045: 31. $\frac{1}{3}$.

FIG. 25. DOLK, FLINTA.
DELVIS SLIPAD. ILMAJOKI
SN, ÖSTERBOTTEN. H. M.
2831: 1. $\frac{1}{3}$.

FIG. 26. DOLK, FLINTA.
HVITIS SN, SATAKUNTA.
H. M. 5970: 621. $\frac{1}{3}$.

FIG. 27. DOLK, FLINTA.
ULFSBY SN, SATAKUNTA.
H. M. 145. $\frac{1}{3}$.

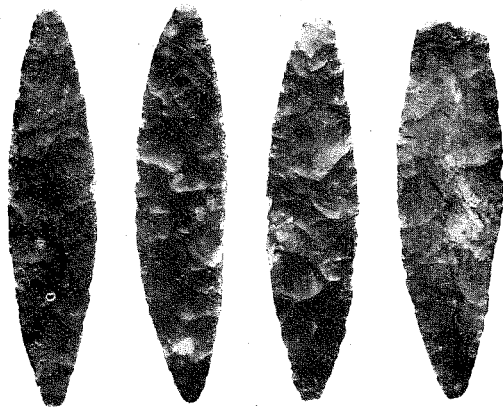

FIG. 28. FIG. 29. FIG. 30. FIG. 31.
FIG. 28—31. SÅGAR, FLINTA. DEPOTFYND. BJÄRNÄ SN,
EG. FINLAND. H. M. 4163: 1—4. $\frac{1}{3}$.

Gå vi till södra Finland, så här under stenålderns första perioder knappast någon som helst förbindelse ägt rum mellan denna landsdel och Skandinavien. Under de primitiva förhållandena skilde havet snarare än förenade, så mycket mer som avståndet mellan t. ex. Uppland och Eg. Finland då var betydligt större än nu. De äldsta fynden i Syd-Finlands västra delar äro slagna och obetydligt slipade spetsovala yxor och mäjslar,¹ vilka förekomma både som lös-fynd och på boplatser (Suomusjärvi, Sammatti, Kyrkslätt). Dessa föremål, vilka

¹ T. ex. Ailio I, fig. 3—4, FM 1916 s. 41, fig. 2 a och FM 1918 s. 24, fig. 6.

kunde jämföras t. ex. med de skandinaviska Lihult- och Limhamnxyorna, äro »världstyper», vilkas form och utseende beror på den primitiva tekniken, och på grundval av dem kan man ej draga slutsatser beträffande den bosättnings ursprung, de före-

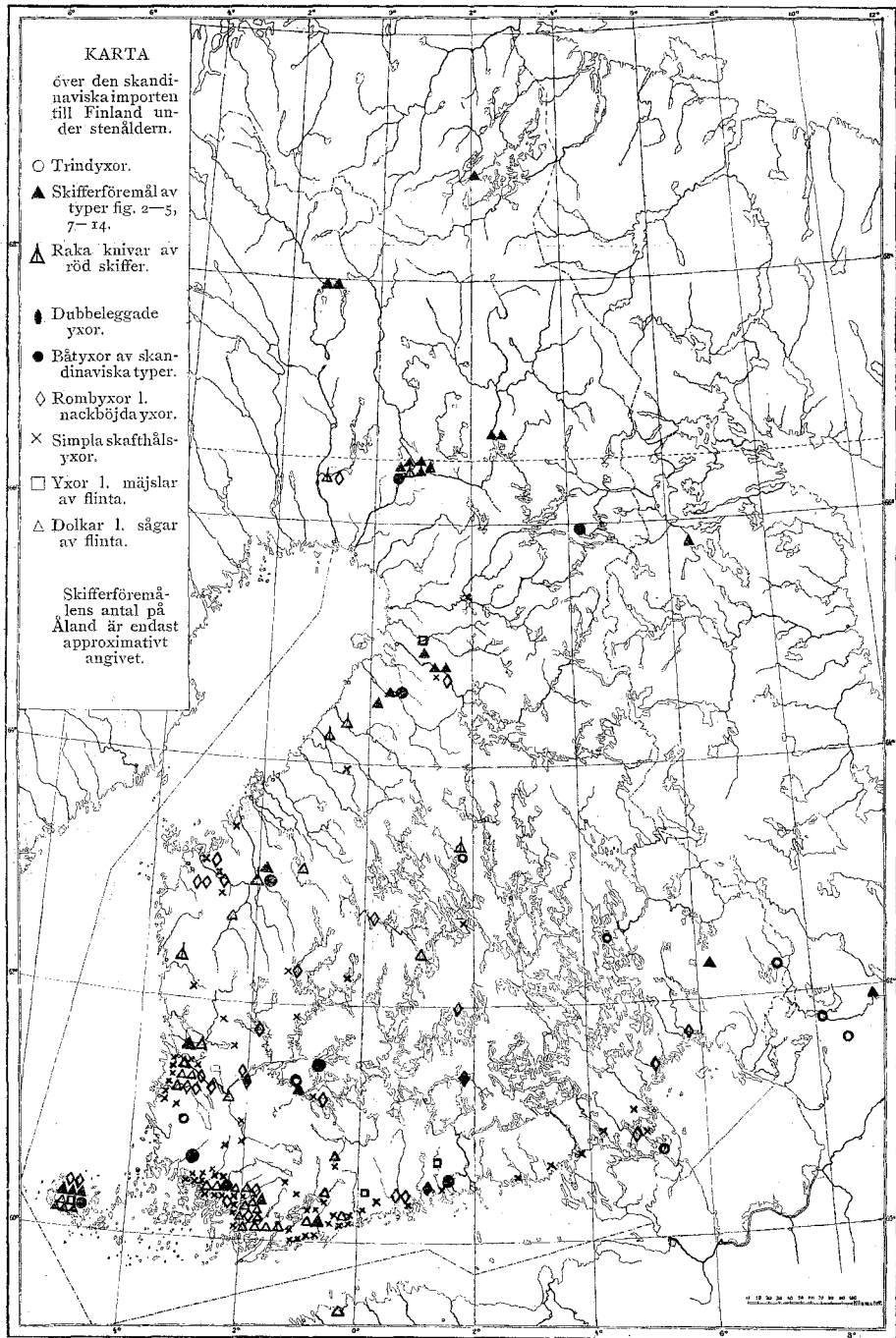

FIG. 32. KARTA ÖVER DEN SKANDINAVISKA IMPORTEN TILL FINLAND UNDER STENÅLDERN. AV AARNE EUROPAEUS.

träda. Några andra fornsaksformer, som förekomma på dessa tidiga boplatser, peka dock mot Karelen. De ovannämnda trindyxorna äro måhända de första tecken på de begynnande förbindelserna mellan grannlanden.

Under 3. perioden utbreder sig båtyxkulturen till Norden och når Finland synbarligen på någon annan väg än över Sverige.¹ De talrika båtyxorna ge nu för någon tid båda ländernas stenålder en likartad prägel. Det oaktat äro de direkta förbindelserna mellan Södra Finland och Sverige fortfarande fåtaliga. Åland frånräknat finnas från Södra Finland under denna tid — utom några skifferföremål, om vilka jag redan uttalat mig i det föregående — blott 3 dubbeleggade yxor, 2 flintyxor och 5 skandinaviska båtyxor. Förhållandet under stenålderns 4. period är ett annat. Ur båtyxkulturen och den inhemska boplatstkulturen utvecklas då — liksom i södra Skandinavien ur den förstnämnda och megalitkulturen — en blandkultur, vars viktigaste fyndplatser äro Kiukaisgruppens boplatser i Södra Satakunta.² Denna kultur är i sina huvuddrag alldeles främmande för företeelserna i den samtidiga skandinaviska; må vi blott nämna, att vi ej ha någon motsvarighet till t. ex. Skandinavien's flintdolkar och -sågar samt hållkistor och att de enkla skafthålsyxorna hos oss äro mycket fåtaliga (deras antal är blott 80, medan båtyxornas

antal stiger till över 500). Men växelverkan med Skandinavien har dock blivit påtagligt livligare; från denna tid finnas från södra Finland närmare 30 skandinaviska flintföremål, c. 20 facettyxor och en hop enkla skafthålsyxor; dessutom kan man i Kiukaisgruppens keramik observera skandinaviskt inflytande.³ Från denna tid härstamma, som prof. Almgren påpekar,² även de flesta i Uppland funna föremålen av finsk typ. Till dessa kan man även räkna hålyxorna Almgren fig. 7—8, vilka, om än ej alldeles likadana exemplar hittats i Finland, synas stå nära de s. k. spetsnackiga skafthålsyxorna hos oss. Denna typ torde nämligen, såsom några nya fynd från Uskela- och Kyrkslätt-boplatserna³ antyda, vara yngre än båtyxorna och härstamma ungefär från början av 4. perioden.

Under bronsåldern bli förbindelserna än livligare. De föra till Finlands kuster både skandinavisk bronsålder och megalitgravarnas sista utvecklingsformer.⁴

¹ Ailio I s. 93.

² Almgren s. 7.

³ FM 1915 s. 2; FM 1918 s. 15.

⁴ Sedan ovanstående skrivits, ha ytterligare några skandinaviska importföremål blivit kända. En av skifferspetsarna av typen fig. 3 kände jag, då jag skrev uppsatsen, blott genom en teckning. Fyndet, till vilket den hör, har emellertid nyligen anlänt till museet och har utom nämnda föremål visat sig innehålla ännu 5 fragment av skifferspetsar, av vilka 2 med hullingar, av typen Brøgger fig. 73 à 75 (H. M. 7627). Fyndet härstammar ej, såsom angivet på kartan, från Muonio utan från Kittilä (Lappland) alldeles invid gränsen mot Muonio. Vidare har från Övertorneå i Österbotten insänts ett fragment av en båtyxa ungefär av typen Montelius fig. 313 (H. M. 7628). Slutligen har en skandinavisk rak flintsåg anmälts från Nousis sn i Eg. Finland.

¹ Jfr FM 1917 s. 47—52.

² Ailio II s. 21 ff., 70, 71 ff.

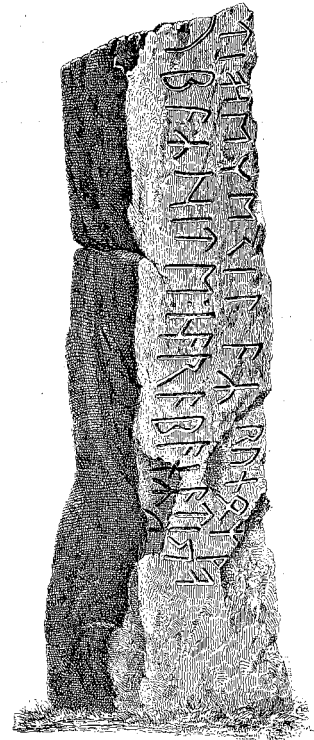

FIG. 1, 2. JÄRSBERGSSTENEN. FIG. 1 FOT. AV O. V. FRIESEN. FIG. 2 EFTER STEPHENS.

JÄRSBERGSSTENENS INSKRIFT

NÅGRA ANMÄRKNINGAR AV
JÖRAN SAHLGREN.

I Språkvetenskapliga sällskapet i Uppsala Förhandlingar 1916—1918 har Erik Noreen framlagt en ny tolkning av Järsbergsstenens inskrift. Vad som enligt den hittills antagna meningen tolkats: *Ubar Hite Harabanar [wi]t iah ek Erilar runor waritu* läser han: *Ek Erilar Ubar h[a]ite. Harabanar runor waritu (hait.)* d. v. s. »Jag kallas *erilar* den bistre. *Harabanar* (= Hrafn) skriver dessa runor», *hait* är enligt E. Noreen en rättelse till det ristade *hite*, vilken inskjutits på en ledig plats i närheten av det felristade ordet. Ordet

hait skulle sålunda ej behöva någon särskild översättning.

E. Noreens läsning har flera i ögonenfallande förtjänster. Alla föregående tolkare ha utgått från att runorna $\uparrow | \mathfrak{H}$ skola läsas *tiah* och att alltså binderunan \mathfrak{H} skall läsas avigt. *H-* och *a-*runorna ha emellertid eljest alltid formen \mathfrak{N} och \mathfrak{F} utom *a* i *waritu* som emellertid skall läsas från höger till vänster. Då nu \uparrow och $|$ äro symmetriska kan och bör hela följderna $\uparrow | \mathfrak{H}$ läsas från höger till vänster. Vi få då en välkänd stavelse *hait* och slippa ifrån de eljest

icke på urnordisk botten belagda orden *wit* (dualform) och *iah*, vilket senare dessutom bort stavas med *j*-runa. Av läsningen följer också, att den för övrigt ostyrkta dualformen *waritu* måste uppges, en otvivelaktig fördel.

Magnus Olsen föredrar emellertid ännu 1917 i Norges Indskrifter med de äldre Runer 2, s. 624 den äldre läsningen med *tiah*. Anledningen härtill är väl, förmodar jag, den att han ej övertygats av den förklaring, E. Noreen ger av sitt *hait*.

Brate menar i Arkiv f. nord. filol. 35, s. 189 f. att själva utgångspunkten för E. Noreens tolkning ej är tvingande, då man icke kan förstå, hur ristaren annars skolat förfara, om han velat använda binderuna i förbindelsen *iah*. Mot detta resonemang vill jag emellertid invända, att även om nödvändigheten tvingade ristaren att i binderunan *ah* vända på *a*-bistavarna, så fanns intet skäl att vända *h*, om han ej ville, att ordet skulle läsas från höger till vänster.

Själva tolkningen vill E. Noreen anspråkslöst nog blott ha betraktat som »gissningar och antydningar».

Jag tror att frågan skall kunna vinna åtskilligt på att underkastas en ny grundlig diskussion på grundval av Noreens enligt min tanke förträffliga uppslag.

E. Noreens tolkning i sin helhet kan ej gärna vara riktig. Antagandet av en »rätelse» på minst fyra runor ristad utan sammanhang med »felet» är väl mycket isolerat från bindande analogier. Hade för övrigt ristaren velat rätta **N I ↑ M** till **N F I ↑ M** hade han säkerligen på den rymliga platsen mellan **N** och **I** inskjutit ett litet **F** eller, vilket är mera sannolikt, tillagt två bistavar på **N**, varigenom han fått den binderuna **𐌺**, som han bakvänd använt i *hait*. Man måste väl ändå räkna med en smula praktiskt förnuft även hos en runristare.

Utän tvivel har också *hait* sin självständiga plats i inskriften.

Betänkligt är också Noreens(?) antagande av två olika första personer i samma inskrift, en »jag *Erilar*» och en »jag *Harabanar*». Ty han tyckes mena att *Erilar* och *Harabanar* ej äro benämningar på samme man. *Erilar* bör väl då vara den döde och *Harabanar* den levande.

Ivar Lindquist, som ansluter sig till Noreens läsning *hait* för *tiah*, gör i Göteborgs och Bohusläns Fornminnesförenings tidskrift 1918, s. 51—53 följande förslag till översättning av inskriften: »Jag jarlen kallas Uv (det betyder den förskräcklige). Jag *Hravn* skriver runorna» eller friare: »Jag jarlen *Hravn*, som kallas den förskräcklige, skriver runorna.» Ej ens med Lindquists modifikation synes mig tolkningen övertygande. Att på en gravsten ristaren skulle nämnas med tre olika namn eller epitet i nominativ under det att den döde och hans anhöriga förbigås med tystnad, förefaller mig ej mycket sannolikt. Det är överhuvud tämligen sällsynt att på en gravsten blott ristaren är nämnd, se Bugge i Norges Indskr. med de äldre Runer 1, s. 87, men jfr dars. 1, s. 362.

Erik Noreen antar, på grund av att inskrifterna från Kragehul och Lindholm börja med *ek erilar* och att Veblungsnæs- och Bystenarna enligt en av Adolf Noreen gjord tolkning börja med *ek irilar*, att även Järsbergsstenens inskrift skulle börja med *ek erilar*. En granskning av själva stenen ger emellertid enligt mitt förmenande bättre hållpunkter för ordföljden.

Redan vid en ytlig blick på stenen fraperas man av att inskriften är ristad med tre olika stilgrader, (efter en från boktryckeriet hämtad terminologi) med *cicero*, *corpus* och *borgis*. Den sönderfaller sålunda efter stilgraderna i tre partier.

1. *ubar hite harabanar* (cicero).
2. *ek erilar* (corpus).
3. *runor waritu* samt *hait* (borgis).

Parti 3, som uppenbarligen är ristat senare än partierna 1 och 2 sönderfaller i sin ordning genom sin lokala uppdelning i fyra partier.

3 a. <i>runor</i> <i>w</i> (1:a raden)	} till höger om
partierna 1
och 2.
3 b. <i>arit</i> (2:a raden, vänd-
runor)	
3 c. <i>u</i> (3:e raden, vänd-
runa)	
3 d. <i>hait</i> (1:a raden, vändrunor) till vän-
ster om parti 1.	

Det är påtagligt, att dessa olika stilgrader stå i relation till stenens ristningsdugliga yta. Att parti 3 fått sin uppdelning i 4 smärre partier beror tydligen på de betydliga flagringar som till höger (nedtill) begränsa ristningsytan. Som på Stephens' avbildning i *The Old-Notthern Runic Monuments* I, s. 216, = fig. 2, synes, följer *runor w* i en båge tätt efter flagringens kant, som emellertid efter *w* även svänger upp på stenens andra sida och därför avbryter 1:a raden. På andra raden finnes blott plats för fyra runor (d. v. s. *arit*). Under *arit* kan man mellan parti 1 och flagringen med möda passa in en enda runa (*u*). För *hait* finnes ingen plats utom det före parti 2 lediga tomrummet. Men nu är också ristningsytan full.

Vi förstå nu vändrunornas betydelse för inskriften. Hade efter *runor w* blott *aritu* behövt inskjutas, hade ju ristaren lika väl kunnat använt rättvända runor. Det hade varit precis lika lätt att med dem beräkna utrymmet. Vändrunorna *aritu* ha troligen till huvuduppgift att sammanknyta texten med det på annat ställe också med vändrunor ristade *hait*.

Vilket av partierna 1 och 2 är då det först skrivna? Troligtvis parti 1 med den större stilgraden. Ristaren kunde givetvis vid början av ristan det sämre beräkna ristningsytan än vid ett mera framskridet

stadium. Han minskar stilgraden allteftersom nöden tvingar honom.

En ytlig blick på stenen ger anledning till följande antagande: Från början var blott parti 1 avsett att inristas, så tillades med mindre stil parti 2 och 3. Då parti 2 var färdigt, märkte emellertid ristaren att han måste ytterligare minska stilgraden. Han gjorde då en noggrann beräkning över den återstående fria ytan och lyckades pina in de återstående orden.

Granskar man stenen ändå närmare (se v. Friesens fot., fig. 1), märker man två mindre varandra korsande flagringar, den ena började i *n* i *harabanar* den andra strax efter *R* i *erilar*. Det är dessa flagringar, som fortsätta i den ovan omnämnda större bågformiga flagringen. Har manne icke avflagringen, föranledd av en redan förut befintlig spricka, inträffat under själva ristan det? Ristaren är i så fall ej ansvarig för den egendomliga uppdelningen av texten.

Att hans mening ursprungligen var att blott rista parti 1 synes mig dock under alla förhållanden sannolikast.

Följa vi då de anvisningar stenen själv givit få vi följande ordföljd:

ubar hite harabanar | ek erilar runor waritu hait[.].

Detta bör tydligen tolkas: »Ubar och Harabanar åt Haitar. Jag Erilar ristar runorna åt Haitar.»

Om de enskilda orden må anmärkas:

ubar är nom. av ett från runsvenskan känt mansnamn *Uv*, antingen urspr. djurnamnet eller stark form av ett adj. med betydelsen 'bister'; jfr runn. *ufi*, fornvästnord. *Úfi* (se Lind, Norsk-isl. dopnamn, Bugge, Norges Indskr. med de äldre Runer I: 247, Noreen, Altisl. gram., s. 338, v. Friesen, Runorna i Sverige, s. 7. Sv. Diplomatarium ny serie 3, s. 83 (or.) nämner en *Fonis Uf*).

hite är felrstat för *haite*, som jämförelsen med parti 3 visar. *haite* är dativ av ett mansnamn *haitaR*, stark form av det fornvästnord. fingerade namnet *Heiti* (se Lind) och egentligen ett adj. motsvarande nysv. *het*. Mansnamnet *Het* synes kunna ingå i *Hesta* i Skärkinds hd, Östergötland (i *Hezstadum* 1370 Sv. Riksark. Pergamentsbref, nr 966, i *Edstad* 1377 aa, nr 1178, i *Hitzstada* 1376 aa, nr 1225, i *Hædstadhom* 1377 aa, nr 1278, i *Hezstadha* 1377 aa, nr 1293 o. s. v.). Dess svaga biform *Hete* synes kunna ingå i fornsv. *Hetabodh*. Tjärstads sn, Smål. (*Hetabod* 1369 Sv. Riksarkiv. Pergamentsbref, nr 892, i *Hetabodh* 1417 Sv. Diplom. ny serie 3: 206 or.).

harabanaR är nom. av ett mot isl. *Hrafn* svarande urnordiskt mansnamn.

erilar. Rörande förklaringarna av detta ord se E. Noreen a. st. och där anv. litt.

waritu är i enlighet med E. Noreens tolkning pres. sg. 1:a pers. För användningen av presens jfr M. Olsen i Aarbøger 1907, s. 41.

hait är återstoden av dat. *haite*. Stenen är upptill avslagen, som framgår därav att första runan i *ubaR* saknar huvudstav.

Stenen har sålunda på Ubars och Harabanars uppdrag och bekostnad rests och ristats över *HaitaR*. Runmästaren *Erilar* har emellertid även velat föreviga sitt namn.

Vilja vi så söka jämförelsepunkter med andra urnordiska runinskrifter böra vi naturligtvis vända oss till stenarna innan vi gå till verktygen. Bugge har påpekat¹ att Tunestenen och Järsbergsstenen visa vissa överensstämmelser. Det ser i själva verket ut som om Tunestenen varit mönstret för Järsbergsstenen.

Jag citerar ur Bugges framställning: »Var-

¹ Tidskr. f. Philol. og Pæd. 7 (1866, 1867), s. 242; Norges Indskr. med de ældre Runer 1, s. 39.

num- [= Järsbergs-]stenen har navnlig stor Lighed med Tune-stenen. Denne Lighed viser sig i Stenens ydre Form og Skriftens Anordning i Linjer langs efter Stenens Bredside. Begge Tunestenenens Indskrifter maa helt igjennem læses *βοστροφιδόν*, og paa samme Maade er, for at spare Rum [jfr min forklaring ovan], Slutningen af Varnum-Indskr. indhuggen.

Varnum-Indskr. har kun én Gang Interpunktion (ved 3 Prikker), Tunestenen 2 Gange paa hver Side ved to Prikker. Binde-runer förekomme i begge Indskrr.: 4 Gange paa Varnumst. (de 3 Gange er det **F**, som er forbunden med en anden Rune), 3 Gange paa Tunest. (ved **F**). Ogsaa i Sproget viser der sig stor Overensstemmelse. Begge Indskrr. indskyde A som Hjælpevokal mellem en liquida og en anden Konsonant: paa Tunest. forekommer *halaiban*, *worahito*, paa Varnumst. *harabanaR*, *waritu*. Med Dativformen *woduride* stemmer *hite* overens. Med *ek wiwaR* kan *ek erilar* jävnføres.»

Men det är ej nog med dessa överensstämmelser. Är min tolkning riktig finns det en genomgående parallellism mellan de båda inskrifterna. Tunestenen inskrift¹ består ock av två partier. Det ena börjar med runristarens namn (*ek wiwaR*) och innehåller dessutom blott namnet på den döde (*wodurid*) samt det mot *runoR waritu* svarande *worhto runoR*. Det andra partiet börjar med resarens? (en av dottrarnas?) namn, innehåller så den dödes namn i dat., så ordet sten och ett nu bortslaget verb och slutar med en uppgift om arvets delning.

Den enda divergensen av betydelse mellan Tunestenen och Järsbergsstenen är att den dödes namn på den förras ena sida uppträder i prepositions kasus, på den senare båda gångerna som dativobjekt. Men samma konstruktion användes på Tunestenen andra

¹ Se Noreen, Altisl. gram., s. 345 och där anv. litt.

sida. Ännu en analogi från urnordisk tid få vi om vi med Swenning (i Från filol. för. i Lund III) tolka Skärkindsstenens inskrift som *Skinpale Ubar* d. v. s. *Ubar* åt *Skinpalar*. Swenning jämför det fhty. ortnamnet *Scindalasheim*. Anmärkas bör att de ty. *hem*-namnen i motsats till de svenska i stor utsträckning innehålla personnamn. I vilket fall som helst behöver man dock knappast hysa betänkligheter att på Järsbergsstenen anta ett dativobjekt. Adolf Noreens tolkning opererar med samma konstruktion, låt vara att den i stället fatta *hite* såsom dativ av ett eljest okänt mansnamn *Hitar*.

För att åskådliggöra den tydliga parallellismen mellan Tunestenens och Järsbergsstenens inskrifter skall jag här anföra dem bredvid varandra.

TUNESTENENS ENA SIDA (1).

Rad 1 (från höger till vänster, vänderunor): [...] *R woduride staina* [...?].

Rad 2 (från vänster till höger, vänderunor): *þrijor dohtrir dalidun*.

Rad 3 (från höger till vänster): *arbija sijoster arbijano*.

JÄRSBERGSINSKRIFTENS FÖRSTA AVDELNING.

(Från vänster till höger): *ubar h[a]ite Harabanar*.

Mot: »[...] *R* åt *Woduridar* stenen [reste:]» svarar sålunda: »*Ubar* åt *Haitar* [och] *Harabanar* (nom.) [reste stenen]».

Den starkt lakoniska stilen kan möjligen bero på att runtalet 16 av magiska skäl eftersträvades (jfr A. Noreen hos E. Noreen a. st.).

TUNESTENENS ANDRA SIDA (2).

Rad 1 (från vänster till höger): *ek wivar after woduri*.

Rad 2 (från höger till vänster, vänderunor): *de witada-halaiban worahto 1[unor]*.

JÄRSBERGSINSKRIFTENS ANDRA AVDELNING.

Rad 1 (från vänster till höger): *ek erilar runor w*

Rad 2, 3, 1 (från höger till vänster, vänderunor): *a²rit|u|hait[e]*.

Mot Tunestenens: »Jag *Wivar* efter *Woduridar* (etc.) gjorde runorna» svarar Järsbergsstenens: »Jag *Erilar* runorna skriver åt *Haitar*».

I »Lister- och Listerby-stenarna i Blekinge» (Uppsala univ. årsskr. 1916) vill v. Friesen av syntaktiska skäl dela upp Istabystenens *AfarRhariwulafa | hApuwulafRhæruwulafir waraitrunARPAIAR* i två meningar och översätter så: »Efter Härjulf [är denna sten rest]. Half Hjørulfsson ristade dessa runor.» Denna läsning ger oss åter en god parallel.

Ett säkert exempel på en gravinskrift i två avdelningar, där den första nämner den döde och den andra gravläggaren är Kjølaviginskriften (Norges Indskr. med de ældre Runer 1, s. 276). Ett annat ex. på analog tvådelad inskrift lämnar möjligen Reistadstenen (därs. 1, s. 222; jfr 2, s. 541 ff.).

Som en kuriositet vill jag nämna, att, om man i Järsbergssinskriftens andra avdelning räknar varje binderuna som två får man runtalet 23 alltså efter supplerings med det av mig supponerade *e:t* i *hait[e]* summa 24 runor.

Om jag med föregående framställning åtminstone kunnat stödja E. Noreens läsning *hait* för äldre *tialh*, och göra sannolikt, att *hait* ej är en korrekturändring, ha dessa sidor ej varit alldeles utan värde.

¹ *a* står strängt taget mellan 1:a och 2:a raden därigenom underlättande läsningen.

Anm. till korr. Prof. v. Friesen har för mig benäget påpekat att han i E. Nygrens uppsats »Värmlands fornminnen», s. 153 (i en bok om Värmland 1) i anslutning till E. Noreen tolkat inskriften: »Jag herulern kallas den vrede. (Jag) Hrafn ristar runorna». v. Friesen fattar här sålunda också *hait* som en rättelse till *hite*.

S M Ä R R E M E D D E L A N D E N

PROFESSUR I NORDISK OCH JÄMFÖRANDE FOLKLIVSFORSKNING VID NORDISKA MUSEET.

Greve Walter von Hallwyl och grevinnan Wilhelmina von Hallwyl, född Kempe, överlämnade den 30 nov. 1918 en donation på sammanlagt värde av omkring 300 000 kronor till Nordiska Museet till upprättandet av en professur i Nordisk och jämförande folk-livsforskning. Av gåvobrevet framgår, att kapitalet skulle växa till 600 000 kronor, innan räntorna skulle få tagas i anspråk för det angivna ändamålet. Emellertid förbundo sig donatorerna att under mellantiden ställa till museets förfogande ett årligt penningbidrag motsvarande den lön, som tillkommer professor vid statsuniversitet. Sålunda kunde platsen omedelbart tillsättas. Den 24 jan. 1919 stadfäste Kungl. Maj:t fil. doktor Lithbergs kallelse till innehavare av nämnda professur. Sedan har under våren professorn börjat sin verksamhet vid Museet. Den högtidliga akt, varmed en professor tillträder sitt ämbete ägde rum i Nordiska Museet den 7 maj.

Det gåvobrev, varigenom professuren upprättades, har följande lydelse:

GÅVOBREV.

För att lära känna förfädrens levnadsvillkor och föreställningssätt, deras seder och bruk, deras andliga och materiella odling har under det sistförflutna halva århundradet i alla europeiska länder till museer insamlats föremål, belysande dessa förhållanden. Tusentals vetenskapsmän ägna sig åt

ordnandet och bearbetandet av dessa samlingar, var och sysselsatt med sin detalj. Tiden synes mogen för att söka sammanföra resultaten av de skilda krafternas arbete och därigenom vinna en enhetligare överblick över såväl vår egen som Europas kulturhistoria allt ifrån den tid, då folken började utträda ur sagovärlden.

Ett dylikt arbete synes knappast kunna lämpligen förenas med museimannens dagliga tjänstgöring. Vi hava därför velat bereda möjlighet för en vetenskapsman med dokumenterade förutsättningar för dylik forskning, såväl vad begåvning som lärdom angår, att ostörd av brödbekymren odelat få ägna sig åt vetenskapliga utredningar och studier rörande den europeiska folk-kännedomen i hela dess omfattning och vida sammanhang med särskild tanke på att härigenom i första rummet klarlägga de nordiska folkens kulturhistoria. Då det ojämförligt rikaste studiematerialet härtill, vad vårt land angår, finnes inom Nordiska Museet, har det syntts oss lämpligast, att den ifrågavarande vetenskapsmannen blir fästad vid denna institution. Härtill kommer också att, därest en undervisning i och för utbildning till en effektiv insamlareverksamhet vid och vård av våra övriga kulturhistoriska samlingar i Sverige skulle bli av behovet påkallad, denna synes oss närmast böra knytas till det material, som finnes insamlat i Nordiska Museet.

För upprättande vid Nordiska Museet av en professur med ovan angivna syfte anhålla vi alltså att till Museet få såsom gåva överlämna värdepapper till ett sammanlagt värde av omkring trehundrausen (300000) kronor.

Dessa värdepapper äro följande:

nom. Kr. 119,000:—	Allmänna Hypotekskassans för Sveriges städer 3 1/2 % obl. av 1888,
» » 51,200:—	Allmänna Hypotekskassans för Sveriges städer 4 % obl. av 1906,
» » 121,600:—	Allmänna Hypotekskassans för Sveriges städer 4 % obl. av 1902 och 1904,
» » 100,000:—	Sveriges Allmänna Hypoteksbanks 4 % obl. av 1878.

Dessa gåvomedel få ej tagas i anspråk för sitt ändamål förrän kapitalvärdet, genom räntans läggande till kapitalet och obligationernas utlottning, stigit till ett belopp av sexhundrausen (600,000) kronor.

Då kapitalet uppgår till sistnämnda belopp, skall styrelsen för Nordiska Museet disponera dess årliga avkastning i donationens syfte på följande sätt:

Allt framgent skall en sjättedel läggas till kapitalet och jämte detta förräntas för vidmakthållande av dettas värde.

En sjättedel skall vidare avsättas till en pensionsfond, intill dess densamma förslår till beredande åt professorn av pension, minst motsvarande till professorer vid svenskt statsuniversitet utgående pension (egen änke- och pupillpension). Avsättning till pensionsfonden må sedermera återupptagas, därest så prövas erforderligt till förstärkning av pensionens belopp.

Av återstående avkastning bör varje år ett belopp om minst femtusen kronor vara disponibelt för bestridande av kostnader för studieresor för professorn och assistenten samt därmed i samband stående utgifter ävensom för utrikes studieresor för museets övriga tjänstemän. Därest å detta anslag

något år uppkommer överskott, må detta antingen för samma ändamål reserveras till ett följande år eller ock användas till övriga för professuren erforderliga utgifter såsom för materialinsamling, inköp av litteratur, skriv- och tryckkostnader m. fl. expenser.

Härefter skall avkastningen användas till avlönande av professurens innehavare med minst samma belopp, varmed professor vid svenskt statsuniversitet är avlönad.

I den mån medlen därtill förslå, skola de därefter tagas i anspråk för avlönande av en assistent med årslön om minst fyra tusen kronor.

Slutligen uppkommande överskott må användas till bestridande av ovan antydda, för professuren erforderliga utgifter utöver resekostnader.

Redovisning för gåvomedlens förvaltning skall för varje år av Nordiska Museets Nämnd för granskning avgivas till dess revisorer, som i övrigt med avseende härå skola äga samma befogenhet som ifråga om Nordiska Museets övriga tillgångar.

Beträffande *professurens namn* och *innehavarens* tillsättande, ställning och åligganden är det vår önskan,

att befattningen benämnas *professur i nordisk och jämförande folklivsforskning*.

att av styrelsen för Nordiska Museet uppgjort förslag till professurens besättande skall underställas Kungl. Maj:t för prövning och fastställelse,

att befattningen skall kunna tillsättas antingen genom kallelse, då styrelsen härom är enig, eller efter ansökan,

att i varje fall yttrande rörande sökandens eller till kallelse föreslagens kompetens skall infordras från tre av styrelsen för Nordiska Museet utsedda sakkunniga,

att professurens innehavare skall hava ställning som tjänsteman vid Nordiska Museet med dess styresman såsom sin när-

- maste förman och med skyldighet att under tjänstetiden vara underkastad de bestämmelser som av styrelsen för Nordiska Museet meddelas ifråga om boplingsort, vistelse utom Stockholm och mottagningstider å tjänsterummet i Nordiska Museet,
- att för hans tjänstetid samt rätt till pension (egen, änke- och pupillpension) böra gälla samma bestämmelser som för professorer vid statsuniversiteten.
- Professurens innehavare bör åligga:
- att bedriva vetenskaplig forskning inom nordisk och jämförande folklivsforskning, omfattande såväl allmogens som övriga samhällsklassers odling, samt i detta ämne utöva författarskap, vars resultat tid efter annan böra offentliggöras i Nordiska Museets eller annan kulturhistorisk tidskrift eller i självständiga arbeten,
- att i den mån hans tid det medgiver, själv eller med biträde av assistent meddela undervisning i ämnet,
- att före varje arbetsårs början uppgöra och för styrelsen framlägga arbetsplan för året, upptagande stundande forskningsuppgifter, ävensom föreläsningar, seminarieövningar eller annan handledning vid studiet av Nordiska Museets samlingar, i och för dels utbildning till vetenskaplig verksamhet inom nordisk folklivsforskning, dels praktisk museal verksamhet eller undervisning inom samma område,
- att i samband med arbetsplanen uppgöra förslag till användning av under nästföljande år disponibel avkastning av gåvomedlen, att på sätt styrelsen beslutar ställa sig till efterrättelse sålunda upprättad arbets- och finansplan;
- att i allmänhet vara målsmannen här i landet för professurens ämnesområde.

- Beträffande *assistentens* tillsättande, ställning och åliggande är vår önskan:
- att, sedan Nordiska Museets styrelse beslutat sådan tjänst inrättande, platsen annonseras till ansökan ledig,
- att tjänsten tillsättes av styrelsen för Nordiska Museet på förslag av professorn i ämnet;
- att för tjänstens erhållande skall fordras minst filosofie licentiatexamen eller därmed jämförliga lärdomsmeriter;
- att assistent skall intaga ställning som tjänsteman vid Nordiska Museet.
- Innehavaren av assistentbefattningen bör åligga:
- att vara vetenskapligt biträde åt professorn i ämnet, i vilket syfte han bör förskaffa sig noggrann kännedom om Nordiska Museets och övriga svenska hithörande samlingar samt om till ämnet hörande litteratur,
- att genom egna vetenskapligt bedrivna studier vidga och fördjupa sina kunskaper i nordisk och jämförande folklivsforskning samt i detta ämne utöva vetenskapligt författarskap, vars resultat skola kunna offentliggöras,
- att på uppdrag av Nordiska Museets nämnd efter förslag av professorn hålla föreläsningar och leda seminarieövningar i ämnet eller på annat lämpligt sätt handleda studerande vid studium av Nordiska Museets samlingar.

Närmare bestämmelser och instruktioner rörande gåvomedlens förvaltning och användning samt rörande övriga med professurens inrättande och utövande frågor utfärdas av Nordiska Museets styrelse efter professorns i ämnet hörande.

Stockholm den 30 November 1918.

W. v. Hallwyl. Wilhelmina von Haltwyl.
född Kempe.

HÄRJEVADS KYRKA, FÖRVÄRVAD TILL SKARA MUSEUM, AV ERNST FISCHER.

Alltsedan planerna på uppförandet av en museibygnad i Skara för Västergötlands fornminnesförenings samlingar började taga fast form och nå sitt förverkligande, hade hos föreningens dåvarande nitiske intendent lektor F. Ödberg tanken på ett västgötskt Skansen lekt i hägen. Under hans tid förvärvades också ett flertal typiska västgöta-byggnader, som placerades i parken kring det blivande museet. Någon fast plan var emellertid icke uppgjord för byggnadernas uppförande, ej heller för deras omfattning. Av denna anledning kommo också de tre ryggåsstugor, som nu äro uppförda i parken att bli tämligen löst och mindre ändamålsenligt placerade.

Vid föreningens senaste sammanträde behandlades emellertid ett förslag till förvärvande av ett större område i omedelbar närhet av museet och där placera en kyrkby. Förslaget var baserat på förvärvet av en träkyrka till museet, och när föreningen beslutat inköpa den i Härjevads socken ännu kvarstående gamla kyrkan, måste inom den närmaste framtiden frågan om platsen för den västgötska kyrkbyn på ett eller annat sätt få sin definitiva lösning.

Kyrkan i Härjevad, vars plan framgår av fig. 1, är uppförd av liggande timmer, brädklädd och vitmålad. Tornet är av bräder med huv av plåt. Fönstren äro rektangulära med segmentformad avslutning upptill. Bågarna äro av trä med rutorna infattade i blyspröjsar. I södra väggen äro tvenne rektangulära dörröppningar. Golvet utgöres i mittgången av kvadratiska kalkstensplattor, som inlades år 1807, i koret av trägolv. Innerväggarna äro brädfodrade och oljemålade i en grågrön ton. Öppningen mot koret

är rektangulär. Innertaket är av bräder och brutet samt vitmålat. Det uppbäres av tvenne kolonnetter vilka uppsattes år 1805. Yttertaket i sadelform är täckt med enkupigt tegel. Äldre taktäckningsmaterial har varit handkluvan ekspån, vilket nämnes i kyrkans arkiv första gången år 1700.

Kyrkans äldsta del är själva långhuset och intill detta har med all sannolikhet slutet sig ett lägre och smalare rakslutet kor i öster. Det nuvarande koret uppfördes under år 1733 samt invigdes detta år, varvid texten var hämtad ur »Luc: 10. 4. 5: Frid vare thesso luse». Vapenhuset nämnes år 1701, och sakristian tillbygges 1792. Tornet däremot är en betydligt senare tillsats, som genom sina mindre väl avvägda proportioner giver åt kyrkan ett ofördelaktigt intryck.

Någon säker datering av kyrkans äldsta delar ha vi f. n. icke, men man kan hoppas, att vid dess förflyttning detaljer må komma i dagen, som kunna fastställa en datering. Senast synes dess tillkomsttid böra sättas till 1600-talet, ty under 1700-talets första årtionden klagas ofta över dess förfall, som tarvade en reparation, vartill kyrkan saknade medel. Orsaken härtill nämner protokollen: 1710. »Efter Höga Öfverhetenes Förordning till K. M:tz högst nödigte tarfwer af dene lilla kyrckios medel tagne 6: 24: 14.» 1713. »Efter Höga Öfverhetenes stränge Order af Härjewadz Kyrckios ringe medel till Högwälborne Hr: Öfverst Focks afmarch uthtagne 6.» Rörande är att läsa vad som återfinnes i ett protokoll 1720: »Förmantes altså slutel. til en san Gudz fruchtan inerl. bön och åkallan til Gud om hielp och bistånd i thesse farlige widt utseende tider.» Sju år senare, när frå-

FIG. 1. HÄRJEVADS KYRKA FÖRE FLYTTNINGEN.

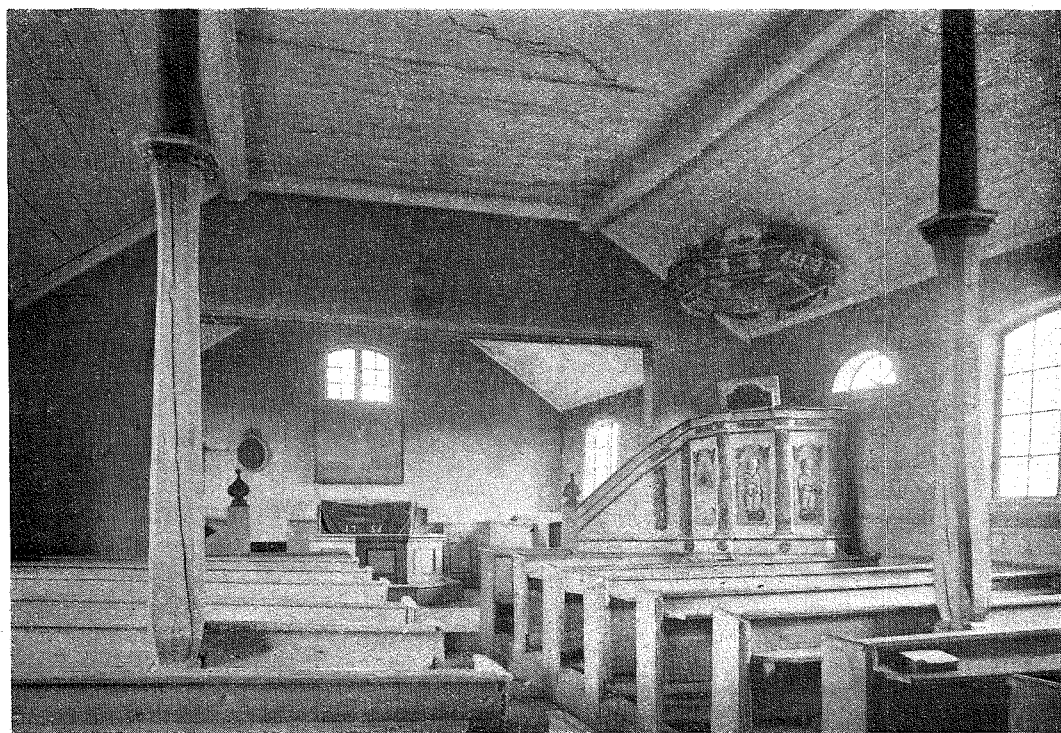

FIG. 2. INTERIÖR FRÅN HÄRJEVADS KYRKA.

gan om reparation åter var före på stämman, heter det: »utlåfvade Sochnemännen sig skole biuda til med det första och på giörligaste sätt som någon sin skie kan, at framskaffa werke til kyrckians af nyo upbyggiande efter sin förr utfäste lofwen. Men beklagade at tiderne äro dem til hinder, hwilke äro ganska swåra.» Först 1730 såg sig församlingen i stånd att påbörja reparations- och ombyggnadsarbetena, vilka avslutades 1733 med invigningen av koret.

Redan 1741 kom emellertid ett nytt attentat emot kyrkan. I ett protokoll för detta år heter det nämligen: »Uplästes Kongel. Maj:ttz allernådigste uthslag om Härjewads kyrkos ödeläggande jämte Pl: Ven: Consistorii resolution uppå Pastoris ingifna Memorial at få i sin lifztijd förätta Gudstiensten efter wahnligheten etc. hwilka acter äro inbundna wid slutet i denna bok. Häremot inwände sochnemännerna, at de ännu en gång wilja göra försök med en inlaga till vår allernådigste konung at kunna i nåder få behålla gudstiensten så länge de sielfwa mächta hålla kyrkan wid macht utan collect, hwilket alt lämnades till deras egit godtfinnande och tidsens osäkra utslag. Emedlertijd antydes almänt at gudstiensten hädanefter och tillswidare skall upphöra. Alenast dhe wid nästa them tillfallande Söndag få alle begå Herrans Högw. Nattward i Härjewad och till den tiden alla uthlänta penningar må kunna incaseras med mehra nödigt.»

Av ödeläggelsen blev emellertid intet, utan kyrkan fortfor att nödtorftigt underhållas. Så överströks byggnaden »till rötas förekommande» med vitriolfärg, »hvartil efter närwarande Byggemästare Sven Westmans förslag upgår i Tunna röd Färg och 5 @ vitriol».

Altaret utgöres av ett oljemålat träbord. Altardisken är enkelt fyllnadsarbete. Altarprydningen, en oljemålning på väv, framställer

Kristus på korset. — Predikstolen med ljudtak, ornerad med träskulptur och oljemålad i flera färger, är år 1780 utförd av bildhuggaren och målaren Johan Flodström från Odensåker. En äldre predikstol göres år 1689. — Bänkarna äro enkla raka oljemålade (1800-tal.). Nya bänkar gjordes i kyrkan år 1690 samt i koret 1735. År 1757 omgjordes bänkinredningen i hela kyrkan. I koret står en sluten bänk söder om altaret med skulpterad fyllning i plattrelief daterad år 1636. — I väster finnes en läktare med enkel oljemålad barriär. Läktaren nämnes första gången år 1779.

Bland inventarier, som finnas kvar i gamla kyrkan och alltså komma att medfölja, när den flyttas till Skara, märkas en oval nummertavla från 1700-talets mitt, som nämnes första gången i inv. 1775. I samma inventarium omnämnes också en ljuskrona av trä, som ännu förvaras i gamla kyrkan. Här finnes också bevarad en likbår av trä, enkel men god typ från 1700-talets slut samt ett antependium av år 1756.

Alla övriga inventarier äro överförda till den nya kyrkan. Märkligast av dessa är utan tvivel dopfunten av sandsten, tillverkad i mäster Othelrics verkstad i mitten av 1100-talet. Denna funt är emellertid nu med cement fastmurad i golvet. Tvenne egenartade romanska gravstenar av sandsten äro, fullkomligt otillgängliga för forskaren, inmurade i den nya kyrkan, den ena i tornet, den andra i korets gavelröste.

Kyrkogården, som huvudsakligen utbreder sig i söder, omgives av en låg i kallmur uppförd gråstensmur samt en häck. I öster en grind med stolpar av sten krönta av runda kulor. Mellan stolparna enkla smidda järngrindar.

För Västergötlands fornminnesförening, som genom förvärvandet av Härjewads till synes obetydliga, men dock typiska kyrka,

återstår nu att lösa den viktiga frågan om dess och hela den planerade västgötabyens placering, men som intresset härför är livligt inom föreningen och dess styrelse kraftigt tagit i tu med frågan, har man all anledning att hoppas, att den inom en icke alltför långt avlägsen framtid funnit sin definitiva lösning, varigenom åt Västergötland skapats

början till ett representativt friluftsmuseum i anslutning till den institution, som så småningom vuxit upp i den gamla lärdoms-staden och lovar att bli ett västgötskt kulturcentrum, om alla västgötar hädanefter som hittills med samma intresse omfattat institutionen.

KORTA NOTISER.¹

REGLERING AV VISSA CENTRALMUSEERS SAMLINGSSOMRÅDE.

Efter ett gemensamt förslag från fyra av de centrala museernas chefer i Stockholm om en reglering av dessa museer ssamlingsområde, har K. Maj:t beslutat denna och ha cheferna för Statens historiska museum, Nationalmusei Konstavdelning, Livrustkammaren och Nordiska Museet imitten av november 1919 sammanträtt och börjat denna reglering med att genomgå Statens Historiska Museums samlingar från nyare tid.

FORNMINNESVÅRDSKOMMITTÉN.

Denna kommitté, som tillsattes 1913 och består av riksantikvarien B. Salin, antikvarien Otto Janse, intendenten Axel Nilsson, överstelöjtnanten Ernst Hellgren, byggnadsrådet Sigurd Curman, revisjonssekreteraren A. Hierta och riksdagsmannen Hjalmar Wijk har förmedelst ett särskilt anslag kunnat tillkalla prof. Nils Lithberg som sakkunnig att

utreda vissa frågor rörande lansortsmuseerna. Under juli—sept. 1919 besökte prof. Lithberg ett stort antal museer inom landet. — I mitten av november återupptog denna kommitté sina sessioner.

NATIONALMUSEI KONSTAVDELNING.

Den svenska 1700-tals salen har efter nyordnandet öppnats för allmänheten. — Bland detta museums tillfälliga utställningar under 1919 må här nämnas tvenne. Den ena var i april ordnad av prof. J. Roosval och omfattade detaljer från S:t Görans gruppen i Stockholms Storkyrka. Avsikten med densamma var att få diskutera vissa spörsmål rörande det berömda konstverkets konservering. — Den andra ägde rum i november och innehöll utländska pretiosa. Ägare till föremålen var en enskild person i Tyskland och bestod samlingen nästan undantagslöst av utsökta föremål från den europeiska guldsmedskonstens bästa tider.

RIKSMUSEETS ETNOGRAFISKA AVDELNINGSSAMLINGSSOMRÅDE.

Detta museums utställningslokaler ha aldrig varit tillräckligt rymliga, ej heller har detta museum förefogat över magasin, där föremålen kunna vårdas och av forskare studeras.

¹ Enär i Rig trycks Studier, tillägnade Oscar Almgren 19°/1119 och ett så stort antal forskare bidragit i dessa »Studier», att deras avhandlingar upptagit mer än en årgång av tidskriften, kunna blott några data i mycket sammanträngd form lämnas rörande de kulturhistoriska museerna och föreningarna under år 1919. Möjligen kommer tidskriften framdeles att ägna en utförligare behandling åt en eller annan av här omnämnda frågor.

Under år 1918 blevo dessa än mer inknappade. För att icke dessa dyrbara etnografica mer än nödvändigt skulle genom olämplig förvaring skadas eller förintas, uppvaktade alla i tjänst varande museimän i Stockholm ecklesiastikministern genom deputerade med en skrivelse. Ritningar till en för ändamålet lämpad byggnad, utförda av arkitekten Gunnar Leche, överlämnades sedermera som ett komplement till skrivelserna. Denna byggnad var så beskaffad att den kunde tagas i användning efter nio månader. Vid Vetenskapsakademiens sammanträde i början av juni förelade museets föreståndare prof. C. V. Hartman denna skisser till en nybyggnad för samma museum. Efter infordrat utlåtande av K. Byggnadsstyrelsen förklarade K. Maj:t museimännens skrivelse icke föranleda någon åtgärd. Någon utredning av museibyggnadsfrågans lösning har ännu ej i december framlagts för allmänheten. Man vore snart färdig att ställa den frågan: Vore det ej skäl, att staten hellre sålde vissa delar av sina etnografiska samlingar, än att låta dem till ingens glädje eller nytta förfaras?

NORDISKA MUSEET.

Under våren har en av fil. lic. Sigurd Wallin ordnad utställning av äldre svenskt tenn pågått. — Sedan stadsmäklar Håkansson's änka avlidit, har under hösten föremål, möbler, fajanser m. m. till ett bouppteckningsvärde av omkring en kvarts miljon som gåva överlämnats till museet.

På Skansen har i närheten av Orsakullen uppförts en utmärkt tvåvåningsbod från Nås socken i Dalarna.

SKARA.

Den nya museibyggnaden har under vårens lopp blivit färdig samlingarna ha uppställt av fil. d:r. Ernst Fischer m. fl. I

samband med kulturmässan i maj månad öppnades museet för allmänheten.

HÄLSINGBORG

Intendenten Torsten Mårtensson och fil. lic. Sigurd Wallin ha till stadsfullmäktige i Hälsingborg avgivet ett utförligt förslag rörande bevarandet och ordnandet av länderiet Fredriksdal, fru Gisela Trapps storslagna museidonation, jfr Rig 1918.

LITTERATUR.

Nestorskrönikan. Övers. av A. Norrback. Norstedt & Söner, Stockholm 1919. XI + 176 sid. Kr. 11,50.

Nyligen har med svenskt språk införlivats ett arbete, som kommer att mottagas med största intresse i vida kretsar. Den berömda fornryska s. k. Nestorskrönikan föreligger nämligen nu för första gången i svensk översättning.

Nestorskrönikan eller Kieviska krönikan, vilken i sin ursprungliga form författades omkring år 1100 e. Kr. f., utgör som bekant den förnämsta urkunden till Rysslands fornhistoria. För oss svenskar är den av oskattbart värde, eftersom den är den viktigaste litterära källan för vår kunskap om en av de främsta kulturgärningar, den svenska stammen utträttat i grundläggandet vid 800-talets mitt av det ryska riket. Hur den av Nestorskrönikan bevarade traditionen om svenskarnas kolonisering i Ryssland blivit bestyrkt, framgår icke minst genom det arkeologiska materialet.

Om översättningens exakthet saknar undertecknad varje möjlighet att yttra sig; jag vill blott påpeka, att översättaren, fil. lic. Axel Norrback, genom sina specialstudier bör ha varit väl rustad för sin uppgift; stilistiskt är översättningen ovanligt god.

Översättarens inledning och anmärkningar kunde med fördel ha varit betydligt utförligare.

B. N—n.